

Збірникъ творивъ

Ивана Франка

Томъ другый.

У Києви, 1903.

Иванъ Франко.

ВЪ ПОТИ ЧОЛА.

ОПОВИДАННЯ.

ЧАСТЫНА ДРУГА.

У КЫИВИ, 1903.

Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатыкъ, № 40.

ВЪРХОТЪ НА ДОДА

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 27 Юля 1903 года.

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 27 Іюля 1903 года.

До свѣтла.

Оповидання арештанта.

I.

оворять учени природознавци, що ти версты воды, котри лежать на самому дни найглыбшыхъ морськихъ глыбинивъ, се справдишня „мертва вода“. Велычезный стовпъ горишнихъ верстовъ, що тяжыть на кожній частыни того нызу, позбавлюе ѿ всякого жыття. Свѣтло сонця сюды не доходить, нѣяки жыви истоты тутъ не водяться, нѣяки водяни протоки, ани бури, ани землетрясення тутъ навить легенькою луною не озываются. Одынокый рухъ, якый тутъ можна запримитыты, се вичне ѿ ненастанне спадування миллионивъ трупивъ и скелетивъ жывыхъ истотъ, котри колысь, не разъ такы давненько, жылы ѿ гулялы тамъ, вгори, пышалысь на сонци, купалысь у теплоти, гойдалысь на могучыхъ морськихъ хвыляхъ. Погыбшы, вони

звильна-звильна спадають у-низъ—особливо ти маню-сеньки фораминиферы, діятотеи та другый дриб'язокъ, що становить головну масу морського жыття,—звильна трупы ихъ продыраються кризь, де дали, то все густыши й багатши на кыслородъ та вуглевый квасъ версты, розкладаються, неначе згорають у нихъ, и тилькы зъ часомъ, якъ микроскопычны кульочки та дрибочкы, досягають дна й лягають на тимъ великимъ кладовыщи, щобъ колысь, по тысячахъ литъ, утворыты крейдяну скалу.

Важко й сумно, мабуть, тымъ ныжнимъ верствамъ воды бовваниты й дубиты вично на мертвому дни, въ страшенній пытьми, пидъ нечуванымъ тыскомъ, середъ самыхъ трупивъ. Важко й сумно имъ, особливо колы въ нихъ скрыто видизветься та вична, непропаща сыла, безъ котрой нема ани одного атому въ прыроди. Жыва, непропаща сыла въ середыни, а кругомъ пытьма, тыскъ страшенный и безмежне кладовыще! И колы въ тыхъ нещасныхъ, на вичну смерть засудженихъ атомахъ заворушыться часомъ, разъ на тысячу литъ, легенькый видтинокъ думкы—вы думаете, що се неможливо? адже жъ и нашъ думаючыи мозокъ, що жъ винъ инше, якъ не звязокъ тыхъ же атомивъ кыслороду, вуглероду й другихъ элементивъ?—то гирка, важка мусыть буты ся мрія-дума!

— Мамо-прыродо! Видкы жъ така на насъ несправедлывисть? Невже мы гирши видъ тыхъ, що тамъ у-тори надъ нами гуляють, гойдаються та въ чудовому свитли пышаються? И чому бъ тоби не встано-

выты чергы, чому бѣ не пустыты насъ хочъ на часочокъ туды, вгору?

Але мама-природа не знае сантиментальности й не слухае мрїй.

— Буду я зѣ вами, дурнямы, панькатысь!—воркоче вона.—Чуете въ соби сылу, то пробуйте вырватися сами наверхъ! Ще бѣ я не мала работы та васъ пидсажуваты!

Ба, пробуйте сами вырватися!

Вамъ не лучалось бачыты подибни подїи въ жыттю людському? Сїй, лучалось, любви мои, кому бѣ не лучалось таке бачыты! И видѣ кожного такого случаю щемило ваше серце, и до ныни шемыть, колы спробуете перенестися думкою въ становыще тыхъ бидныхъ живыхъ атомивъ людської суспильности, засудженихъ завислывою долею на вичну питьму, на тупу непорушнїсть, на смерть безвїстну. Адже жѣ и вси мы—чы жѣ не така сама ныжня верства помижъ народами? Чы жѣ кожнїй крепкїй, здоровый рухъ тыхъ вольныхъ и щасливыхъ народивъ не видчуваемо якъ биль, якъ натыскъ, якъ штовхання на нашъ организмъ народный?

А кожнїй зѣ васъ, хто, не разѣ коштомъ страшного зусылля й коштомъ не одного истновання найблыжчыхъ намъ людей, выдобувся зѣ того темного низу хочъ трохи на выщїй щабель—чы жѣ не почуе не разѣ мывильного жаху й болю на саму думку про той низъ и про те, що не будь сеи або тои щасливои обставыны, винъ бувъ бы, може, й до ныни пропадавъ у йому, темный, безпомичный, незвисный

никому, не чоловік, а частина масы людської? И чы не заболить наше сердце на згадку про тысячи й тысячи такихъ, що такъ само, якъ мы, сылувались вырватися зъ тои пильмы, тужылы до свитла, рвались до воли й теплоты—и все надармо? И чы не пройме насъ тремтиння перестрашу, колы прыгадаемо жыття й кичець такихъ незвисныхъ нікому, забытыхъ, не разъ за-топтанныхъ та опльованныхъ одыныць; колы стане намъ ясно передъ очыма, що не разъ тилькы найглупиша въ свити обставына, слипый случай, непорозуминня жартъ, нерозважне слово, пылынка одна зипхнула ихъ зъ дороги и на-вики вкынула назадъ у ту пильму, зъ котрой вони вже от-отъ выбиралыся на вольную волю?...

Оттаки думкы вертилы мій мозокъ и проганялы сонъ изъ моихъ повикъ пидъ часъ довгихъ-довгихъ ночей и днівъ, прожытыхъ у тюрми. Мои товариши недоли, у котрыхъ и самыхъ сверлувало та мулыло въ середыни, не могли найты для мене слова потихы,—навпакы, я бачывъ, що сами вони не разъ далеко бильше потребувалы такого циющого слова. Щобъ не здуриты середъ тои сутолоки горя, мы розмовлялы, оповидалы одни однимъ—не про себе, а про другихъ, далскихъ, и все-таки про горе. Одно зъ такихъ оповидань, яке глыбше, ніжъ други, вразыло мене, подаю отсе чытачамъ. Той, що мени оповидавъ його, бувъ—не говорю про його „фахъ“ *)—парубокъ ще молодой, повный сылы та видвагы, не позбавлений доброго шыролюдського

---

*) Спеціальність.

чуття, вихований по-мищанськы, кинчывъ людову школу, вчывся ремесла,—однымъ словомъ, такожъ чы-мало потратывъ сылы й кошту, щобъ выдряпатысь на-верхъ, выйты въ люде—ну, а выйшовъ... Та не про се ричь!

Шостый разъ уже сыдивъ винъ пидъ ключемъ и знавъ усю арештанську практыку, трохи що не всю исторію кожної казни *): хто въ ній сыдивъ, за що, на килька бувъ засуджений, якъ обходылыся зъ арештантамы давнише, а якъ теперь и т. и. Була се правдыва арештанська литопысь. Дозорци вважали його за непосыдющого галабурдныка й давали се йому почуты частымы дисцыплинарнымы карамы. Але винъ не уймався й выбухавъ мовъ порохъ, скоро тилькы побачыть, що що-небудь діється не такъ, якъ повинно, що въ чимъ-небудь кривдять арештантивъ. Особливо часто мавъ винъ передырки зъ шельвахомъ **), що ходыть по-пидъ викнамы в'язныци й мае вважаты на те, щобъ арештанты не вызыралы въ викно та не говорылы оденъ зъ однимъ. Килька разывъ воякъ грозывъ йому, що буде стреляты, колы не вступыться зъ викна, але винъ сыдивъ спокійно, не кажучы ничего, и ажъ колы воякъ почынавъ кланцаты куркомъ, зискакувавъ зъ викна й крычавъ:—Ну, ну, адже жъ я знаю, що ты не смієшь стреляты!

— А видкы вы се знаєте?—запытавъ я разъ.

---

*) Тюремна палата, камера.

***) Вартовый, часовый.

— Якъ то—видкы знаю? Самъ бувъ свидкомъ, самъ бачывъ!

— Що бачылы?

— Е, та се цила исторія, по якій шельвахамъ за-казалы стреляты! Отъ липше я вамъ роскажу, нехай тамъ бидный рекрутъ не бентежыться. Адже жъ и винъ бидолаха—щò йому скажуть, те й мусыть ро-быты.

II.

— Два роки тому буде,—почавъ винъ,—як-разъ отсе два роки. Сыдивъ я тоди въ отсій ями въ слидстви. Два насъ тилькы въ казни й було—я та якыйсь панысько, Журковський назывався. Що за одень бувъ и за що сюды попавъ, сього вже й не тямлю.

Ажъ ось разъ якось у-вечери, вже по вечирній визыти, вже мы пороздягались и спаты лягли,—неespoдивано чуемо крокы ключныка й голосный скрегитъ ключивъ видъ колодокъ *). Нарешти видимкнувъ и, впустывшы до казни снипъ жовтого свитла зъ своеи лихтарни, показавъ намъ у тимъ свитли якусь скорчену, на-пивъ голу, марну фигурку. Потрутывъ ии напередъ и увицхнувъ до казни, бо, выдно, сама не могла досыть скоро поспиты.

— Ось-де маешъ коць **) и простырало,—крыкнувъ, кыдаючы ти ричи фигурци на голову й майже до

*) Замокъ.

**) Ковдра, укrywало.

земли іи прыгнитаючы.—Лягай та спы! Мыскы дιστα-
нешь завтра.

Сказавшы се, ключныкъ двери замкнувъ и пишовъ.
У казни стало темно, якъ у пивныци, й тыхо, якъ у
гробу. Тилькы вряды-годы чуемо, немовъ бы хтось
сикачама м'ясо на стильныци сикъ—то нашъ товаришъ
зубама дзвонить. Бачыте, осинь уже була пизня, дви
недили по всихъ святыхъ, холодъ такый, що не дай
Боже!

— Що ты за оденъ?—пытаю закостенилого товариша,
не встаючы зъ лижка.

Вже чоловикъ бувъ нагрився й не хотилося мени
вставаты, а въ казни було досыть холодно, бо викно
мусило буты день и ничъ видчынене про задуху.

Товаришъ нашъ мовчыть, тилькы ще дужче зу-
бама дзвонить, а кризь той цокить чуты урыване хлы-
панья. Жаль мени стало хлопця, бо я вже домирку-
вався, що то якыйсь зовсимъ ще зеленый „фраеръ“ *).
Отже вставъ я й постельвъ йому на-номацкы лижка.

— Ну, ну,—кажу,—будь тыхо, не плачь! Роздягнись
та йды спаты.

— Не... не... мо... жу,—ледве пробубонивъ винъ

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерзъ.

Господы! Я до його, а винъ увесь якъ кистъ
змерзлый—ани рукою, ани ногою рушыты не може.
Якымъ дывомъ прыйшовъ до казни—не розумію. Вставъ

---

*) Новакъ.

и паньсько, познималы мы зъ його лахмиття й роздягли його цилкомъ до-гола, натерлы добре, обвылы простыраломъ та коцомъ и поклалы на лижко. За якои чверть годины чую—зитхае, рушається.

— А що, липше тобі?—пытаю.

— Липше.

— Видійшлы руки, ноги?

— Ще не зовсимъ, але вже липше.

— А видкы ты?

-- Зъ Смерекова.

— То тебе, певне, жандармъ прививъ?

— А якъ же? Гнавъ мене сьогодни видъ рана майже голого й босого морозомъ. Десять разъ падавъ я на дорози, бо не мигъ иты. Бувъ мене реминемъ—и я мусивъ... Тилькы въ коршми, въ Збоиськахъ, трохи мы пропочылы, жыдъ горилкы мени давъ.

— А якъ же тебе зваты?

— Йосько Штернъ.

— А! То ты жыдъ?

— А якъ же, жыдъ.

— Нехай тебе чортъ возьме! Хочъ мене вбый, чы бувъ бы я зъ бесиды пизнавъ, що ты жыдъ, такъ чысто по-нашому говоришь!

— Що жъ, пане, я зрись на сели, межы хлопамы. Я пастухомъ бувъ.

— А килькы тобі литъ?

-- Шиснадцять.

— А за що жъ то тебе ажъ сюды до криминалу прытащылы?

— Ой, пане, я не знаю! Казавъ шандарь, що мій господарь прыскарживъ мене за рабунокъ зо взломан-нямъ, але я бигме ничего не рабувавъ. Тилькы свои паперы, бигме, тилькы свои паперы!

И ставъ хлыпаты та ревты, якъ дытына.

— Ну, ну, цыть, дурный! — повидаю, — скажешъ те все завтра судіи, а мене те зовсимъ не обходять. Спи теперь.

— Ой, пане, а шандарь казавъ, що мене за те пови-сять!—заводывъ Йосько.

— Чы ты сказывся, дурный! — крыкнувъ я. — Смійся зъ того! Де жъ ты чувъ, щобъ за таки дурныци ви-шала?

— А мій господарь казавъ, що мене запакують на де-сять литъ до криминалу.

— Ну, ну, не журыся!—кажу.—Богъ мылосердный, якось то буде. Тилькы засны теперь, а завтра погово-рымо за дня!

Умовкы мы й незабаромъ я захрипъ. Тилькы й мого добра въ криминали, що сплю, якъ той заецъ у капусти.

III.

Тилькы другого дня могли мы добре оглянуты новака. Ажъ смишно мени стало, що я мигъ учора видразу не пизнаты въ нимъ жыда. Рудый, зъ пей-самы, нисъ выгнутый, якъ у старого яструба, постава скорчена, хочъ на свои лита зовсимъ не марна, и доброго

росту. Поглянувши на нього, бачилося, що на десять кроків видь нього чуєш запах жида. А вчора, коли мы його натырали напотемкы й тилькы слова його чулы, зовсимь того не можна було домиркуватися! И винь такожь зь перелякомь ставь озыратыся по казни, якь сполохана бильця. Схопився, коли мы ще обыдва зь паномь лежалы; умывся, застельвь свое лижко й сивь на нимь у кути, та й уже ани щеберне, мовь заклятый.

— А що, ты голодный?—пытаю його.

Мовчыть, тилькы ще якось дужче скорчывся.

— Йивь-есь що вчора?—пытае пань.

— Та... вчора... якь мене мавь шандарь весты, вийтыха дала мени трохы борщу й кавалокь хлиба.

— Ага, теперь уже знаемо!—всмихнувся пань.

Давь йому поснидаты добрый кавалокь хлиба и вчорашній котлеть. Ажь затрясся неборакь. Хотивь щось дякуваты, але тилькы слезы вь очахь йому стали.

И бачыте, ще одна несподиванка вь тимь хлопчеськови. Постать наскризь жыдивська, ажь видразлыва, а вь натураи його бачылось, що ничого ани крхоткы нсма жыдивського. Тыхый, слухняный, безь жадной дрибчкы той жыдивськой самохвальбы, до говиркы не охочый, але коли йому було сказаты що зробыты, то зывався, якь искра. Було щось таке натуральне, хлопське вь цилій його повединци. Якь не було що робыты—а що у насъ у казни за работа?—любывь сидиты вь кутыку мовчкы, скорченый, обчепывшы рукамы

колина та опершыся бородою обѣ коліна, тилькы очи йому блищать зъ темного кутыка, якъ у цікавои мышкы.

— Ну, скажи жъ намъ, що ты за рабунокъ такой страшный зробывъ, що жандармъ за нього ажъ шыбеныцею тоби грозывъ?—спытавъ його разъ панъ, колы вже выдно було, що хлопчысько трохи втыхомырився та освоився.

— Ой, пане,—сказавъ Йосько й затрясся всымъ тиломъ,—довго бы те розказуваты, а мало слухаты. То дуже глупа исторія.

— Ну, ну, розказуй, послухаемо. И такъ не маемо тутъ ничего мудришого робыты, то можна й глупои исторіи послухаты.

— Рисъ я у Мошка, арендаря въ Смерекови,—почавъ Йосько.—Зразу грався я разомъ зъ його дитьмы й кыкавъ Мошка „тате,“ а Мошчыху „маме.“ Гадавъ я, що воны мои родычи. Але небавомъ завважывъ я, що Мошко своимъ дитямъ справляе гарни бекешкы, а Мошчыха дае имъ що-п'ятныци били сорочечкы, колы тымъ часомъ я ходывъ брудный та обдертый. Колы мени було симъ литъ, казалы мени пыльнуваты гусей, щобъ не йшли въ шкоду. Мошчыха не пытала, чы холодъ, дощъ або спека, але гнала мене зъ дому на толоку даючы пры тимъ чымъ разъ менше йисты. Терпывъ я голодъ, плакавъ не разъ на толоци, але все те ничего не помагало. Сильськи хлопци были липши для мене. Давалы мени хлиба, сыра, допускалы мене до своихъ забавъ. Прывыкъ я до нихъ, а пизнише ставъ я ихъ

выручаты въ пыльнуванню гусей. Бувъ я, якъ на свѣй
викъ, крепкый и зручный, то господини сильськи стали
сами звиряты на мене гусей, а потимъ телятъ, колы ихъ
диты мусилы йты до школы. За те дистававъ я видъ
ныхъ хлиба, теплои стравы, а не разъ у свято й пару
крейцаривъ. Мошчыха була дуже скупа, то й рада, що
я дома йисты не просывъ. Але колы Мошкови диты
дизналыся, що я йимъ хлопськи стравы, то прозвалы
мене трэфнякомъ и стали зо мною дрочытыся, а дали
й бокуваты видъ мене. Зразу мени те не вадыло, але
небавомъ почувъ я ту непрязнь дуже дѣймаво.

— Мошко найнявъ для своихъ хлопцивъ бельфера,
щобъ ихъ учывъ чытаты й пысаты. Було то въ зими,
то й я мавъ часъ вильный. Колы жъ я наблызввся до
ныхъ, щобъ и соби вчытыся, хлопци стали кричаты,
тручаты мене та щипаты, а врешти зъ плачемъ заявы-
лы матери, що разомъ зъ трэфнякомъ учытыся не бу-
дуть. Сама, бачу, Мошчыха намовыла ихъ до того, бо
дуже мене та видьма ненавыдила, хочъ не знаю, за що.
Тожъ заразъ, якъ тилькы диты завелы крыкъ, прыбигла
й вытрутыла мене зъ покою, кажучы, що то не для
мене наука, що вони бидни й не мають видкы для же-
брака бельферивъ трыматы. Заплакавъ я, але що жъ
дѣяты? Пиду, бувало, въ село, бавлюся зъ сильськымы
дитьмы або прыдывляюся, якъ старши майструють коло
возивъ, саней, чы иныхъ знарядивъ. Не разъ цилою
гурмою бигалы мы до коваля, котрого кузня стояла
край села, и тамъ цилымы годынамы прыдывлялыся до ро-
боты. А що я бувъ найсильнишый зъ усихъ хлопцивъ,

то не разъ коваль веливъ мени або михомъ дыматы, або молотомъ ударыты, або точыло крутыты. Який же я тоди бувъ щасливый! Якъ горяче бажавъ я, колы вже наука не для мене, маты бодай яке ремесло въ рукахъ!

Зъ весною зновъ вертавъ я на толоку до гусей и телятъ, котри Мошко скуповувавъ по околычныхъ селахъ, а перетрымавшы трохи, возывъ до Львова на продажъ. Толока Смерекивська велика, де-не-де поросла корчамы, то й не багато мавъ я биганыны. Сяду собі, бувало, де на горбку, выгострю ножыкъ и зачынаю стругаты, довбаты, клемезыты рижни ричи зъ дерева, зразу маленьки драбынky, плугы та бороны, пизнише клиткы, витрякы та млынky. По рокови бувъ я вже такимъ майстромъ, що вси сильськи хлопци въ кутъ передо мною. Почавъ я фабрыкуваты траскала та скрыпучи опуды для видгонення горобцивъ изъ пше-ныци, проса та конопель и продававъ пару такихъ опудивъ по десять крейцаривъ. Заробивъ я небавомъ стилькы, що мигъ посправляты собі де-яки столярськи знаряды: долитця, свердлыкы и т. и. Брався я де дали до бильшыхъ ричей, бо мавъ до того охоту. Що тилькы побачу, заразъ хотивъ-бымъ те зробыты. Въ зими пересыджувавъ я цылымы днямы то въ столяра, то въ коваля, помагаючы имъ та прывчаючыся до ихъ работы. Мавъ я вже шиснадцять литъ, а у Мошка а ни гадкы зробыты щось зо мною,—вывивъ мене на па-стуха, а за бильше байдуже. Не знавъ я навить, хто бувъ мій батько й якого я роду. Въ сели знали тилькы,

що Мошко привизъ мене видкысь маленькымъ; була навить чутка, що я сынъ якогось Мошкового свояка, який не лышывъ писля своєї смерты никого, тилькы мене одного, а за мною порядный маєтокъ, и що буцимъ-то Мошко загорнувъ и присвоивъ його собі.

— Шкода тебе, Йоську!—говорылы мени не разъ хлопы,—такий ты моторный хлопецъ и до ремесла охочый, а що зъ тебе буде?...

— Що жъ має буты?—видповидавъ я.—Буде громадський пастухъ.

— Ой, не має сумлиння Мошко, що такъ за тебе не дбає!

— Каже, що бидный, що не має видкы,—говорывъ я.

— Не вирь ты старому цыганови. Має винъ гроши й порядни, але для своихъ дитыськь ховає. А тебе не навчывъ навить Богови молытыся.

Бурылося въ мени видъ такихъ сливъ. Ставъ я самъ про себе думаты.

Справди, миркую, чого я тутъ досыджуся? Робыты на Мошка за-дурно завше маю часъ. Кобы хочъ ремесла доброго навчытыся, то мавъ-бымъ бодай свій кавалокъ хлиба въ рукахъ. Але якъ тутъ дійты до того? Якъ увильнытыся видъ Мошка? Куды въ свити обернутыся, особлыво, колы не знаю, видкы я родомъ, хто бувъ мій батько и чы є де мій ридъ?

Наша коршма стояла пры дорози. Часто до неї заходылы шандари, не разъ ведучы скованыхъ арештантивъ до Львова або до Жовквы. Зразу я боявся стра-

шенно тыхъ здоровыхъ, гризныхъ хлопивъ у темнимъ убранню, зъ карабынами на плечахъ та въ капелюхахъ изъ косыцею зъ блискучого когутячого пир'я. Зъ тривою, тремтючи скорченый край печи, слухавъ я не разъ якъ вони розмовляли зъ Мошкомъ або зъ сельськымы господарямы. Розмовляли звычайно про страшны для мене ричи: про пожары, про злодiивъ, волоцюгъ, и въ розмовахъ тыхъ дуже часто чувъ я слово—паперы. „Якъ не мае паперивъ, заразъ його задержаты...“ „Еге, дывлюся, а його паперы не въ порядку...“ „Якъ бы бувъ мавъ хочъ оденъ папиръ добрый, бувъ-бымъ його пустывъ...“—Ба, що жъ то за паперы,—думавъ я не разъ,—що таку мають миць, що оденъ папиръ може перехожого чоловика обороныты видъ шандаря зъ карабыномъ та зъ когутячымъ пир'ямъ? Але на те пытання не мигъ я знайти видповиди, а проте тымъ дужче лякала мене думка про ти паперы. Якъ же жъ я можу рушыты въ свить, не маючи паперивъ? Адже мене заразъ на першимъ кроци шандаръ зловыть и поведе Богъ зна на яки муки! Тремтивъ я всымъ тиломъ на таку думку. Що частише думавъ про вызвилъ видъ Мошка, то частише оти паперы ставалы мени передъ очыма. Навить снылыся мени паперы, стари, пожовкли, зъ велычезнымы печаткамы, дывылыся на мене гризнымъ, поморщенымъ облыччямъ, або смiялыся зъ мене огыднымы, беззубымы устами. Бувъ я тоди дуже нещасливый. Все люде, якихъ я про те пытавъ, потверджувалы, що безъ паперивъ ани въ дорогу рушыты

не можна, ани нихто мене до термину *) не прыйме. Але видкы жъ мени взятъ ти паперы? Коваль радывъ мени запытатыся про ныхъ Мошка,—винъ же мусивъ дистаты якись паперы по моимъ батьку.

Ба, спытатыся Мошка! Якъ бы то мени такъ лехко було до Мошка прыступыты. Давнише, якъ бувъ я малый, бувъ винъ для мене ласкавишый; колы жъ я ставъ доростаты, здавъ мене зовсимъ у руки своеи жинкы-видьмы й майже николы ничего до мене не говорывъ. Бачылось мени навить, що бокувавъ видъ мене. Видъ колы мени люде повиы, що мусивъ узяты гроши по моимъ батьку, ставъ я пыльнише на його вважаты; я змиркувавъ, що та моя увага його непокоить. Крутився якось неспокойно, колы мы часомъ опынымося сами, немовъ бы його щось грызло. А що, миркую соби, якъ бы такъ колы, якъ нема жинкы дома, наперты на нього несподивано, може бь можна видъ нього хочъ шо-то дызнатыся? Отъ я й зважывся пры нагоди такъ изробыты.

Нагода така небавомъ лучылася. Мошчыха пойихала до Жовквы; въ коршми не було никого, тилькы самъ Мошко, тожъ прыступывъ я до нього та й кажу:

— Ребъ Мойше, люде кажуть, що маешъ якись паперы по моимъ батьку?

Кынувся Мошко, немовъ бы його оса вкусыла.

— А ты се видкы знаешъ?

— Та люде кажуть.

---

*) На строкову роботу.

— Що за люде?

— Та вси, по цилимъ сели.

— Ни, а тоби на що тыхъ паперивъ? Адже ты навить чытаты не вміешъ.

— Такъ. А все-таки я хотивъ бы знаты. Значить, маешъ ихъ?

— Маю, маю, ти дидивськи паперы!—крыкнувъ Мошко роздрочений, немовъ бы йому не знаты що непрям-ного сказавъ.—Дидъ *) бувъ твій батько, протративъ мастокъ, а тебе мени на биду лышывъ. Що мени зъ тебе за пожитокъ?

— Знаешъ що, ребъ Мойше,—кажу,—виддай мени ти паперы. Я соби пиду, колы я тоби непотрибный.

— Що?—вереснувъ Мошко,—ты бъ хотивъ иты? А куды жъ ты, дурню, пидешъ?

— Я хотивъ бы вступиыты де до термину, ремесла вчытыся.

Мошко засміявся на циле горло.

— Йды, йды, капустяна голово! Гадаешъ, що тебе хто прыйме? За терминъ треба платыты, а до того треба вмиты чытаты й пысаты, и то не по-жыдивськы, а по-гоивськы.

Ставъ я, мовъ остовпилый. Врешти здобувся на слово.

— То бодай мени покажы ти паперы, нехай ихъ побачу!

---

*) Старецъ.

— Тьфу!—крыкнувъ Мошко,—вчепывся мене, якъ реп'яхъ кожуха! Ну, ходы, покажу тобі твои скарбы! Ще шастя твоє, що ихъ доси не спалывъ!

Се остатне слово мовъ нижъ уразыло мое серце. А що, якъ бы бувъ Мошко справди спалывъ мои паперы? Адже бувъ бы я самисинькый на свити, якъ лысть видирваный видъ дерева. Ани-бымъ самъ не знавъ свого роду, ани бы мене хто не знавъ. Не мигъ-бымъ рушытыся зъ мисця, бувъ-бымъ на-вики прыкованый до Мошковой лавы, бувъ-бымъ до смерти невилыныкомъ. Дрижаки мене пройняли на сю думку, якесь мляве проминня замыготило передъ очыма. Зъ великою натугою перемигъ я самъ себе и йшовъ спокійно за Мошкомъ до комирки. Комирка була дерев'яна, добудована до коршмы ззаду, а вхидъ изъ синей; мала тилькы одно тисне виконце, на-вхрестъ перебыте зализаными штабами. Тамъ Мошко складавъ усяки речи, що бравъ видъ хлопивъ у заставу, и все, що мавъ дорожчого. Повно тамъ було кожухивъ, шапокъ смушевыхъ, чобить; у скрыни лежалы корали,—казалы навить, що мавъ тамъ на дни старосвитськи дукаты й таляры. Пару разъ добувалыся до той комирки злодіи, але николы не могли ии розбыты, бо мицно була збудована, а Мошко собакъ державъ чуткыхъ. Двери видъ комирки были нызьки та тисни; Мошко мусивъ схылытыся, щобъ улизты до середыны. За нымъ улизъ и я.

— А ты тутъ чого?—вызвирывся винъ на мене.

— Якъ то чого? адже жъ ты веливъ мени йты!

— Але не сюды! Зачекай у синяхъ!

— Все одно,—кажу,—зачекаю й тутъ. Адже ничего тобі не зйимъ.

Мошко вытрищывъ очи й выдывывся на мене, немовъ бы мене вперше въ жыттю бачывъ. Не знаю, що йому въ мени не подобалося, але плюнувъ и видвернувся. Потимъ вылизъ на скрыню, сягнувъ на полычку, прыбыту пидъ самою стелею, й диставъ видты скрутиль пожовклыхъ паперивъ.

— Ось твои шпаргалы!—буркнувъ, показуючы ихъ мени здалека.

— Дай, нехай до ихъ прыдывлюся,—кажу й вытягаю руку.

— Ну, що жъ ты, дурный, въ нихъ побачышъ,—видповивъ Мошко,—и по що тобі того? Сыды у мене, колы тобі тутъ добре, й не шукай соби биды!

И поклавъ паперы зновъ на полыцю.

— Ходимъ видсы,—каже,—теперь можешъ бути спокойный. А то, що тобі люде про мене говорятъ—бо знаю, що въ людей языки довги—то ты не вирь тому. То все брехня!

— Що брехня?—пытаю.

— Етъ, зъ тобою говорыты, то однако горохомъ обьстину кыдаты!—буркнувъ Мошко и майже вытрукывъ мене зъ комиркы, а потимъ, замкнувши ии на ключъ и на колодку, пишовъ до коршмы.

IV.

Йосько замовкъ на хвылю. Панъ Журковський, що уважно слухавъ його оповидання, всмихнувся тай каже:

— Ну, ты казавъ, що глупа исторія буде, а ось ты розказуешъ, якъ-бысь изъ книжки чытавъ.

— Е, пане,—видповивъ Йосько,—те, що доси, то не була глупа исторія. Але теперь прыйде дурныця. А що оповидаю гладко, то не дывуйтеса. Въ сели навчывся я казки розказуваты. Пам'ять маю добру, а якъ тилькы разъ яку казку вчую, то потимъ оповимъ ии ще липше ии цикавише, нижъ той, видъ кого я ии чувъ. Тамтои зими такъ мене въ сели вси за ти казки полюбылы, що ни одни вечорныци безъ мене не обійшлыся.

— Ге, якъ я бачу, то ты майстеръ до всього!—сказавъ панъ.

— Ой, пане!—видповивъ зитхаючи Йосько,—не знаю, що то значыть, але мени бачытеса, що се власне мое нещастя. Коли чую, що маю зробыты, що можу чогось навчытеса, то такъ мене щось у середыни пече, такъ мене мулыть и мучыть, що не маю хвыли спокою, покы того не зроблю, не пизнаю, не навчуса. Одже жъ не що, тилькы се, мене и до криминалу завело!...

— Ну, ну, розказуй!

Та не мигъ сымъ разомъ Йосько скинчыты свого оповидання, бо власне въ тій хвыли видчынылыся двери нашої казни. Йоська заклыкалы до протоколу.

— То незвычайный хлопецъ,—проворкотивъ панъ и ставъ задумавшысь ходыты по казни.

— А мени выдытеса, що винъ багато бреше,—кажу я.—Навчывся казки хлопамъ оповидаты, то и намъ казку каже.

— Думаешъ, що такъ?

— Ну, а що жъ—хиба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчать за нимъ. Зрештою будемъ ще мати часъ переконатися по-трохи.

На протоколи сидивъ Йосько коротко, не довше, якъ пивъ години. Вернувъ далеко веселишый и спокійнишый, ніжъ пишовъ.

— Ну, що жъ,—питаю його,—не зйивъ тебе суддя?

— Е, що, суддя добрый чоловікъ!—сказавъ Йосько.—Признатися, дуже я його зразу боявся. Въ сели казали мени, що тутъ б'ють до признання, що розпаленымъ зализомъ у подошвы печуть.

— Ха, ха, ха!—засміявся я.—Теперь то я знаю, чоготы по ночахъ такъ перевертався та кричавъ та йойкавъ Тоби певне снилося, що тебе въ подошвы печуть!

— Ой, прошу не сміятися. Мени подумати страшно про ти сны, стилькы я въ нихъ натерпився. А все за дурно. Суддя такой добрый, говорывъ зо мною по-людськы, не кричавъ, не фукався, не бувъ мене такъ, якъ шандарь.

— А хиба жъ тебе шандарь бувъ?—спытавъ панъ Журковський.

— Ой, пане, я гадавъ, що душу зъ мене выжене. Подивиться тилькы на мои плечи!

И Йосько знявъ сорочку. Мы ажъ ахнули. Цили плечи хлопця вкрити були сынцямы та пругамы за-сохлои кровы.

— Ну, а про що жъ тебе суддя пытавъ?—промовывъ першый Журковський.

— Та про той нещасливый рабунокъ, якъ то було.

— Ну, и що жъ?

— Та що жъ бы? Оповивъ я йому все, якъ було, тай годи. Спысавъ протоколь и казавъ мене видвесты.

— Ну, то теперъ оповиджъ и намъ, якъ то було.

— Та якъ було?... Знаете вже, яке було мое жыття у Мошка. Не хотивъ я довше у нього оставатыся, а ще до того боявсь, що скоро йому ще разъ спимну про паперы, то винъ возьме та й спалыть ихъ. Ото жъ я надумавъ самъ ихъ украсты. Лекше мени було добратыся до комиркы, ніжъ сторонньому злодієви, бо й псы мене знають, и самъ я знаю вси входы и вси звычайи въ хати. Зразу хотивъ я выкрасты у Мошка ключи, але винъ, видно, занюхавъ щось и носывъ ихъ завше пры соби або ховавъ десь такъ, що я не мигъ найты. А мене горячка жерла, скоро въ мойй голови разъ на тимъ стало, щобъ добуты свои паперы. Тутъ уже ни про що не було гадкы, тилькы про се. И що зрештою мавъ я довго думаты? Одной ночи, колы вси спалы, швыдко зистругавъ я фугу въ однимъ стовпи комиркы—вона була будована въ стовпы,—ываажывъ долотомъ делыну, влизъ до комиркы, взявъ свои паперы, а потимъ засунувъ делыну зновъ на мисце. Та й тилькы!

— Дрибныця!—буркнувъ панъ.

— А скоро я диставъ паперы въ свои руки, то навить не переглядаючы ихъ, не розвязуючы шнурка, щонымъ были обвязаны, завывъ ихъ у шмату, сховавъ за пазуху й покынувъ Мошкову коршму.—„Куды теперъ

иты?“—подумавъ я соби. Ще мене страхъ не зовсимъ покинувъ. Ану жъ Мошко ошукавъ мене, показуючы яки-будь глупи паперы, замисць моихъ! Ану жъ напотемкы взявъ я який инший звытокъ? Треба було конечно зъ кымось порадытыся, щò въ тимъ рази робыты. Тожъ переночувавшы въ першимъ липшимъ стози сина, на другый день пишовъ я до знайомого коваля й оповивъ йому все. Винъ першый зиллявъ мене холодною водою.—„Зле, хлопче, зробивъ-есь,—каже.—Йды заразъ до вѣнта, расповиджъ йому все та зложы у нього паперы.“ Замлоило мене коло серця видъ тыхъ сливъ. Але що жъ робыты? Бачу, що рада розумна, та й иду. Прыхожу до вѣнта и зъ подвир'я вже бачу кризь викно, що коло стола на лави сыдыть шандарь. Видразу щось немовъ бы шепнуло мени, що то смерть моя. Задеревивъ я й не мигъ кроку дали зробыты. Блысла мени въ голови думка втикаты. Але вже було за-пизно. Вѣйтъ мене побачывъ и крыкнувъ радисно:

— Ось и винъ самъ! За вовка помовка, а винъ ось-де! Ну, ходы жъ, ходы блыжче!

Бачу, що вже все выйшло наверхъ, що вже за мною пытають. Тожъ зибравшы всю свою видвагу, йду до хаты.

— Якъ ся называешъ?—пытае мене шандарь.

— Йосько Штернъ.

— Видкы родомъ?

— Не знаю.

— Ага, значыть—волоцюга!

Закаменивъ я на мисци. Не разъ чувъ я се страшне слово, чувъ багато страшныхъ исторій про те, що то виробляють шандари зъ волоцюгами, и завше того найгирше боявся. А тутъ маешъ—видъ першої хвыли й самъ у таке жъ попався!

— Але жъ я тутешній,—простогнавъ я.—Панъ вѣтъ мене знають.

— Я? тебе?—каже мени вѣтъ.—Брешышъ, любонько моя! Знаю тебе зъ выду; знаю, що ты называешся Йосько та що служишъ у Мошка-арендаря, але хто ты такый и видкы взявся—того не знаю.

— Ага, значыть, бреше въ жыви очи!—крыкнувъ шандаръ и щось соби занотувавъ у кныжечци.

— Ходы сюды,—сказавъ дали до мене.—Блыжче! Дыввся мени въ вичи!

И въ тій хвыли, колы я пиднись до нього очи, винъ тяжкымъ своимъ пястукомъ ударывъ въ лице такъ, що я видразу впавъ на землю й кров'ю обиллявся.

— Встань заразъ!—крыкнувъ до мене шандаръ,—и не смій мени крычаты, бо ще бильше дистанешъ! А теперь кажы правду, що тебе буду пытаты! Ты служишъ у Мошка?

— Такъ.

— Ты обикравъ його?

— Ни.

— Якъ то ни?

Зновъ я выдывывся на шандаря, стыраючы рукавомъ кровь зъ лица, и зновъ здоровенный його ударъ повалывъ мене на землю.

— Пане шандарь!—сказавъ на те вѣйтъ, поky я корцмався щобъ устаты,—я, яко начальныкъ громады, не можу дывытыся на таке трактовання арештанта. Я тилькы маю буты пры спысанню протоколу, а те, що діється передъ протоколомъ, до мене не належыть. Коны хочете вчыты його, що мае говорыты, то выберить соби инше мисце. У мене того не можна.

Шандарь прыкусывъ губы, а дали, не кажучы й слова, уставъ зъ лавы, добувъ зъ своєї торбы ланцюжки, закувавъ мене й повивъ до коршмы, до Мошка. Що тамъ зо мною робылы, якъ мене вчылы говорыты, того не буду оповидаты. Зомливъ я пару разивъ пидъ часъ тои науки. Та й не даремно жъ була ихъ злысть. Зробывъ я имъ велыки збыткы. Мошко въ першій хвыли сказавъ шандарови, що я вкравъ у його велыки гроши, завыти въ папиръ. Гадавъ, що якъ мене шандарь зловыть и до коршмы приведе, то винъ заразъ паперы видъ мене видбере та спалыть, и я на вины останусь його невильныкомъ. Скоро тилькы я ввѣйшовъ до коршмы, заразъ перше питання було:

— Де гроши?

— Не знаю. Ніякихъ грошей я не бравъ.

— А де паперы?

— Я сховавъ.

— Де сховавъ?

— Не скажу.

Сталы мене нахыляты, насампередь быттямъ, потимъ добрымъ способомъ, а я все тилькы одно по-видаю:—„Паперы я взявъ, бо то мои. Не заглядавъ я навить, що въ нихъ є. Сховавъ я ихъ и не покажу нікому, тилькы вѣйтови.“

Мошко мало не сказывся. Зъ злосты веливъ зъ мене поздыраты чоботы й рубаття, що я мавъ на соби, а вбраты мене въ отсе лахмиття. Нарешти, збытого й майже голого, повелы мене до вѣйта. Зновъ мене тамъ сталы за паперы пытаты. Але я не дурный. Ажъ колы побачывъ, що въ хати багато свидкивъ, пишовъ я до синей и вытягъ паперы зъ шпары. У вѣйта сини булы темни, вельки. Йдучы до хаты, й бачучы тамъ шандаря, упхавъ я свѣй звытокъ до шпары, щобъ його у мене не видобралы. Колы Мошко побачывъ звытокъ у рукахъ шандаря, кынувся до нього якъ воронъ, крычуты, що то його гроши, щобъ йому виддаты.

— Го, го, пане Мошку!—видповивъ вѣйтъ,—то такъ не йде. Мы те все мусымо видставыты до суду. Зробымо тутъ протоколъ, а скоро той хлопецъ признается, що у васъ той звытокъ укравъ, то вже ричъ суду робыты зъ тымъ що дали. Запечатаето все, якъ є, громадською печаткою, и панъ шандаръ видставлять те разомъ зъ арештантомъ до Львова. А вы вже въ суди будете соби правды доходыты.—Мій Мошко такъ на те скрывывся, немовъ бы кварту своєї оковыты выпывъ. Але ниhto на те не зважавъ. Шандаръ засивъ пысаты протоколъ. А колы все спысано, вѣйтыха дала мени троxy попойисты, шандаръ закувавъ мене зновъ,

и мы рушылы въ дорогу до Львова. Гадавъ я, що згыну зъ болю та морозу въ тій дорози, й доси не знаю, якъ я выдержавъ. Ой, пане, якъ же вы теперь гадаете, щò зо мною буде?

— Ничого не буде,—видповивъ панъ Журковський.— Посыдышь трохи та й выйдешъ на волю. А хто знае навить, чы цила отся исторія не выйде тобі на добре...

— А то якъ?

— Ну, побачымо. Николы чоловикъ не знае напередъ, щò його чекае.

V.

Щось такъ у два чы три дни клычуть Йоська, але не до суду, тилькы до доктора.—„Що то значыться?—гадаю соби.—Адже жъ винъ не мельдувався „марудою“ *).

— Самъ не мельдувався,—повидае мени Журковський,—а навить якъ бы замельдувався, то бъ се йому ни на що не прыдалося. Але я його замельдувавъ. Бувъ я въ недилу у президента и просывъ, щòбъ його веливъ звизытыруваты. Адже жъ то страшенна ричъ, що тутъ діеться! Такъ дали йты не може.

И справди докторъ веливъ Йоськови розибратыся и спысавъ зъ нымъ протоколъ. Чы що зъ того выйшло, не знаю. Въ нашихъ судахъ таки справы дуже помалу

---

*) Не казавъ, що хорый.

йдуть и не кожний такой щасливый, щоб мигъ дочекатыся ихъ skutку. Тымъ часомъ панъ Журковський каже якось Йоськови:

— Чуешъ, хлопче, хочешъ, щобъ я тебе навчывъ чытаты?

Вытрищывся Йосько на пана.

— Ну, що жъ такъ дывышся? Скоро тилькы маешъ охоту, то за пару день будешъ чытаты. А якъ побачу, що справди не брешешъ и пам'ять маешъ добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймутъ до ремисныцької школы, то навчышся ремесла, якого схоцешъ.

— Йой, пане!—крыкнувъ Йосько й кынувся панови до нигъ, залываючыся сльозамы. Бильше ничего не мигъ сказаты, тилькы цилувавъ пана по рукахъ.

На другый день прынесли панови букварь, и винъ ставъ учыты Йоська чытаты. За два дни жыдысько вмивъ уже пизнаваты та складаты буквы, а за тыждень чытавъ коротки кусныкы майже плавно. Вчепывся того, якъ то повидаютъ, якъ жыдъ коломійкы. Чытавъ бы бувъ, бачу, день и ничъ, тилькы що мы вночи свитла не малы. Ледви до йиды мигъ на хвылю видъ кныжки видирватыся.

А колы смерклося й чытаты вже годи було, Йосько сидавъ у кутыку на своимъ синныку, пидгортавъ ноги пидъ себе й обхоплювавъ ихъ руками и, сыдячы скорченный, зачынавъ оповидаты казкы. Снувавъ ихъ безъ кинця и хочъ бачылося, що все однаки чуда й прыгоды повторяе, все-такы вмивъ ихъ завше инакше

укладаты й на иншый ладъ оповидаты. А часомъ прямо було видно, що въ казци снує передъ нами свои власни мрії. Оповидавъ про бидного хлопця, що въ найтяжчій недоли стричає добродія-чаривныка, переймає видъ нього чаривни слова та закляття и йде въ свить здобуваты соби долю та помагаты другимъ. Проймаючымы та заразомъ и простымы словами малювавъ його терпиння и прыгоды, зустрічи зъ шандарямы, неволю въ арендаря, втишно не разъ мишаючы те, про що казки говорять, зъ тымъ, чого самъ зазнавъ.

Никола ще не бачывъ я хлопця, котрый бы такъ горяче брався до кныжки, якъ Йосько. Бачылося, що за тыхъ пару недиль хотивъ надолужыты те, що за недбавъ у кильканадцяты литахъ. Найбільше грызся тымъ, що осинни дни таки коротки, а въ казни такъ скоро зовсимъ смеркалося. Єдыне наше виконце, звернене къ захови й положене майже пидъ сте-лею, скупю пропускало свитла навить у полудень: о четвертій годины вже чытаты годи було. А Йосько радъ бы бувъ день у-двое продовжыты. Нарешти врадуваный заклыкавъ:

— Маю! Буду чытаты пры викни. Тамъ розвыднюється скорше й видно довше, нижъ у казни.

— Не выгидно тобі буде чытаты, стоячы на рештованни,—кажу йому.—Зрештою то для тебе за-высоко.

— Сыдиты буду такъ высоко, якъ мени подобається!—каже.

— Якъ же се зробишь?

— Прыв'яжу простырало двома кінцямы до кграты, въ зигнуття покладу звытій у трубу коць и сяду на нього, якъ на сидло.

И справди, вынахидъ бувъ дуже практичный и видъ тоди вси въ криминали такъ роблять. Килька день Йосько просто любувався викномъ. Встававъ о шостій, скоро тилькы трохи розвыдныться, робывъ свое рештовання й вылизшы на нього, слипавъ надъ кныжкою, прытыскаючы чоло до самой кграты, абы тилькы якъ найбільше того божого свитла захопыты. Мы зъ паномъ обыдва по черзи пыльнували коло дверей, якъ ишовъ ключныкъ до казни, и загоди остерегалы Йоська, щобъ злазывъ и рештовання знимавъ, бо сыдиты пры викни арештантамъ гостро забронено. Та й удавалося намъ завше щасливо уныкаты штемпу, а може й ключныкъ мавъ якусь увагу на пана Журковського и не такъ остро нашої казни доглядывъ.

Та на лыхо, штемпъ выпавъ зъ иншого боку. Окريمъ сторожи въ корыдори, маемо ще одну: пидъ викнамы вязныци ходыть шельвахъ—жовниръ зъ карабыномъ. Мае винъ гострый наказъ доглядаты, щобъ арештанты въ викна не дывылысь, а особлыво, щобъ зъ собою кризь викна не розмовлялы. Військове правыло велыть йому въ рази опоры навить оружжя вживаты. Що правда, доси такого wypadку не було. Треба вже було чогось дуже велького, щобъ шельвахъ, зійшовшы зъ свого пляцу, довивъ до вахкоменданта, що зъ сього чы того викна говорылы, або дывылыся. Старши

жовниры, такъ ти вже привыкли розумити, що що иншого прыпысь, а що иншого выконання, и звычайно не дуже гостро держалыся прыпысу. Не оденъ супокійно позволявъ на всяку говирку, якъ то кажуть, бувъ блять *) на все; иншый лагідно впоминавъ або просивъ арештантивъ, щобъ дали спокій. Та гирше було, колы на варти лучыться рекрутъ, що боиться капраля гиршъ огню. Такойъ бравъ усякый росказъ до-слова. Якъ сказаны йому „остро пыльнуваты“, то винъ розумивъ се такъ, що всякого арештанта, який покаже голову въ викни, треба споганыты остатними словами, довесты до капраля або навить ухопытыся за карабинъ. На такихъ „клапачахъ“ **) арештанты мстылыся тымъ, що за його варты, особлыво ввечери, вироблялы найбильши крыкы въ викнахъ, такъ що бидный рекрутъ не разъ було ажъ казытыся и на всякый выкрыкъ зъ викна вважае за свій святыи обов'язокъ видповисты що найменше такимъ же голоснымъ та досаднымъ выкрыкомъ. Але що арештантивъ бувае килькадесять, а винъ оденъ, то по килькохъ хвылынахъ пекельного галасу звычайно мусивъ замовкнуты и, не можучы соби рады даты, хапався за карабинъ. Розуміеться, що въ тій хвыли викна насупротывъ його опорожнявалыся зовсимъ, а крыкъ знимався въ другимъ кинци довгого арештанського будынку, и шельвахъ,

---

*) Блять—злодійське слово, значыть—згідный на щось, прыятель.

**) Въ злодійському жаргони—салдаты, жовниры.

якъ зацькованый звирь, бигъ туды и зновъ грозывъ карабиномъ—очевидно, зъ тымъ самымъ skutкомъ.

Таки галасы бувалы звычайно ввечери, але не разъ и вдень. Отже лыхо хотило, щобъ одного дня видъ третью до п'ятои стоявъ власне такый нещасливый рекрутъ за шельваха. Зъ самого початку сказавъ грубiянство якомусь арештантови, що дывывся въ викно. Дали такый знакъ, щобъ зробыты клапачеви „кац-музыку“. На рижныхъ кинцяхъ арештанського будынку зъ рижныхъ поверхивъ изъ кильканадцяты виконъ наразъ посыпалыся крыкы, вызывання, свысть и проразлыви мявкання. Рекрутъ крычавъ, такожъ бигавъ по-пидъ уси викна, але нигде не мигъ задриты никого. Доведеный до лютосты, замовкъ нарешти и ставъ на одномъ мисци, щобъ видитхнуты. Въ пару хвиль пизнише замовкла й „кац-музыка“. Бачылось, що спокiй наставъ повный. Въ казни вже смеркалося, тожъ Йосько зробывъ рештовання и зъ кныжкой въ рукахъ такъ и прыпавъ до викна. Та ледве прочытавъ соби пидъ нисъ пару сливъ, колы втимъ шельвахъ, зуздрившы його, прыскочывъ и ставъ проты викна.

— Маршъ, злодiю, зъ викна!—верескнувъ до Йоська.

Йосько за першымъ разомъ не чувъ навить крыку, такъ живо бувъ занятый исторiєю про чаплю й рыбу, що власне чытавъ.

— Маршъ зъ викна! — ще голоснише крыкнувъ шельвахъ.

— Та чого хочешъ видъ мене?—видповивъ Йосько.—
Адже жъ тоби не заважаю. Адже выдышь, що чытаю.

Въ казни вже не выднося, то я вылизъ трохи до свитла...

— Йды геть, бо стріляю!—ревнувъ шельвахъ и закымъ Йосько устыгъ злизты зъ свого рештовання, вже гукнувъ выстриль карабиновый.

— Йой!—скрыкнувъ Йосько и якъ снапъ упавъ зъ рештовання на лижку, що стояло пидъ викномъ. Ноги його задрыггали судорожно, а руки, въ якихъ державъ кныжку, прытыснени були до грудей. З-пидъ картокъ кныжки бухала кровь. Куля попала просто въ груди.

— Що тобі? Де тебе поцильвѣ?—крыкнулы мы обыдва, кыдаючыся до Йоська. Але винъ ничего не видповидавъ, тилькы чорни очи блыщали, якъ два розжарени вугли, страшенно якосъ видбываючысь видъ лыця, блидого мовъ у трупа.

На подвир'и пидъ нашимъ викномъ и на коридори коло нашихъ дверей знявся ривночасно галась. Тамъ сторожа вѣйськова выбигла на выстриль, а тутъ ключныкъ зъ дидамы шукавъ казни, до якои стрілено. Впалы до насъ.

— Ага, то тутъ!—крыкнулы, бачучы лежачого Йоська.— А що злодію, жыдыку, досталось тобі на горихы?

Йосько кыдався ще и стогнавъ тихо, все прытыскаючы кныжку обома рукамы до грудей, немовъ бы хотивъ нею заткаты смертельну рану.

— Що винъ робывъ?—спытавъ мене ключныкъ.

— Та... я... тилькы... до свитла...

Хотивъ ще щось говорыты, але духу йому не стало. Остатнимъ видрухомъ видирвавъ винь руки видь грудей и показавъ ключныкови закривавлений букварь.

— Винь чытавъ пры викни!—пояснывъ я ключныкови.

Въ тій хвыли прыйшовъ изъ суду ордынансь зъ карткою, шукаючы ключныка.

— Пане ключныкъ,—каже зъ корыдора,—де тутъ сыдыть Йосько Штернь? Є тутъ картка зъ суду, що має йты на волю.

А Йосько вже передь хвылыною бувъ вильный...

1889 р.

Цыганы.

I.

 ативки, вбоге гирське село, лежать надъ горишнимъ Стрыемъ, тамъ, де винъ изъ свого великого закрута пидъ Турку повертае до Сыневидська, в'ючыся помижъ горы та лисы. Село, невеличке та за-недбане, крѣе мижъ лисама та нетряма свои пороскы-дани, нужденни бойкивськи хатки. Поньжче села, за шматомъ чорного лиса, що досягае ажъ самого берега рики, стырчыть надъ Стрыемъ висока скала. Стримкою стиною бовдуряться вона надъ самымъ закрутомъ рики, а головатымъ вершкомъ, зеленымъ видъ моху й папоротивъ, роззырається по околычныхъ горахъ. Стрый литомъ лагідно плюскочеться объ ѳи стопы, але в-осены реве гризно й пиняться, зальваючы вузьку стежыну, що в'ється по-пидъ скалою вздовжъ ѳого берега. А всюды довкола порозсидалися горы, покрити чорнымъ

смерековымъ лисомъ; тилькы де-не-де верхы ихъ свитять безлисными полонинами, що мріють мовъ сирозелени плямы на темному тли. Пусто й сумно въ осинню днину коло скалы, тилькы хвыли Стрыя ревуть и розбываються обь щербате каминня.

Пусто й сумно було такожъ въ души у жандарма, що въ сльотаву осинню днину йшовъ стежкою по-надъ рикою, въ плащи и чаку *) зь когутячымъ пир'ямъ зь карабиномъ, перевишенимъ черезъ плече, и бачно роззырався довкола. Нигде ни души живои, ни голосу людського, и колы бь не втоптана стежка по-надъ рикою, то можна було бь подуматы, що тутъ, въ сій дыкій лисовій китловыни, не стояла ще людська нога видь нащаду свита.

— Тьфу на такую собачу службу!—воркотивъ жандармъ, хусткою обтыраючи вусы, зь якихъ капотила дощова вода.—Лазь и лазь, якъ выклятый, по тыхъ проклятыхъ вертепахъ, и все надармо. Та погана Бойцня боиться жандарма гиршъ чорта. Кожный обмынае його на тысячу крокивъ, скоро тилькы де заздрить. Такъ и здається, що кожный изъ ныхъ ось тилькы що-небудь укравъ або кого-небудь забывъ. А якъ уже котрого допадешъ, то скорише бы-сь чого-небудь довидався видь отой скалы, нижъ видь нього. Чорты бь давылыся такимъ поганимъ та бездарнымъ народомъ!

---

*) Чако—султанъ изъ пивнячого пир'я на каскахъ, що звычайно носылы въ Австріи жандармы (такъ звутся тамъ полиціянты, нибы наши сильськи урядныкы).

Такъ воркотячы, наблыжався жандармъ до скалы й раз-по-разу поглядавъ на Стрый, що люто розбывавъ свои хвыли объ каминня, немовъ и самъ гнивався на той дыкий та бездарный бойкивський народъ.

— О, яка вода велика!—воркотивъ дали жандармъ.— Коля бь тилькы стежки не залляла та кладкы не забрала, бо годи було бь ныни на ничь зайты до тыхъ чортивськихъ Ластивокъ, хочъ и якъ вони вже близько. Вже то я въ тыхъ горахъ ани рушь не маю щастя, хочъ сядь тай плачь! Ось уже четвертый разъ патрулюю тымы вертепамы, и ще ани разу мени не пощастыло спійматы якого злодія або розбійныка. А тымъ часомъ досыть тутъ тилькы разъ поглянуты, щобы дійты до того переконання, що злодіивъ та розбійныкивъ тутъ мусыть бути чымало. И що найгирше, навить якого-небудь нужденного волоцюгы або дида жебручого доси не довелось мени арештуваты. Неначе змовылысь, щобъ не попадатыся мени на очи. А други жандармы—що котрый пиде, то за кожнымъ разомъ тыхъ волоцюгъ, дидивъ та цыганивъ жене навпередъ себе цилу череду, повный арештъ напакуюе. А я хочъ бы тоби однисинького! Тьфу на таке щастя, тай годи!...

И жандармъ гнивно pozyравъ напередъ себе. Стоявъ уже передъ самою скалою. Стежка пиднималася тутъ трохи вгору и йшла немовъ по кам'яній прыспи, то пидносячысь по-пры стримку кам'яну стину, то зновъ спускаючысь мало що не надъ саме водяне зеркало. Здалека вже побачывъ жандармъ, що заразъ на

першій такій впадини стежка залита була каламутною, спиненою водою.

— Отъ тоби й на!—крыкнувъ винъ роздратовано,— зновъ перешкода! Треба буде обходити довкола сього завалыдороги, дряпатыся зъ пивъ годыны по хащахъ та зломахъ, а за той часъ я мигъ бы вже буты въ Ластивкахъ. А нехай тебе ясни громы б'ють зъ такими порядками!

И ховзаючыся въ своихъ тяжкыхъ чоботяхъ по мокримъ имху, жандармъ скрутивъ праворучъ, мижъ корчи, пидъ гору, щобъ обійты скалу. Несподивано якось винъ кынувъ окомъ у бикъ и зупынився. Що за чортъ! Йому здалося, неначе зъ скалы легенькымы клубкамы выповзувавъ дымъ и, немовъ переляканий, чымъ борше расплывався и щезавъ у повітри. Жандармъ зразу самъ своимъ очамъ не вирывъ. Але колы зупынився й уважнише прыглянувся, то побачывъ, що справди помижъ щербатыхъ зубцивъ скалы, немовъ изъ самого осередка ии стовбура добувався дымъ. Чы се може буты? Жандармъ бувъ не боязкый, та все жъ морозъ пробигъ у нього по-за плечыма, бо ніякымъ способомъ не мигъ збагнуты, щобъ се могло буты. На решти покынувъ миркуваты.

— Певно десь рубачи огонь кладуть... А може яки злодіи? Бо що бъ тутъ рубачи робылы? Пиду, переконаюся.

И винъ на-сылу почавъ спынатися по ховзкыхъ облазахъ ажъ туды, де повыще ныхъ мовъ велетень стырчала висока кам'яна стена. Зразу не мигъ винъ

ничого доглянуты. Вже смеркало; тинь видь скалы власне найгустышымъ морокомъ ослонювала те мисце, видкы добувався дымъ. Жандармъ надармо натужувавъ очи и слухъ—годи було добачыты або почуты що-небудь, кримъ скаженого клетоту рикы, що прыбувала пидь скалою, та осинього, протяжного стогону лиса.

— Гей, хто тамъ? Озывайтесь!—крыкнувъ жандармъ, але тилькы голось його понуро задуднивъ мижъ скалами, а напротывна гора выкликнула кинчыкъ його оклыкку „айтесь!“ Годи жандармъ почавъ дряпатыся ще дали. На невелычкй площади мижъ каминнямъ выдно було поломане сухе галуззя, якись свижи ще кисткы й навить кусныкы напивъ прогнылыхъ шмать.

—Ну, все жъ такы слидь чоловика!—подумавъ жандармъ. А прыглянувшыся блыжче, винъ побачывъ ледви замитну стежечку, що гадюкою высувалася з-помижъ каминня, повзла просто поперекъ площади й губылася въ тини, пидь стримкою стиною, власне тамъ, звидкы добувався дымъ. И тилькы наблызвывшыся на яки два крокы, жандармъ побачывъ продовбану въ камени невелыку диру заткану обгорилою смерековою колодою. Не знаты для чого, сердце наразъ забылося якось неспокойно въ його грудяхъ. Ухопывшы обиручъ карбинъ немовъ до штурму, винъ наблыжувався обережно. Тыша въ середыни таемной ямы ще дужче його занепокоювала, и въ души винъ почавъ сердытыся самъ на себе за те, що передъ хвылею крыкнувъ бувъ такъ голосно и зрадывъ свое наблыження. Хто знае, може недовидомый ворогъ, упередженный його крыкомъ, ча-

туе вже на нього зъ якоись укритою, та певной засидкы? Але вертаты було може ще бильшъ небезпечно, тожъ ишовъ дали. Вкинци зупынывся передъ самою печерою, оглянувъ шаблю й патронташъ, а видтакъ раптомъ пхнувъ колоду багнетомъ *) и очыстывъ вхидъ до печеры. Дымъ клубамы бухнувъ йому въ лице, але за дымомъ не видно було ничего. Щобъ заглянуты въ середыну яскыни **), винъ мусывъ ажъ прыклякнуты. А колы дымъ трохи розвіявся, то жандармъ побачывъ печеру, выковану въ скали. Сири кам'яни стины сходылыся въ середыни немовъ склепиння. Вохкысть зеленковатымы краплямы такъ и высила на нихъ. Внызу, въ кам'янимъ помости посередъ яскыни, була продовбана невелычка яма, въ якій жевривъ огонь, прыкрытый напивъ перегнылою колодою, що сыльно курылася дымомъ. Довкола огню сыдило килька людей, малыхъ и велыкыхъ, ледви повкрываныхъ бруднымы шматамы. Лиць ихъ жандармъ не мигъ ище добачыты, тилькы бачывъ, якъ килька паръ чорныхъ, переляканыхъ очей зъ тривогою вперлося въ нього.

— Хто вы тутъ?—крыкнувъ винъ гризно.

— Цыганы, паночку!—обиззався грубый, але смырный голось.

— А шо тутъ робыте?

— Бидуемо, паночку!

---

*) Багнетъ—штыкъ.

***) Яскыня—печера.

Жандармъ ледви пропхався до середины яскыни й почавъ роззыратыся по хати й по людяхъ. Въ одномъ кути яскыни лежалы ковальськи прылады: михъ, ковадло й молоты на маленькимъ визку; въ другимъ—купка сухого галуззя на палыво. На галуззи порозвишуване було якесь курмання*). Поблызько вогню, на середины печеры, була постиль цилои родыны—околотъ соломы напивъ перегнылои, роскыданий на камени, и купа сухого моху та лыстя. Тилькы на одномъ кинци тои постели, на найстаршимъ мисци лежала невыправлена кинська шкура, якою на ничъ прикрывався старый ромъ**).

— А килько васъ тутъ?—запытався зновъ гризно жандармъ, обертаючыся до огныща.

— П'ятеро, паночку, п'ятеро,—видповивъ цыганъ и пидвився на ноги, увесь тремтячы видъ холоду. Решта цыганъ такожь повставалы. Кримъ старого, була тутъ ще цыганка, парубокъ и двое малыхъ, зовсимъ голыхъ цыганчатъ. Уси вони были ажъ сыни видъ холоду й выглядалы немовъ попухли—мабутъ изъ голоду.

— Чымъ же вы тутъ жыете, волоцюгы?—пытавъ дали жандармъ.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою. Отъ шкапына намъ здохла недавно, то ще до ныни малы мы м'ясо.

— А давно вы тутъ?

---

*) Курмання—дрантя.

***) Цыганы сами себе звать ромамы.

— Дви недили, паночку!...

Не знаты чому, жандарма лютылы ти надмирно покирлыви одповиди старого цыгана. Въ його плаксывимъ голоси и въ тимъ що хвыли повторюванимъ „паночку“ жандармъ добачавъ укритый насмихъ надъ своею властю.

— А багато крадете по селахъ?—пытавъ винъ дали.

— Ни, паночку, мы не крадемо ничего. Ромъ Пайкушъ не краде! Ромъ Пайкушъ помы може, жые зъ пращи рукъ. Але теперь, колы намъ шкапына вгыбла, не можемо рушытыся дали. Мусымо пробуты тутъ, помы трохи не роспогодытыся.

— Помы нового коня де не вкрадете!—передразнювавъ жандармъ.—Ану, збирайтеся, маршъ за мною.

— Куды, паночку?—запытавъ старый цыганъ тремтячимъ голосомъ.

— Не пытай! Збирайтеся зъ своимъ поганимъ родомъ и плодомъ, пидемо до села. А тамъ уже побачымо, що зъ вами робыты.

Старый цыганъ стоявъ, немовъ остовпилый; колы втимъ стара цыганка, мовъ каминь зъ неба, кынулася жандармови пидъ ноги й заревла, немовъ ии хто ризаты хотивъ.

— Паночку, паночку! Голубчыку нашъ! Що тоби выненъ старый Пайкушъ, що тоби вынни бидни ромы, що насъ хочешъ у таку студиень выганяты въ свить? Погляды лышенъ моя дробына зовсимъ голюсинька, тай мы сами не вытрымаемо такой стужи. Змылуйся, па-

ночку, змылуйся, не гоны насъ никуды! Нехай бидни ромы подыхають ище на божимъ свити!

— Не будешъ ты тыхо, ты, опуде конопляный!— крыкнувъ до неи жандармъ и видипхнувъ стару цыганку.—Заразъ мени вси забирайтесь!

Але тутъ уся родына, мале й вельке, зъ верескомъ та плачемъ кынулыся жандармови до нигъ и почалы просыты та благаты його, щобы лышывъ ихъ у кам'яній хати. Тымъ часомъ жандармъ и самъ надумався, що йому робыты. Село ще не блызько, дорога неривна и видлюдна, ничъ надходыть, тяжко буде йому самому запровадыты до села цилу ту зграю. Швыдко винъ надумався инакше.

— Ну,—сказавъ,—чого ревете, дурни цыганы? Не бійтеса, не зйимъ васъ жывыхъ. Нехай буде й по вашому—оставайтеса тутъ! Але слухай, старый, поky я не вернуса, не смій мени видсиля рушытыся!

Старый цыганъ стоявъ, якъ стовпъ. Здывованымы, переляканымы очыма винъ позыравъ на жандарма, прочуваючы въ його словахъ якесь нове лыхо.

— Ну, чого жъ ты такъ вытрищывъ на мене очи, чого глыпаешъ, мовъ пидризаний баранъ?—крыкнувъ жандармъ.—Чуешъ чы ни, що до тебе говорю? Не смій мени рушытыся видсы, поky я зъ поворотомъ сюды не надйду, бо нещастя твое!

Старый цыганъ усе ще стоявъ мовъ онимилый. Тилькы цыганка, нызько кланяючыся жандармови, сказала: „Добре, паночку, добре!“—Жандармъ ище разъ

роззырнувся по яскыни, сплюнувъ зъ обрыдження и выйшовъ.

— Волоцюгы прокляти!—воркотивъ винъ сходячы насылу зъ скалы.—Ось куды воны захалыся! Але такы я ихъ вынайшовъ. Ну, чень хочъ теперь який „бельобунгъ *) буде!

II.

Віить ластивецькый бувъ, якъ кожний Бойко, неписьменный, супроты власти покирный та потакующий, а супроты пидвладныхъ упертый тымъ безогляднымъ упоромъ, що вызначае чоловика зъ тиснымъ розумомъ. Жандармы ридко заходылы до того сельця, тому то кожна поява жандарма выкыкала въ сели правдывый переполохъ. Люде ти, що вырослы въ горахъ та лисахъ, уважалы віитивськый урядъ велькымъ тягаромъ найбільшь черезъ те, що віить у кожнимъ рази мусивъ ставаты передъ рижнымы „панамы“, що найиздылы въ село, мусивъ видповидаты на ихъ запытання, сповнюваты ихъ наказы. Кого разъ у громади сыломиць „посажено на віита“, той звычайно лышався на тымъ становыщи килька або кильканадцять литъ, поky тилькы мигъ ходыты, бо нихто инший не осмилювався безъ крайньої конечности взяты на себе ту страшну гидність.

Нашъ віить бувъ ще недавно выбранный, то й не зовсимъ ище освоеный зъ панамы. Винъ не троxy пе-

---

*) Бельобунгъ—похвала, немецьке Belobung.

релякався, колы жандармъ пизнимъ вечеромъ увійшовъ до його хаты. Але ще дужче винъ перелякався, колы „панъ“, що прибывъ, росповивъ йому про цыганъ. Правда, вїйтъ знавъ, що цыганы сыдять у камени, значыть, не самыхъ ихъ винъ перелякався. Перелякався винъ того, що жандармъ такы й тамъ „об`ахморывъ“ ихъ и що теперь певно и його вразъ изъ цыганами будуть волочыты до Пидбужа.

— Ну, а вы знаете про тыхъ цыганъ?—пытавъ жандармъ вїйта.

— Та нибы знаю.

— Що жъ вони—крадуть?

— Та матбуты, не безъ того, щобъ и не кралы. Де жъ бы цыганъ безъ того вытрымавъ! Тилькы старый часамы щось клѣнцае, нибы то робыть. Але така то його цыганська работа!...

— Я такъ и знавъ,—воркнувъ жандармъ.—Ну, вїйте, на васъ лежыть видповидь за нихъ.

— На мни!—крыкнувъ переполошенный вїйтъ.—Якъ вони що вкрадуть, то я маю за те видповидаты?

— А такъ! Видповидаете за все, що станеться въ обрубѣ вашего села. У васъ мае буты порядокъ. Такой цыганской голоты не можна пускаты самопасъ.

— Ну, а що жъ я маю зъ ными робыты? Взяты ихъ на воловидъ, чы що?

— Де тилькы здыблете въ сели, заразъ ихъ арештуваты й виддаваты жандармамъ у руки.

— Е, паночку, колы жъ бо вельможни „шандари“ до насъ такъ ридко заходятъ. А тутъ якъ бы я одного арештувавъ, то други визьмутъ тай мене пидпалять.

— Пидпалять!—крыкнувъ жандармъ.—То воны таки? Чекайте, зробымо мы зъ нымы порядокъ. Війте, тыхъ мени цыганивъ прыпыльнуйте, помы я не верну зъ обходу! Я ихъ заберу зъ собою до Пидбужа.

— А колы жъ панъ повернуть?

— Завтра, найдали—позавтру.

— Добре, скажу ихъ прыпыльнуваты, — видповивъ вийтъ, низенько кланяючыся жандармови.

Попойившы молока та будза*), жандармъ положывся на лави, обвынувся плащемъ и заснувъ. А тымъ часомъ вийтъ не спавъ, хочъ лежавъ на постели.

— Чы лыхо якесь навернуло сього шандаря,—думавъ винъ,—що выпанитрувавъ цыганивъ у такій схованци, де ихъ доси нїяка власть не добачала? И що теперь зъ нымы робыты? Колы схочу ихъ арештуваты и спровадыты до села, то що зъ того, що ихъ шандаръ забере до Пидбужа? Посыдять у арешти пару днивъ, а потимъ выйдуть на волю, и певно втраплять до Ластивокъ. Не тяжко, щобы мене не обикралы або не пидпалылы. Що цыганови? Шандаръ далеко, а цыганивъ волочыться сыла: досыть одну кумпанію зачепыты, то всихъ маешъ ворогамы. Ой, свите мій гиренькый! Тьфу на твою голову! А хиба отъ що я зроблю! А якъ же, а якъ же, се буде найли пше! Колы цыганы втечуть,

---

*) Будзъ—свижый овечый сыръ.

то що мени шандарь зробить? Адже жъ можуть утекты ще сеи ночи, закымъ я ще довидався видъ шандаря, що ихъ треба арештуваты. То буде найлипше, такы найлипше!...

И зъ тою думкою вѣтъ заснувъ десь коло пивночи.

А жандармъ тымъ часомъ, хочъ спавъ на твердій лави, та снылося йому про далеко прыемниши речи: про „бельобунгъ“, грошеву надгороду та перенесення въ кращи стороны, на Подилля, на російську граныцю, де можна було лехко „зробиты“ товсту контрабанду,— и заслужытыся, и обловытыся. Сонъ сей додавъ йому охоты й певности. На другый день ранесенько винъ уставъ, зибрався, и ще разъ остро наказавшы вѣтови пыльнуваты цыганивъ, спишно пишовъ у дальшу дорогу, щобы ще ныни дѣиты до меты свого обходу, а завтра вернуты назадъ до Ластивокъ.

Заразъ по його видходи вѣтъ намотавъ на ноги потрѣйни онучи, обувся въ шкуряни ходакы, взявъ на себе кожухъ, кучму на голову, перевисывъ борсукову торбу зъ „цисарськымъ орломъ“ черезъ плечи, а до торбы вложывъ пару вивсяныхъ ощыпкивъ и кусень овечого сыру. Такъ прыготувавшысь, не кажучы никому ничого, пустывся въ дорогу до каменя.

— Добрый день вамъ, Пайкушъ!—сказавъ, увиходячы до яскыни.

— Доброго вамъ здоров'ячка, пане начальныку,—видповивъ старый цыганъ.

— А що тутъ у васъ нового чуваты?—запытавъ вѣйтъ, бойкивськымъ звичаемъ не прыступаючы видразу просто до речи.

— Зле чуваты, пане начальныку! Бувъ тутъ у насъ вчора „кокорудза“, хотивъ насъ весты до села.

— До села? Е, винъ васъ, любойкы, хотивъ весты до Пидбужя, до криминалу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусилы йому по другихъ селахъ щось дуже наговорыты про васъ. Адже жъ не дурно винъ за вами такъ парцувавъ, що васъ ажъ тутъ вынюхавъ.

— Ой, ой, ой, Божечку нашъ, Божечку,—гуртомъ завылы цыганы,—що жъ намъ теперъ робыты?

— Що жъ я вамъ, биднятка, пораджу?—сказавъ вѣйтъ.—Винъ мени казавъ пыльнуваты васъ, ажъ покы самъ не верне, й тоди виддаты васъ йому до рукъ.

— И вы хочете теперъ насъ арештуваты?—сказавъ звильна, але зъ укритою въ голоси погрозою старый цыганъ.

— Богъ зъ вами, Пайкушъ!—сказавъ вѣйтъ.—Що жъ то я васъ видъ ныни знаю, чы що? Я сказавъ заразъ тому шандарови, що цыганъ—то витерь у поли: ось є, а ось його нема... Хто його на прыпинъ визьме? Отъ знаєте що—маете тутъ трохи хлиба й сыру, нате вамъ се видъ мене та йдить соби куды хочете, щобы я про васъ не чувъ ничего. Не хочу вамъ робыты клопоту, але й самъ не хочу черезъ васъ у биду впасты. Розуміете?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вамъ Богойкò святой заплатить!—сказавъ цыганъ кланяючысь, а за нымъ почала кланятись уся його родына. По-клавшы на кам'янимъ помости ощыпкы й сыръ, вийтъ поспишною ходою рушивъ назадъ до села, пыльнуючы, щобы нихто його не бачывъ. А въ души винъ сміявся зъ того, якый то лютой буде шандарь, колы завтра прийде, а цыганивъ уже й духу не застане.

III.

Добре то говорятъ: гирська осинь то выстарчыть за добру зиму на долахъ. Ледви нашъ жандармъ выйшовъ за протывну граныцю Ластивокъ, ледви вийтъ, довершывшы своєї политычної миссии, вернувъ назадъ до села, колы втимъ высокый верхъ Парашкы, що стырчыть до-горы вельчезнымъ трызубцемъ, покрывся густою мракою, або, якъ кажуть, „закурився доразу“. Вельчезнымы клубамы котылася та мрака внызь, гнана сыльнымъ витромъ, що ажъ свыстивъ та вывъ мижь горами. За пивъ годины все вже щезло въ вырахъ та клубахъ снigовой куревильныци *), що зъ усихъ бо-кывъ была въ очи й заслиплювала пишохода, зама-зувала йому стежку передъ ногами.

Кленучы и спльовуючы раз-у-разъ, боровся жан-дармъ зъ метелыцею та йшовъ твердо напередъ. Уже недалеко було село, до якого мавъ дистатыся на

---

*) Куревильныця—заверюха.

ничъ,—остаточна мета його обходу. Ще тильки треба було по кладци перейти на другий бикъ рики. Але се власне була дуже небезпечна штука. Рика шумила пидъ кладкою, мовъ скажена, а верхомъ рвавъ витерь, шарпаючи за поруччя мовъ хлопъ рукамы. Кладка була ховзька видъ снигу, а витерь слипывъ очи. Вже близько берега жандармъ поховзнувся и впавъ у воду. Вода була неглибока, але страшно быстра. Въ одній хвили течія зирвала жандармови зъ плеча карабинъ, а зъ головы чако зъ когутьячимъ пир'ямъ. Велькый каминь-круглякъ, котрый вода котыла по дни, вдарывсь объ його ноги и звалывъ його. Тильки зъ крайною натугою жандармъ выграмосывся на беригъ. Бувъ мокрый до ниточки, перемерзлый и переляканый. Хотячы загритыся, бидолаха пустывся що духу бигты до села, до знайомого попа. Але хочъ и якъ близько се було, то все-таки закымъ забигъ до хаты, мокра одижъ на нимъ сципла на морози якъ кистка, а зъ грудей не мигъ выдобуты голосу. Правда, на поливстви кинулыся терты його, огриваты, рятуваты. Той рятунокъ та його зализне здоровля зробылы те, що винъ не добувъ соби ніякои тяжкои хоробы, та все-таки мусивъ цилый тыждень пролежаты въ лижку въ мицній гарячци. Весь той тыждень курыло снигомъ, свыстивъ витерь, тысь морозъ, такъ що навить здоровому непорадно було въ горахъ пускатыся въ дорогу зъ одного села до другого. Ажъ по тыжни витерь прытыхъ, выпогодылося, але морозъ потысь ище оstriшый. Жандармъ не хотивъ довше гаятысь, хочъ пипъ не важывся

пускаты його видъ себе пихотою ще на пивъ недужого. Казавъ запрягты санкы й видвезты його до Пидбужа, куды вже впередъ давъ бувъ знаты про його прыгоду.

Колы жандармъ пройижджавъ черезъ Ластивкы, прыгадавъ соби цыганивъ, про якихъ зовсимъ бувъ забувъ у свойй тяжкій прыгоди. Винъ казавъ визныкови статы супроти вйтовой хаты, поклыкавъ вйта до себе й запытавъ його:

— А що вы зробылы зъ тымы цыганами?

— Та що жъ мы малы зъ ными зробыты, прошу пана,—видповивъ вйтъ, шкрябаючысь у патлату голову,—колы мы ихъ уже не засталы.

— Якъ то не засталы?

— А такъ. Скоро панъ видъ мене выйшлы, я заразисько зибрався й пишовъ, щобъ ихъ арештуваты и прыставыты до села. Але въ камени я не заставъ никого. Выдно перелякалыся пана й такы той ноци втеклы.

— А то бестіи!—крыкнувъ жандармъ.—Чекайте лышень, ще я васъ десь прыдыблю!

Вйтъ поклонывся и тилькы всмихався крадькома, що йому вдалося такъ хытро-мудро позбутыся биды. А жандармъ, злый та роздратованый, завывнувся въ свй плащъ и въ тяжкый баранячый кожухъ, що йому давъ пипъ на дорогу, й казавъ йихаты дали.

IV.

Стрый скорчився видъ морозу. Низомъ по-пидъ скалою перейиздъ бувъ вильный, а що дорога тамтуды найблыжча, то жандармъ казавъ везты себе въ той бикъ. Ледви выйихалы за лисъ, що чорною стиною виддилюе Ластивкы видъ решты свита, колы жандармови очи зъ якымось неспокоемъ вперлыся въ той великый бовдуръ, що вырынувъ передъ нымъ отъ уже недалеко. Вершокъ скалы не бувъ покрытый снигомъ, бо витеръ позмитавъ звидты той зимовый пухъ и позувавъ його въ ныжни заломы. Тьохнуло щось жандармови въ серци, колы побачывъ увесь вершокъ скалы, покрытый воронамы, кавкамы та инымъ стервойиднымъ птаствомъ, яке то сыдило, то шыбалось цилымы хмамы доврола, и своимъ зловистнымъ верескомъ та гаморомъ наповнювало повитря.

Але що жъ се? Зъ темнавого залому въ гори, глыбоко засыпаного снигомъ, такъ само якъ и передъ осьмома днямы добуваються ледви выдни клубочки блидо-сынявого дыму. Килька хвыль жандармъ бувъ не певень, чы се справди такъ, чы тилькы йому зъ гарячки прывиджується, ажъ Бойко, його визныкъ, упевнивъ його, що справди дымъ добувається зъ скалы. Невже жъ тамъ ще хтось е? Жандармъ ажъ затремитивъ зъ нетерпывосты—переконатыся, що се значыть. Уже наблызылыся до скалы. Стежка, що вела вгору, засыпана снигомъ, и ани одного слиду стопы людської не було видно на його билій скатерти. Тилькы кавкы

й вороны зъ ихъ наблыженнямъ пиднялы ще бильшый гамиръ.

— То якый недобрый знакъ, що того птаства стилькы тутъ назлиталося,—сказавъ визныкъ.—Чы не сталося тутъ якого нещастя? Ся проклята птыця заразь се почуе.

Жандармъ, не мовлячы ничего, скинувъ изъ себе кожухъ и навить плащъ, щобъ тымъ лекше йому було выдряпатыся на верхъ каменя; визныкъ выломывъ пару дрючкивъ, щобъ пидпиратыся, и такъ допомагаючи одень одному, на превельку сылу выдряпалыся на верхню площыну. Кавкы зъ верескомъ вылыся по-надъ самымы ихъ головама, немовъ хотилы борониты своєї певной добычи.

Вхидъ до яскыни бувъ, такъ якъ и давнише, заваленый колодою й позатыканный мохомъ, тилькы кризь маленьку шпарку въ гори выпывавъ дымъ. Видбылы колоду и ввійшлы. Въ яскыни було тыхо й темно. Ажъ по добрій хвыли очи ихъ на стилькы прывыклы до сутинку, що могли добачыты якусь чорну, безладну массу насередъ яскыни. То булы цыганы, стулени въ купу, повкрывани мохомъ та лыстямъ—и мертви вже, якъ бачылось, видъ килькохъ день. На огныщи дотливала й дымылася ще остання колода.

Що було прычыною ихъ смерты? Голодъ? холодъ? Чы може чадъ видъ спертого дыму?... Тила ихъ булы сыни, скостенили, зморожени. Але розрываючи купу, жандармъ побачывъ, що пидъ старымъ цыганомъ не було вже невыправленои кинської шкуры, на якій

винъ спавъ,—недогрызени кусныкы той шкуры найшлы-
ся... въ рукахъ у дитей!

Довгу хвылю стоялы жандармъ и визныкъ надъ
тымы покійныкамы, ними, остовпили, переняти переля-
комъ та жалемъ. Може имъ черезъ душу переходылы
довги дни та noci болючого конанья тыхъ нещасныхъ,
плачъ и зойкы дитей, беспоряднисть и роспука ста-
рыхъ, циле море нужды, горя и терпиння, зъ якого
теперь осталася тилькы отся нерухома, въ оденъ клубъ
сплетена купка трупивъ...

Безъ слова, въ нимимъ прыгнобленни выйшы вкин-
ци жандармъ и визныкъ изъ яскыни на свиже по-
витря, завалылы вхидъ до яскыни, щобы не допустыты
птаства до трупивъ, а колы видтакъ зновъ силы на
санкы, визныкъ перехрестывся и зъ лыцемъ, оберненымъ
до скалы, ставъ шептаты молитву. Жандармъ тымъ
часомъ почавъ у думкахъ укладаты рапортъ про те,
що сталося...

1882.

Лисы и пасовыська.

Оповідання колышнього пленipotента.

Господы Боже, що то крыку було у насъ за тоти лисы та пасовыська! Якъ зывалыся паны, якъ нараджувалыся, пидплачувалы инжынеривъ та адвокативъ, щобы звильнытыся видъ усякыхъ тягаривъ! Мудри головы! Вони знали, що хочъ цисарь давъ хлопамъ волю и скасувавъ панщыну, то все жъ такы якъ вони не дадутъ имъ лиса и пасовыська, то хлопъ такы мусыть або погыбаты на пни, або до ныхъ „прыйдите поклонимося“,—а тоди вернетъся зновъ панщына, хочъ трохи въ иншій свыти, але для хлопа черезъ те зовсимъ не лекша!...

И гадаете, що у насъ не вернулася панщына? Прыйдите лышенъ та подывитъся до нашего села—сами переконаетъся. Правда, атаманы й окономы не йиздятъ уже по-пидъ викна зъ канчукамы, на панськимъ

подвир'и нема вже тои дубової колоды, на якій, бувало, що-суботы видбувалося „гуртовне палковання“; але поглядить лишень на людей, поговорить зъ ными! Чорни якъ земля, нужденни, хаты пообдырани, стари, поперехылювались на боки. Плотивъ трохи що й не зовсимъ нема, хочъ лисъ довкола села—якъ море; приходяться людямъ обкопувати царыну ровамы та обсаджувати вербамы, такъ якъ на Подиллю. Худоба нужденна, мыршава, тай то ридко у котрого газды й є. А спытайте людей, що йдуть изъ серпамы та зъ косамы: „Куды йдете, люде?“ то певно скажуть: „На панський ланъ жыто жаты“, або „на панську луку косыты“. А колы вы здывуетесь, якъ се такъ, що вони йдуть до пана на роботу теперь, колы у самыхъ ще ничего й не тыкано, а тутъ гріє, зъ колоса летыть,—то вони хиба похытають головамы та скажуть сумно: „Що жъ діяты? Сами те бачымо и сердце намъ крається, але що діяты! Задовжылысь мы у пана, а у нього така установка, що попереду видробы панови, хочъ бы тутъ громови кули летины, а вже видтакъ соби“. Се у насъ що року такъ: у пана зробымо все завчасу и добре й чысто, а наше власне тымъ часомъ гыне и пропадає въ поли. И добре то вымудрувавъ нашъ панъ! У нього лисъ—у насъ и патычка на обійстю нема безъ його воли. У нього пасовысько—у насъ худоба выгыбла, вытратылась, а решта ходыть якъ сновыда. У нього поле справлене, чысте, а наше заросло пырйками, гирчыцею та бур'янамы, гноику нема, щобы справыты, худыбкы тяглои нема! А ще що й на тымъ уродыться,

то такы на поли пропадае, бо мусымо пана обробыты насампередъ, за погоды. И николы мы не можемо прыйты до хлиба, не можемо стати на свои ноги, не можемо выбытыся з-пидъ панської руки. А панъ тысне, о, тысне що сылы! Винъ у насъ теперъ начальныкомъ громадськымъ, його якыйсь прислужныкъ пысаремъ, и цила рада мусыть хылытыся по ихъ воли. Бидного не пустыть изъ села ни на заробокъ, ни на службу,—кныжки не выдасть. „Тутъ сыды, не рыпайся, робы у себе“! А у себе, розуміється, ничего робыты,—йды до пана. А панъ—бухъ по десять крейцаривъ за день у найтяжчый часъ, и мусышь робыты, бо нигде дитыся! Отакъ то винъ прыкрутивъ насъ и що дали, то липше прыкручуе! Скажите же сами, чы треба намъ ще кримъ того панщыны? Мени здається, що давня панщына зъ букамы и окономамы не така була тяжка!...

А теперъ послушайте, якъ то винъ обйихавъ насъ, щобы забраты отакъ у свои руки. Самъ я бувъ пры тимъ, то можу вамъ напевно сказаты и кожне слово запрысягнуты. Ось слухайте!

Зачалося нещастя наше видъ конскрыпціи, знаєте, що була у 59-имъ роци. До того часу жылы мы зъ паномъ въ добрій злагоди. Винъ насъ боявся чипаты, бо, знаєте, тоди ще острахъ бувъ межы панамы за-прототу мазурську ризаныну. А мы зновъ його й не потребувалы чипаты: пасовысько малы, въ лиси рубалы, такъ якъ наши батькы зъ давенъ-давна, и все вважалы, що то лисъ громадськый, навить злисного громадського

держалы. Ажъ тутъ бухъ—конскрыпція. Знаете, на-
ридъ темный, не знае що до чого, перепудывся. Якъ
то нашъ хлопъ—усе боиться, щобы податкивъ не
пидвысшылы. Такъ и тоди: спысуваты будутъ не тилькы
людей, а й худобу! Вже то безъ чогось не е.

Ажъ тутъ разъ у недилю по хвали божій, якъ
то звычайно выйдуть люде зъ церкви, постають на
заринку раду радыты. Тамъ и вѣйтъ наказы яки го-
лосыть, други про жныва балакають... Ажъ тутъ панъ...
„Такъ и такъ, панове громада, важна справа, конскрып-
ція. Я вашъ прыятель, я теперь такой самый хлопъ,
якъ и вы. Знаете, цисаръ поривнявъ насъ усихъ, те-
перь нема вже панивъ“... Ну, просто сказавшы, почавъ
намъ гнуты харамана*). Мы роты пороззявлялы,—що
то першый разъ чуемо видъ нашего пана людське
слово!—„Такъ и такъ,—говорыть винъ дали,—важна
справа, конскрыпція. Чья ласка, прошу до мене, маю
щось важного сказаты, якъ вамъ треба буты пры тій
конскрыпціи“. Тай посунувъ напередъ, до двора. А мы
вси, скилькы насъ було, лавою за нымъ. Увійшлы на
подвир'я. Винъ ставъ на кганку, озырнувся по людяхъ,
а дали выкыкавъ килькохъ старшыхъ до себе тай пи-
шовъ зъ ными до покою. Стоимо мы, чекаємо. Вертають
наши старци.—„Ну, ну, що панъ казавъ, що за справа?“
А старци наши головами сывыми похытують та все
мурмочуть: „Такъ то такъ, правда й е“! А дали до
насъ: „Ходимъ у село, чого тутъ галась пиднялы на

---

*) Гнуты харамана—дурыты.

панськимъ подвир'и? Чы тутъ вамъ мисце до нарады?“
Пишли мы.

— Знаете, люде добри, панове громадо,—заговорылы наши старци, колы мы зновъ стали на громадськимъ заринку,—що завтра мае до насъ прыйихаты конскрыпція. Одже жъ то панъ нашъ, дай йому Боже здоровля, казавъ намъ остерегты громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони спысують худобу и потому наложить на насъ видъ кожної штуки по рынському податку. Якъ скажете, що пасете въ лиси, то будете й видъ лиса платыты подвійный податокъ: разъ за лисъ, а другой разъ за те, що пасете. То панъ радыть зробыты такъ: попередъ усього не казаты, що пасемо въ лиси, а видтакъ переховаты частыну худобы въ лиси черезъ завтришній день и пры конскрыпціи подаваты меньше худобы, нижъ маемо. Такъ, каже, роблять и по другихъ селахъ. А лисъ, каже, якъ бувъ вашъ, такъ и буде, бо конскрыпція ничего не мае до кгрунтивъ.

Порадылысь - порадылысь и урадылы послухаты пана. Що то дурни! То якъ у кого було п'ять штукъ худобы—винъ тры до лиса, а дви лышае на показъ; у кого десять штукъ,—винъ симъ до лиса, а тры лышае. Цилу череду худобы зъ цилого села запакувалы до лиса, межы дебри та нетры и ждемо спокійно конскрыпціи. И такъ тяжко чоловікови прыходяться ти податкы, а тутъ ще панъ такъ налякавъ насъ новымы буцимъ-то надвышкамы, що мы не вагувалыся по-просту ошукаты конскрыпцію, щобъ тилькы якъ-небудь выкрутытыся зъ биды.

На другый день рано, десь такъ у обиды, вже конскрыпція въ сели. Спысують. Ну, мы вси держымося того, що ураджено: подаемо якъ найменше худобы, видпекуємося видъ пасиння въ лиси, ще й тишымося, що такъ гладко йде дило. Ажъ ось дійшла конскрыпція на послидку и до пана. Де-яки люде зъ цикавосты пишы за нею. За малу хвильку прыбигають у село, задыхани, залякани...

— Що мы зробылы?—крычать воны.—Тутъ щось не такъ, тутъ щось погано! Чы не пидвивъ лышень панъ насъ на яке безголов'я? Винъ запысавъ не тилькы всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована въ лиси, и комисія пойихала туды!

Мы одебелилы, почувшы таке дыво. Заразъ зибралыся гуртомъ и побиглы въ лисъ. Комисіи вже не було. Пытаємо пастухивъ: булы, кажуть, паны и нашъ дидычъ, щось пысалы, рахувалы худобу, але насъ ни про що не пыталыся. Мы до села—говорять намъ, що комисія выйихала вже зъ двора боковою дорогою. Рушылы мы за нею, дигналы ажъ на другимъ сели. „Такъ и такъ,—повидаємо,—то паны нашу худобу рахувалы въ лиси“.

— Якъ то може буты ваша, колы вы сами казалы, що бильше худобы не маеете и въ лиси не пасете?

— Мы такы такъ казалы, бо насъ панъ нарадывъ.

— Такъ чого жъ вы теперь хочете? Щобъ мы другу конскрыпцію у васъ робылы, чы що? Бувайте здорови! Що-сьте соби зробылы, те й будете маты. Що напысано, те пропало. А втимъ ни, вильно вамъ рекурсу-

ваты *), але кажемо вамъ напередъ, що рекурсьничого вамъ не поможе, а тилькы ще й сами попадетесь до криминалу за те, що ошукували цисарську комисію.

Зъ тымъ мы й вернулися. „Пропало,—сказали мы,—побачымо, що зъ того буде“.

Чекаемо рикъ, другый—нема ничого. Панъ зновъ у добри зъ нами, тилькы якъ колы згадыты про конскрыпцію, то всмихнеться тай каже: „Етъ, жартъ тай годи“!

Ажъ ось на третій рикъ—чуемо, якась комисія йиде въ село, пасовысько розмирюваты.

— Пекъ тобі, маро,—гадаемо собі,—се що, за чымъ, на що? Пасовысько наше зъ вику-правику, по що його розмирюваты? Правда, мы останними рокамы оденъ кусныкъ подилылы мижъ громаду и з'оралы; гадаемо собі: може то прыйихалы вымирыты, скилькы мы з'оралы, а скилькы ще зосталося. А комисія просто до двора; пообидалы, а видтакъ на пасовысько. Розложилы мапу **), панъ самъ зъ ными ходыть и показуе: отъ видты тягнеться й доты, а се воны з'оралы.

Пидійшылы мы до той комисіи, кланяємося здалека, дали прыступылы блыжче, зновъ кланяємося, а комисія ани въ той бикъ. Дали вйть осмилывся тай каже:

— То, прошу панивъ, наше пасовысько; на що вы його миряете й палькуете?

— А ты що за оденъ?—пытають паны.

---

*) Рекурсуваты—скаржытыся.

**) Мапа—карта, плянь.

— Я вїйтъ громадський.

— Ну, то добре,—видповили вони, тай дали свое роблять. Обпалькували той кусныкъ з'ораный окремо, а решту зновъ окремо. Мы вже зъ вїйтомъ за ными ходымо и дывымося, але що вони говорятъ, того не знаемо, бо по-нимецьки шваркочуть. Дали скинчылы й сїдають на брычку. Вїйтъ за ными, не попускається, та все допытуе. Тоди одень панъ стае въ брычци й обертається до насъ:

— Вы, люде, выдили, якъ комисїя миряла пасовысько?

— Та выдили,—кажемо.

— И выдили, якъ палькы были?

— И те выдили.

— И знаете, що онто тамъ,—показавъ на з'ораный кусныкъ,—то ваше, громадське, а се оттуть — то панове?

— Га, що, якъ?—скрыкнулы мы вси мовъ попарени и до комисїи. Комисїя въ ноги.

На другой день женуть наши пастухы худобу на пасовысько, а тамъ панськи слугы: „Маршъ видсы, се панське пасовысько, не смїй и ногою поступи ты сюды!“ Пастухы обернули худобу, женуть у лись, а тамъ панськи злисни та гайдукуы: „Маршъ видсы, лись панськый, не смїй и за окипъ поступи ты ногою!“ Пастухы, звычайно диты, та въ плачь; женуть худобу назадъ до-дому. Кгвалтъ, крыкъ у сели такый зробывся, немовъ хто цїле село пидпалывъ на вси чотыри часты.

Що тутъ робыты? Жинкы крычатъ: „Мы зъ коцюбама пидемо и тымъ панськымъ слугамъ головы поски-

паємо!“ Але старши чоловіки якось уцїтькали ихъ и заразъ выбрали кильканадцятьохъ, щобы йихалы ажъ до Львова, до адвоката—зарадытыся. Выбрамы й мене. Пойихалы мы, напыталы адвоката, Русына, заслуженого, кажуть, и шырого. Прыйшлы до нього, росповидаемо: така ричъ и така. „Що жъ—каже—будемо зачынаты процесъ. Розстарайтєся свидкивъ, паперивъ, грошей, а тымъ часомъ сыдить спокійно, бо всяка бунтація тилькы пошкодыла бъ справи.“

— Але жъ, паночку,—кажемо мы,—якъ намъ тутъ сыдиты спокійно, колы нема де разъ худобу выгнаты? Адже безъ паши худоба на пни погыне!

— Га,—каже адвокатъ,—що жъ я вамъ можу на те порадыты? Якъ выиграемо процесъ, то панъ буде мусивъ повернуты вамъ усю шкоду, а теперь радьте соби якъ можете.

Зъ тымъ мы й пишлы. Зачався процесъ. Килькы мы грошей на нього выдалы—Богъ оденъ знае! Я нарахувавъ самому адвокатуви та на стемпли *) щось по-надъ симсотъ рынськихъ. Громада тяглась зъ остатнього, хочъ и якъ ій то нелехко прыходьлося. Бо лисъ и пасовысько осталься въ панськихъ рукахъ, и мы мусилы бильшу половину худобы якъ стій выпродаты за пивъ дармо, бо не було чымъ годуваты. Решта товклася—и до ныни товчеться—то по гусячимъ заринку, то по перелогамъ, то по городахъ. Сады наши

---

*) „Пошлины“.

черезъ те понивечылысь, пасики позводилыся, а худобынка ходыть—лышъ шкура та кости.

Симъ литъ тягнувся нашъ процесъ, то такъ якъ бы хто зъ громады симъ литъ жылы тягъ. Зовсимъ ни на що звелысь мы за той часъ, але до пана ани ду-ду, завзялыся. Панъ соби жъ. Вже въ якихъ то мы судахъ, у якихъ инстанціяхъ не бувалы! И въ бецырку, и въ губерніи, и въ министерстви и Богъ знае куды. И все въ однимъ програемо—рекурсуемо; въ другимъ выиграемо—панъ рекурсуе, а кинця якъ нема, такъ нема. Ажъ нарешти—Господы тоби слава—дочекалысь мы! Прыходыть возный, прыносять намъ резолюцію зъ найвыщой министеріи. Такъ и такъ, щобы полагодыты спиртъ мижъ громадою та дворомъ, вызначується губерніяльна комисія, котра на мисци спирнимъ мае все розглянуты, передывытыся документы, переслухаты свидкивъ и выдаты остаточный засудъ. Тожъ обыдвѣ стороны обовязани того а того дня ставытыся на мисци спирнимъ зъ усимъ своимъ доказовымъ матеріяломъ. Засудъ той комисіи буде безъ апеляціи затверженный и выповнений... Ну, Господы, тоби слава!—подумалы мы соби.—Теперь певно буде наша правда, колы комисія мае на мисци судыты. Тутъ кожый буде мигъ сказаты, що знае, кожного выслушаютъ, а въ такимъ рази мусять же прызнаты, що правда по нашій сторони.

Панъ нашъ, одержавшы такую саму резолюцію, дуже щось пописнивъ и нисъ повисывъ, але дали, выдко, щось надумався, сивъ на брычку тай до Львова. Куды винъ йиздывъ—не знаты, але два нашихъ чоловика, що тоди

булы у Львови, росповидалы описля, що бачылы його, якъ водывся по мисти зъ нашимъ адвокатомъ. Розуміється, росповидалы ажъ тоди, якъ уже було по всьому! Досыть того, що по двоохъ чы трьохъ дняхъ прыйихавъ нашъ панъ зи Львова якыйсь уже веселишый и навить утишний. Дывуємось мы, але не знаємо, що то має значыты.

Навидалысь и мы до свого адвоката. Втишывся дуже. „Выграємо справу,—говорыть.—Я самъ, каже, стану зъ вами на мисци спору передъ комисією. Але день передъ тымъ прыйдуть сюды до мене: вйть, пленипоненты, свидкы, привезить изъ собою яки маете паперы, бо треба перездриты, порадытыся. Знаете, якъ то передъ битвою на вйни готуються, такъ и намъ треба прыготовуватыся. Прыйдьте раненько, то я скажу кожному, що и якъ хто має говорыты, бо, бачыте, справа заплутана; а зъ полудня посидаємо на визъ тай гайда въ село, щобъ у означеный день рано буты на мисци спирнимъ.“

Послухалы мы його рады, ще й дякуємо. Зибра-лыся: вйть, два пленипоненты и тры найстарши господари въ сели, яко свидкы, забрамы вси стари паперы, яки де въ кого булы й пойихалы о пивночи до Львова, днемъ передъ прыйиздомъ комисіи до села. Прыходимо раненько до адвоката—нема дома, десь выйшовъ, але заразъ прыйде, просять зачекаты. Чекаємо мы, чекаємо—нема адвоката. Вже десять, одынадцята, дванадцята годына—нема. Поголоднилы мы, пишы до воза дещо перекусыты. Прыбигаємо по хвыли—ще нема адвоката.

Що за нещастя? Вже перша, ба й друга, ба й третя година,—тутъ бы намъ часъ уже й до-дому йихаты, щобъ на вечиръ зайихаты, а його нема. Ажъ дали, десь такъ коло четвертой йде винъ.

— Ахъ перепрашаю васъ,—говорить,—дуже перепрашаю, панове газды, але не моя вина, що я такъ опизнявся, въ суди пры росправи бувъ, оборона протяглася ажъ до сеи години. Але то ничого, мы ще все зробымо гараздъ. Прошу до мого покою!

— Але може бъ мы заразъ силы на визъ та йихалы въ село?—сказавъ я.—То панъ могли бъ и тамъ переглянуты паперы й навчыты насъ, що маємо говорыты.

— Е, нема чого квапытыся,—сказавъ винъ,—встыгнемо зайихаты, а переглядъ паперивъ не довго потривае.

Пишлы мы зъ нымъ до його покою й посидалы. Паперивъ внеслы циле наруччя. Взявъ винъ тото чытаты: чытае, чытае, поволенькы, уважно, деколы насъ щось запытається, мы видповидаємо, винъ зновъ чытае, а тутъ вже пивъ години, ба вже година, ба й друга мынула,—винъ ничого. Мы тутъ якъ на терню сыдымо, в'ємося, потіємо, а винъ усе роспытуетъ насъ, мовъ на протоколи, все паперы чытае, муркоче,—непорадна година! Вже мы по килька разивъ йому набылювалы: пора бъ йихаты. А винъ усе свое: заразъ, заразъ! Гай дали до чытання. Шоста година выбыла, якъ дочытавъ. Ну, гадаємо соби, Господы тоби слава, кинець уже тому чытання, пойидемо! Еге, якъ бы та не такъ! Якъ зачне теперъ нашъ адвокатъ толкуваты намъ цилый процесъ видъ початку, шыроко, докладно,

немовъ то мы зовсимъ ничего не знаемо. Говорыть, говорыть, а мы трохы зъ шкуры не выскакуемо,—от-отъ бы чоловикъ схопывся, плюнувъ йому въ очи й пишовъ. Та ба, годи! Дали зачавъ насъ навчаты, якъ маемо говорыты передъ комисією, — и справди мудро навчавъ! Така ясна стала намъ цила справа, такъ добре знавъ кожнѣй, що йому говорыты, що ажъ любо. Жаль тилькы, що колы се навчання скинчылося, выбыла дев'ята годына. Смерклося зовсимъ. Винъ ажъ теперъ мовъ спостеригся, а тутъ ще й гремиты почало.

— Овва, а се що такого, вечиръ уже?—сказавъ винъ, озираючысь.

— Таже вечиръ,—видповилы мы, мовъ осуджени.

— Що жъ теперъ дѣяты? Якъ йихаты?

— Або я знаю,—видказавъ я.—Теперъ трудно йихаты, дорога недобра, тай воно далеко досыть, лисамы!...

— Сами не знаемо, що дѣяты! — видказалы наши люде.

— А на котру годыну завтра мае прыйихаты комисія?

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте вы тутъ, а завтра ранисенько повстаемо й курнемо въ село такъ, що ажъ закурыться. На восьму будемо тамъ. Отсюды йдигь, заразъ коло моеи хаты шынокъ^е, жыдъ поряднѣй, такъ переночуете, а завтра, пам'ятайте—не опизнитися, я буду ждаты на васъ.

Що робыты! Ради не ради—пишлы мы. Жыдъ уже мовъ и сподивався насъ.

— Чы вы видъ пана адвоката?—пытае.

— Ая!

— Ну, ну, ходить, найду для васъ мисце, ночуйте здорови! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порціи горилки, липше буде спатыся.

Выпылы мы, полягали въ божый часъ и видразу поснулы, якъ дерево. Чы довго мы такъ спалы—Богъ знае. Досыть того, прокыдаюсь я—день билый. Зрываюся, до викна, дывлюсь на сонце—вже геть зъ полудня. Гляджу—довкола вси наши газды сплять, якъ дерево... Господы Боже, а се що таке? Чы то сонъ, чы то ява? Скрыкнувъ я що сылы,—ни се не сонъ! Вони посхапувалыся й соби жъ до викна. А се що? Зъ полудня вже? Невже жъ мы такъ довго спалы? Прыпадочку нещасливый! В'ємося, мовъ пискори посолени, а тутъ у голови кожному шумыть, кости вси болять, мовъ поломани! Клычемо жыда: килько вамъ належыться за ничлигъ? — „Не багато, лыше шистъ рынськыхъ“—Якъ? що? якымъ свитомъ?—А винъ, злодюга, выдячы, що намъ квапно діеться*), що мы тутъ росшыбаємося та ажъ губы грыземо зъ нетерплячкы, ставъ соби въ дверяхъ та тилькы всмихається, бороду погладжуючы.—„Такъ у мене вси гости платять!“ Декотри зъ нашихъ зачалы зъ нымъ торгуватыся, але де тамъ, ани слова не дае соби сказаты. Кынулы мы йому гроши, килько хотивъ, тай дали, до адвоката. Прыбигаємо—нема дома, рано ждавъ-ждавъ на насъ, а

---

*) Квапно діеться—треба поспишаты.

дали самъ поихавъ, веливъ, щобъ мы якъ найшвыдше поспишала за нымъ. А паперы наши?—Паперы лышывъ, ось вамъ ваши паперы!—Отъ такъ маешъ!—Пойихавъ, а паперивъ не взявъ. Господы милосерднѣй, що зъ нами тоди робылося, то й погадаты страшно! Що то, гадаемо соби, тамъ десь уже безъ насъ справу розсудылы, громада програла... що намъ люде скажуть? Яка нужда чекае насъ на дали? Мы немовъ напередъ бачылы те, що насъ чекало, тай тоди вже не трудно було й бачыты все те напередъ.

Погналы мы до-дому, тай просто не въ село, а на пасовысько—нема никого. До лиса—нема никого. А тутъ вже швыдко вечиръ буде. Мы до двора—въ двори спивы, смихы, гостына, музыка: се панъ комисію гостыть. Глядымо мы, е й нашъ адвокатъ у покою, червонѣй, веселѣй, говиркѣй... Скильки прокльонивъ той хвыли на нього впало, то певно въ своимъ жытти стильки склянокъ вына не выпывъ! Мы вже чысто по-деревилы, не говорымо ничого, не роспытуемо ни про що,—бо й на що? Сами знаемо, що наше нещастя готове. Мовъ стовпы яки, поставалы мы на кганку, стоимо, чекаемо, а сами не знаемо, на кого тай за чымъ. Паны якось побачылы насъ, пиднялы регить у покою, але до насъ нихто не выходыть. Панськи слугы йдутъ по-пры насъ, такожъ сміються, кепкують соби, поштуркують насъ, але до насъ ани слова. Панськи псы прыходять, обнюхують насъ, деяки загарчаты, а деяки й такы тыхо видійдутъ. А мы ничого, стоимо, якъ нежыви. Уже смерклося, въ покояхъ запалало свитло, паны й паии

почалы выводыты якыхось писень, на двори почавъ дощъ кропыты, а мы все стоимо на кганку, зъ тремтиннямъ у тили й роспукою въ серци...

Ажъ ось нарешти, пизно вже вночи, видчыны-лыся двери й почалы оденъ за другымъ выкочуватыся паны до своихъ брычокъ. Насампередъ паны видъ комисіи. Переходячы по-пры насъ, найгрубшый зъ ныхъ ставъ, позырнувъ на насъ гризно й каже:

— Вы що за одни?

— Тутешни.

— Чого потребуєте?

— Що зъ нашимъ процесомъ сталося?

— Зъ вашимъ процесомъ? То вы ажъ теперъ приходите про те довидуватыся? П'яныци погани! Вы варти пасовыська, вы варти лиса? А торбы жебрацькой не ласка? Йдите же до-дому и не смійте того и спомынаты! Мынулыся рѣкы, якъ добро роспырало бѣкы! Пропалы, Йване, гроши!

Вся комисія зареготалася, сила на брычки тай пойихала. За комисією надійшовъ нашъ адвокатъ, крадучысь якъ злодій, змишаний, нибы п'яный.

— Га, вы тутъ, вы тутъ?—лепотивъ винъ.—Ждавъ на васъ, ій-Богу ждавъ, чому не прыходылы?

— А багато вамъ нашъ дидычъ заплатывъ, щобъ вы насъ спынылы въ мисти, поky тутъ комисія розсудыть на його хосень *)?

---

*) Хосень—корысть, добро.

— Що? якъ? га! образа гонору!...—лепотивъ винъ, сидаючи на брычку, и курнувъ що духу зъ двора.

— Щобъ ты соби голову зломывъ! — проговорылы мы слидомъ за нымъ. Тай то дармо: не зломывъ головы, собака!...

Ажъ ось и нашъ панъ раптомъ немовъ уродився передъ нами. Стоявъ, похытуючысь, у видчыненихъ дверяхъ.

— Ге-ге-ге,—говорывъ винъ зъ п'янымъ реготомъ,—панове громада, обыватели, бургеры, прелипотенты, а що тамъ чуваты? Якъ процесецъ иде? Ничого, ничого! Але постійте-но вы, я васъ теперъ буду розуму вчыты! Теперъ вы будете скакаты такъ, якъ я заграю! Я вамъ дамъ себе знаты, щобъ вы тямылы!...

И додержавъ слова! Прыкрутивъ усихъ такъ, що й дыхнуты годи! Правда, громада не видразу подалася. Зробылы мы рекурсъ, але рекурсъ видкынулы. Годи мы ришылы сылою бороныты свого права, але тымъ ище гирше соби пошкодылы. Жинкы, диты, чоловикы и старци—вси за покотомъ вырынулы зъ села, щобъ не даты панови заняты пасовыська. Панъ спровадывъ вйсько. Мы передъ вйськомъ попадалы на землю, крычучы: „Хочъ толочте, стріляйте, а мы зъ сеи земли не вступымося, то наше!“ Але вйсько не стріляло й не толочыло, а тилькы подилывшыся на дви роты, рушыло на коняхъ черезъ збижжя, черезъ плоты, та въ село. Прыйшлось намъ вертаты. Два мисяци стоялы въ сели жовниры; що було лишшого зъ худобы—повыризувалы та позйидалы, звелы насъ усихъ ни на що, а колы

видѣиздылы, то панъ мигъ буты спокійный: громада була зломана и зруйнована до-чыста и мусила сама податися въ його руки...

Оттака наша доля. Чы буде колы липше, чы доведеться намъ хочъ пры смерти дыхнуты вильнише— Господь знае... Але панъ зо всеи сылы працюе надъ тымъ, щобъ усе тиснише ,натаскаты на насъ пута. П'ять коршмивъ у сели запровадывъ, школы нема, священыка выбравъ соби такоого, що за нымъ руку тягне, а намъ нікому порадыты: жыємо, якъ ти волю въ ярми, вже й дитямъ не робымо надіи на кращу долю...

1883 р.

Исторія моєї сичкарни.

Присвячую щырому другови В. Бандривському.

 же якъ мени надойило було ризаты тоту сичку на нашій простій, ручній скрынъци, то й сказаты не можу! Якъ бувало прыходыть зима, то чоловикъ гирше тои сичкы боиться, нижъ у лити косо-выци. Довгымы зимовымы досвиткамы стій бувало на току на морози, на лихтарню вважай, щобы нещастя якого не наробыты, и ризакъ заправляй що хвыля, и давы та тягны, ажъ у тоби цѣмогы схнуть, покы трохы тои сичкы удушышь. Тай то чы багато ии! Отъ, щобы для коней на день выстало; про худобу й гадкы не було. И видтакъ, якъ подоросталы мои хлопцы, зновъ беда: наробытыся воно черезъ день, умотыкаеться,—де йому ввечери хочеться ставаты до скрынъкы! Лигъ бы та спавъ, а не ризакомъ тягъ. Такъ уже я биду-вавъ, що, чуєте, ажъ обрыдло.

Ажъ ось чую-перечуваю, кажуть люде, що выйшли таки скрынкы, що машыною рижуть сичку: и дрибно якъ макъ, и лехко, и борзо. Трое людей тою скрынкою за день и п'ятдесятъ кирцивъ сичкы дрибненькой уриже! Я зразу й вирыты не хотивъ. Кто бы тамъ,—гадаю соби,—дбавъ за бидного хлопа, що то йому тота сичка такъ гиренько прыходыться, та для нього ажъ машыну робывъ!... Роспытую я дали, у одного, другого, третього,—та ни, такы правда! Кажуть, що вже е така машына: тамъ и тамъ панотець купывъ, тамъ зновъ дидычъ. Росказують люде, що бачылы на власни очи, и не можуть нахвалытыся.—А,—погадавъ я соби,—Господы тоби слава! Уже щобы мавъ, не дай Боже, останню корову продаты, а мушу стягнутыся на тоту машынову скрынку! Але де тутъ ии дистаты? Въ нашимъ сели ни видъ кого дизнатыся. Панотець зъ громадою у гниву, що ихъ не хоче выбраты на радного, професоръ такый, що й самъ мало що знае, а бильше ни въ кого й спытаты. Роспытую я зновъ помижъ людьмы на ярмаркахъ, та все помижъ чужосильнымы, такъ щобъ у нашимъ сели ништо й не знавъ ни про шо. Бо у насъ, выдыте, народъ дывный, такый, що зъ чого небудь тай обсмие чоловика. А тутъ ще—гадаю соби—и самъ я не выдавъ, що то за скрынка, яка ии вдача: ану якъ покажется, що пусте, а я передъ людьмы оголошуся, буде смиху, що и въ девяты водахъ не вмышся. А ще до того я! Мене здавна люде прозвали „деревлянымъ философомъ“ за те, що все бувало, скоро лышь яка вильна хвыля, люблю майструваты

де-що. Якусь мени Богъ давъ лехку руку до майстерства: що очыма побачу, то руками зроблю. Отъ у крупяра въ мисти побачывъ я бувъ корбови жорна, що ными крупы меле; прыдивывся я до ныхъ добре, а видтакъ якъ ставъ пыпнаты у себе дома, якъ ставъ б'уторыты, якось я склемезывъ и соби таки жорна, и пидить-но вы, якъ мелють славно! А що то зъ мене не насміялыся сусиды за тоти жорна, Господы твоя сыла! На село годи було показаться, все пыталыся: „А що, куме, корбови жорна здорови?“ Такой уже, кажу вамъ, дывный народъ! А, про те ховай Боже, теперь толокою ходять на мои жорна молоты, и не нахваляться. Або и зъ млынкомъ, тымъ, що збижжя віе... Клемезывъ я його щось цилый мисяць. Сусиды бувало—въ зимку діялось—посходяться до моеи хаты, посидають, теревени гнуть и дывляться, якъ я ти дощечкы складаю, розбираю, прымирюю, вризую та прыстругую—звычайно, чоловикъ тому не вчений, а такъ соби, самоукомъ, безъ доброй справы, безъ ничего—тай сміються зъ мене, а не одень то й прямо скаже: „Закынулы бъ вы те майстровання, пуста васъ работа взялася!“ А я ничего, все свое роблю, тай такой млынокъ изробывъ, якъ праву руку. И ти, що сміялыся, до мене йдутъ збижжя віяты! А проте все я у ныхъ „деревяный философъ!“

Я то нибы не багато соби роблю зъ того смиху, але все-таки, выдыте, чоловикъ не дерево: одно якесь слово незвычайне, насмихъ, а допече до живого. И вже мени той смихъ на кинци вику ставъ. Такъ що я погадавъ соби: ни вже, про скрынку никому не

скажу, ажъ помы не буде въ мене, оттуть на току, и помы самъ не выпробую, що въ ній за сыла.

Якось не якось, велося такъ изъ пару мисяцивъ, помы я роскрутивъ трохи грошей, а за той часъ усе пытаю помижъ людмы, ба й помижъ жыдамы, чы нема такой скрынъки на продажъ. Ажъ разъ, вже такы пидъ осинь, чую я видъ одного жыда, що десь у Самбори є якась жыдивка, що їи чоловикъ бувъ завидаторомъ у якыхось панськыхъ добрахъ. То винъ десь роздобувъ таку скрынъку, не знаты на що тай по що. А теперь жыдъ умеръ, а жыдивка продала бы скрынъку за дешеви гроши. Почувъ я те тай утишився, мовъ не знаты чымъ. Заразъ за килька день зибрався я, взявъ уси гроши зъ собою, яки мавъ, казавъ запрягты кони до воза тай йиду самъ до Самбора. А тутъ ништо, навить мой хлопци не знають, що я за гадку маю.

Прыйихавъ я, допытався до той жыдивки. Такъ и такъ, повидаю, купивъ бы-мъ скрынъку, колы є у васъ на продажъ.

— Охъ,—каже жыдивка,—є, але порозбирана, порозмитувана на поду *).

— Та я соби зложу,—говорю я, а самъ ажъ тремчу, що не вдамъ: що то, якъ жыю, не выдавъ ще такого струменту.

— Ну, то ходить зо мною!

Пишлы мы, вылизлы на пидъ, а тамъ усилякого бѹторня стилькы, що маты божа! Зачала вона рытыся

---

*) Пидъ—горыще.

въ тимъ, повытягала якесь деревляне обнижжя, якесь пудло зализне зъ зубатымъ валкомъ, якесь колесо зъ корбою, якись ризаки криви, тай усе те поклала на купу передо мною.

Я ставъ надъ тимъ, якъ дурный передъ плотомъ. Але що, гадаю соби, зле зновъ показатыся такимъ дурнемъ передъ жыдивкою, треба бодай чынытыся, що чоловікъ щось розуміе...

— А шрибы де?—запытався я, зовсимъ на вгадъ.

— Охъ, десь закнулыся!—сказала жыдивка, тай кинулася зновъ шукаты. А я ажъ видитхнувъ. Значытыся, шрибы потрібни! По хвыли жыдивка справди подала мени килька шрибъ и ключа.

— Ну, вже все!—сказала вона.—Вы, выдно, пане господарю, знаетеса на тимъ? Подивытыся сами, що вона варта?

— Не багато варта,—сказавъ я, премудро оглянувши скрынку.—Дуже старосвитська, тяжко буде йты!

— Ну, я вже за те дешево вамъ пущу,—сказала жыдивка.—Дасте трыдцять рынськихъ, то соби возьмете.

— Господы тоби слава,—подумавъ я соби.—Я гадавъ, що то буде треба даты зъ якихъ п'ятдесять, а вона трыдцять циныть. Ну, а ще чень що выторгую. Тай до жыдивки: „А що вы говорыте, трыдцять рынськихъ! Та теперь нову за таки гроши дистанешъ! Я вамъ дамъ п'ятнадцять...”

— Охъ, дуже вы мало даете, пане господарю,—застогнала жыдивка.—Давайте двадцять и п'ять!

Ледви не ледви сторгували мы за двадцять. А вже скрыньку й не беруся складаты, а тутъ ажъ потерпаю: ану, гадаю соби,—не зможу й дома зложыты, тай такую суму дармо вывалю! А дали гадаю соби.—Ни, вже, будь що будь, а я мушу на своимъ поставыты!

Забравъ я оте все на визъ: подрибя склавъ у рептюхъ, а пидставныкъ обложывъ соломою, накрывъ веретою,—стоитъ воно, розчепирхане, акурать такъ, наче бь чоловікъ лежавъ на вози та колина до-горы задеръ. Зладывся я, йиду.—Слава тоби Господы, гадаю соби, що до свого села ажъ на ничь прыйду, чень такы ажъ до хаты зайиду, чтобы нихто мене не бачывъ. Йиду я, йиду, мынаю село за селомъ, та все потерпаю, що от-отъ лучыться якый знайомый тай запытае, що везу. Вже й самъ не знаю, що се мени тоди сталося й чого я такъ боявся, немовъ що крадене везу. Таке вже у насъ: загулюкають люде чоловіка, осміють за те, чого й сами не розуміють, такъ що потому чоловікъ и радъ бы щось доброго зробыты, та боиться людей, немовъ се винъ не знаты яке лихо задумавъ.

Отъ уже я наблизывся до своего села. Смерклося. Я ще передъ коршмою за селомъ постоявъ трохи, щобъ и зовсимъ стемнило, а тоди йиду. Та ба, на мое лихо, ледви я до села, ажъ тутъ бухъ,—мисяць сходыть соби повный, круглолицый, якъ колы бь нигде ничего. Выдыте мене, я жъ не такой, щобъ за що-небудь розгниваться, але той мисяць трохи мене до лютости не прививъ, мало йому, бидному, въ батька-матиръ не залявъ. А я, правду кажучы, й зовсимъ його не сподивався!

А тутъ такъ вамъ ясно зробылося по сели, якъ у день! На моимъ вози вже здалека видно щось, гей гренд-жолы зведене, та що визъ наскочыть на каминь, то воно на вси боки хытається. А тутъ ще пси—въ нашимъ сели що хата, то песъ—почувшы, що хтось йиде, гурмою вылетилы на дорогу, уйидають такъ, що ажъ землю пидъ собою грызуть, опроваджують мене зъ музыкаю! Але Богу дякуваты, що вже чоловика нїякого нема на улыци, не буде пытавъ, що везу.

Ба, якъ уже лыха доля на тебе завизьметься, то й конемъ ии не обйидешъ. Прыйжджаю просто церкви, дывлюся—стоитъ хтось середъ дороги, дывыться.—Тьфу, осыка тобі, маро!—погадавъ я соби.—Прокляти псыща збудылы вартивныка, заразы зачне пытаты. Тай справди—скоро мы поривнялыся, а винъ до мене:

— Чы то вы, нанашку?

Я заразы по голосу пизнавъ, що то дурный Савка, мого сусиды сынъ. Ну, найшылы кого на варту выслаты, та такого тумана висимнадцятого!

— Адже жъ я,—кажу.

— А видкы вы йидете такъ пизно, що-сьте псивъ побудылы?

— Велыка шкода,—кажу,—бо пси й тебе бидного збудылы.

— Ба та певно! А мени акурать зачало снытыся, що злодїи церкву обкрадають. Схапуюся, ажъ то вы! Та видкы йидете?

Що дурневи казаты? Або винъ буде знаты, що и якъ?

— Изъ Грайгоры,—кажу?

— А що везете таке красне?

— Е, не пытай,—кажу я, нибы заляканый. Вже-мъ озлывся, що винъ стоить, якъ паля, та мене выпытуе.

— Та скажите! Я, бигме жъ то, ну, никому не скажу!

— А не скажешъ?

— Скары жъ то мя, Господы, що не скажу!

— Ну,—кажу я обзыраючысь та пошепки,—я забывъ жыда зъ гришмы та везу його до-дому закопаты пидъ вугломъ.

— Йой!—скрыкнувъ наляканый Савка.—А то на що?

— На щастя, дурный Савко, щобы все дома гроши велыся.

Зъ тымъ я й поихавъ, а вже кмитую, що мій Савка ажъ горыть зъ нетерплячкы та цикавосты. Ну, гадаю соби, закпывъ я зъ нього! Але гляжу позадь себе, а мій Савка бижыть по-пидъ плоты, слидомъ за мною. Ну, бижыть, то й бижыть. А до моеи хаты вже недалеко: зайихавъ я, видчынывъ лису на выгинъ, видъ такъ одчынывъ стодолу, зайихавъ на тикъ, выпрягъ кони, а визъ тамій лышаю на току. Зыркнувъ—ажъ мій Савка дрыголыть пидъ лисою та пасе окомъ, що я буду робыты. А я ничего, немовъ и не бачу його. Поставывъ кони, повпынавъ, давъ йисты, тай самъ до хаты.

Повечерявъ я, лигъ спаты й гадкы не маю. На другой день схопывся я до свита та до стодолы, до скрынкы. Ще й хлопця взявъ изъ собою. Заразь мы—круть та верть, що до чого пасуе, прыкладаемо, про-

буемо... Богу дякуваты, все намъ якъ зъ масломъ иде! За пивъ годынкы и зложылы, и попробувалы—риже такъ, що а ну. Я мовъ на свить народывся, бо жъ не дарма гроши выдавъ! А хлопець ажъ у руки плеще, налюбуватыся не може машыною. За хвылыночку мы цилый прыколотокъ соломы для спробунку поризалы, визъ выкотылы, тай до хаты. Благодать!

Ино мы силы снитаты, ажъ тутъ песъ заголосывъ. Вызыраю викномъ—го-го-го! И вийтъ, и прысяжний, и пысарь, и зъ п'ять хлопа зъ палыцями. Якъ то кажуть: „И баба, и цила громада.“ Тай то не йдуть до хаты, а стали коло одного угла, шпортають, штуркають, нышпорять... Що за прытока?—гадаю соби.—Що таке людямъ сталося?... Хочу выйти зъ хаты—та ба: з-за дверей чую голосъ десятныка: „не вольно! Сыдять у хати!“ Що за лыхо?... Сыджу я. Обийшы воны хату на вси чотыри рогы, обталапалыся по колина, дали пишы пидъ шопу, довкола шпыхлира, довкола стодолы... Я въ голову заходжу: що за нещастя? Чы подурилы люде, чы може розбій якый? Ажъ ось воны увиходять до хаты.

— Десятныкы!—каже вийтъ, не витаючысь, ни здоровкаючысь,—станьте коло нього! Якъ бы втикъ, то ваша видповидь на тимъ!

Я ставъ, очи вытрищывъ, а тутъ десятныкы, якъ апостолы яки коло мене.

— Пане вийте,—кажу я,—що се мае значытыся?

— Гмъ, гмъ,—покректавъ вѣйтъ, сидаючи на ослони та штуркаючи паличкою объ землю,—то вже въ тимъ моя голова. Вы маєте мовчаты и видповидаты.

— Мовчаты и видповидаты?—дывувався я.—Ба та якже я видповимъ, якъ буду мовчаты?

— Гмъ, гмъ!—покректавъ зновъ вѣйтъ.—А скажите вы намъ насампередъ, якъ вы ся называете?

— Я? Або вы хйба не знаете? Чы то я якый чужо-сильный, чы що?

— Заразъ мени видповидаты! Хто тутъ старшый у сели—я, чы вы?

— Я тутъ въ свой хати найстаршый!—скрыкнувъ я, олютившысь.—Що се за розбій такый? Я никому ничего не выненъ, а тутъ мене нападають! Пане вѣйте, я на васъ скаргу подамъ!

— Хе, хе, хе!—смѣявся вѣйтъ,—а дывить, якъ ставыть-ся! Никому ничего не выненъ! Ну, ну, дай то Боже! заразъ будемо выдиты! А скажы-но ты мени, невинный чоловиче, де ты того забытого жыда подивъ, що-сь учора по-ночи визъ?

Мени наразъ мовъ луда зъ очей спала. Якъ не зарегочуся, якъ не зайдуся смихомъ, то гунцвотъ *) не мое имя, колы такъ реготався видъ уродження свого. Трохы-емъ, кажу вамъ, на землю не покотывся зо смиху.

Вѣйтъ ставъ, якъ оте теля, що объ нови ворота вдарыть. Але дали зновъ вызвирывся на мене.

---

*) Гунцвотъ—собака, зъ немецк. Hundsfott.

— Куме, я тобі по добру кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, щобы тебе высокый судъ не повисывъ, щобы тобі жыття дарувавъ. Не видпырайся, колы не хочешъ на шыбеныци ногамы перебираты.

Я ще дужче зареготався, ажъ за жывить рукамы держуся. Се й зовсимъ розлютыло вѣйта.

— В'яжить його!—крыкнувъ винъ десятныкамъ.

— Але жъ пане вѣйте!—сказавъ я, отямывшысь,—постійте, я вамъ у всимъ признаюся, навить ласкы вашои не буду просыты въ суди. Вже якъ маю выситы за одну ногу, то краще за обыдви!

— Признаешся?

— Але жъ, розуміється!

— Ну, де жъ той забытый жыдъ? Ще його не закопавъ пидъ вугло?

— Ни, ни!

— Ну, а де жъ винъ є?

— Таки лежыть у стодоли.

— Ходы, покажы намъ.

Взявъ я ключа, идемо. Гляджу, ажъ пидъ стодолю варта. Ну, Богу дякуваты!... И Савка тутъ! Ще липше! А народу насходылося—повна обора. Що то, звистка рухнула по цилимъ сели, що „деревляный философъ“ жыда забывъ тай пидъ вугломъ закопаты хотивъ. Я йду посередъ тои голоты тай усмихаюся, а тутъ мыръ божый лышь: шу, шу, шу! буцимъ то: адить, и вишаты його будуть, а винъ соби байдуже! що то „деревляный философъ.“

- Прийшовъ я пидъ двери, а десятныкы все коло мене!
— Ну, прошу, пане вйте, ось де той забытый жыдъ!
Вйть позырнувъ и очи вытрищывъ.
— А-а-а! Ба, то що?
— А оте саме, що-мь учора визъ по-ночи. Скрынька до ризання сичкы!

Тутъ увесь наридъ, що товпывся довкола стодолы, якъ не зареочеться, то Господы твоя воля! Певно ажъ у неби чуты було той регить. И десятныкы, и прысяжный, и польови—вси реготалыся, навить вйть усмихнувся и зачавъ мене перепрошуваты за цилу тоту оказію тай за те, що повирывъ дурному Савци. Смиху на циле село! А скрыньку мою якъ зачалы того дня пробуваты, то мени п'ять околотивъ соломы поризалы! Отъ такъ то я до скрынькы прийшовъ и зъ цилои громады смихъ зробывъ!

1881.

Довбанюкъ.

 а його властыво такъ тилькы прозвали Довбанюкомъ за те, що все ходывъ у тыхъ шляхецькихъ, незбираныхъ, якъ то кажуть, выбачте „довбаныхъ“ штаняхъ. А звався винъ властыво Городыськый. „Шляхциць“ бувъ, правда, що зъ тыхъ ходачковыхъ *), але фумы **) шляхецькой стилькы, що хочъ и графови не встыдъ бы. Йде ото, бувало, вулицею, обшарпане, въ полотнянци два роки непраній, заталапаній по колина,—хто бъ його не знавъ, то бъ йому шматокъ хлиба давъ, якъ дидови ***),—а зустринеться зъ хлопомъ, то надується, якъ той индыкъ, нисъ догоры, нибы зори личыть, тай просто насупротывъ, не

---

*) Ходакы—постолы; шляхта ходачкова—та, що въ постолахъ ходыть, бидна.

**) Фума—гоноръ.

***) Дидъ—старецъ, жебракъ.

вважає ни на що. И най-но бы поважвся чоловікъ не обмынуты його або пидтокою за полотнянку зачепты, то такъ зганьбыть, що й объ свити не стямышся!

— А ты мудю! А ты хлопе! А ты опрышку *)! чы не бачышъ, що я йду, не можешъ уступытыся?

Свои люде вже знали оту його фудулію **), то тилькы всмихнеться, бувало, тай скаже:

— Ну, ну, пане Городыський (якъ бы не сказавъ „пане“, то крый маты божа, образытыся на смерть!), выбачайте на сей разъ, я не хотячы!

И Городыський гордо кывне головою на знакъ, що переминывъ гнивъ на мылость, и почалапкає соби дали вулицею. А колы се лучалося зъ незнайомымъ, чужосильнымъ чоловікомъ, то такый не разъ стане, слухає-слухає Довбанюковой ганьбы, а дали побачыть, що чоловічокъ зовсимъ ледащо, тай почне кпыты соби зъ нього.

— Ба, а чому жъ то панъ у карыти четвернею не йидуть, а тилькы пишкы по болоти чвалають?

— Чёкай-но ты, чёкай,—скрыкне на те Довбанюкъ,—прыйде ще такый часъ, що мы, шляхта, будемо вамы, хамамы, йиздыты!

— А бодай то Богъ про те не довидався,—сміється чоловікъ, а Довбанюкъ ище дужче лютує.

---

*) Опрышокъ—розбышака.

***) Фудулія—пыха.

— Ораты будемо вама, такъ! А вашымы бабама волочыты, щобъ ты знавъ! Ты гадаешъ, що я жартую? Чекай тильки, за два роки Польща буде, побачышъ!

Почувшы таку бесиду, чоловикъ швидко перестаетъ сміятися, зъ якымось острахомъ позырне на Довбанюка, дали сплюне що сылы, тай мовчки рушає въ свою путь. А Довбанюкъ такожъ сплюне тай воркоче соби пидъ носомъ:

— Отъ хама! Якъ соби розибралы! Забулы вже дисциплину, зовсимъ забулы! Але чекайте лышень, прыйде ще на васъ крыска *), пизнаете вы, що шляхтычъ, го не хлопъ. Най-но тильки намъ Польща вернетъся!

Дуже часто винъ, бидолаха, оту небижечку Польщу згадувавъ. Тай Богъ його знає, якъ йому здавалося: чы тоди грушкы на вербахъ росты будутъ, чы калачова туча спаде, чы що? Те тильки выдавалося йому певнымъ, що тоди й найгиршому шляхтычови що-день пущання буде. А тутъ у нього, бидолахы, що-день велька п'ятныця. Робыты, бачыте, не хочеться такъ тяжко, якъ хлопови; своихъ достаткивъ хиба тильки, що на хребти, ну а йисты треба. Отъ такъ де саду пыльнуваты, въ пасици ройивъ доглянуты (хочъ бжилъ дуже боявся и на пасичныцтви не розумився), пидъ часъ толоки коло женцивъ постояты або зимою скипокъ наколоты та збижжя на млынку провіяты—тильки його й роботы було. А не клыче, бувало, й до такой

---

*) Крыска—черга.

нихто, то винъ литомъ у лисъ на губы *) плентається, набере голубинокъ, гиркань, сыройижокъ, накладе денебудь багаття тай пече-пече и йисть. А зимою, то такъ такы голиручъ изъ хаты до хаты волочыться,—посыдыть, посопе, побалакае, колы що дадутъ, то перекусыть, а якъ ни, то дали плентається.

Було въ нашимъ сели килька багатыхъ шляхтычивъ, ще й тескы Довбанюкови, все Городыськи, хочъ и не своякы. Тото вже зглядь малы на нього. Литомъ до работы запрошують та й зимою не забувають. Не знаю, чы тамъ змова мижъ ными була, чы що,—досыть, що колы Довбанюкъ у нихъ не сидивъ и не стравувався, давалы йому „лигурально“ що-тыжня по гарцеви ячминной муки. Мы, диты, бувало смиху маемо!... Скоро тилькы субота, вечеръ, мий Довбанюкъ,ничого никому не кажучы, бере мишечокъ за реминь, тай у село. А мы такожьничого не кажучы, тай за нымъ.

— А вы куды, колодачыкы. (Вси диты у нього звалыся „колодачыкы“)?

— Та такъ соби! Бижымо послухаты, видкы псы гавкають.

— Дамъ я вамъ псивъ!

И винъ грозывъ намъ пальцемъ. Дуже, бачыте, не любывъ, колы хто за нымъ пидглядае, що винъ робыть, або куды ходыть. А намъ тилькы того й треба. Намъ хочъ бы й у кинець села пробигатыся, абы тилькы

---

*) Губы—грыбы.

Довбанюка подрочыты. И якъ то вже винъ изывався, черезъ плоты скакавъ, у кукурузы та въ конопли ховався, щобъ тилькы змылыты насъ, щобъ мы не знали, въ котру хату винъ заходить. Та куды тоби сховатися передь чотырма парамы всевидюшыхъ дытячихъ очей! Куды винъ, туды й мы за нымъ, та все крычимо:

— Пане Городыський, гепъ-гепъ! Пане Городыський, гепъ-гепъ!

— Ну, ну,—воркоче винъ изъ конопель,—гепну я тебе одного зъ другимъ, лышь ты не йды мени зъ очей!

А колы вже дистане свій гарчыкъ муки, зъ хаты выходыть тай просто на вулицю. Годи вже ани гадкы по-за плоты скакаты. Самою середною дороги суне, и бороны Господы до нього пидступыты! Тай просто до нашої хаты! Зъ моимъ татомъ винъ якыйсь давній знайомый бувъ, ну тай пасика у насъ, садъ; досыть, що винъ усе любывъ пересыджуваты у насъ, колы де инде дила не мавъ. „Тутъ мое прыпыновыще, каже бувало, помы не проженете“. И скрынъка його зо шматтямъ у насъ у комори стояла. Навить горнець свій и ложку зализну въ тій самій скрынъци мавъ. Такъ то винъ у тимъ горшку що-дня соби у насъ лемишку варывъ изъ той муки. Зварыть бувало, водою распустыть тай сьорбае. Мама не втерпять, капнуть йому молока до той бевкы, а винъ одвернется, нибы не бачыть, щобъ не потребувавъ дякуваты. Не любывъ, бачыте, выду показуваты, що хтось йому ласку робыть, а вже попросыты кого про що—радше зъ голоду згыне!

„Що то,—кажуть бувало мама,—шляхецька манерія!“
Тай байдуже собі, привыкли до старого Довбанюка.

Такъ отже послушайте, яка то старои головы на старисть дурныця вхопылася. Неделя була, десь такъ передъ Петромъ, саме того року, якъ то та польська рухавка у Варшави счынылася. Газетъ у насъ тоди ніякихъ не було, а такъ тилькы глухи висты помижъ народомъ ходылы, що „Полякы прыйдуть, хлопивъ ризаты будуть“, або що найменше „панщину“ завернуть. Хлопы дуже похнюпылысь, а шляхтычи мовъ на дрижджахъ росли. А село наше, бачыте, мишане: бильша половины хлопивъ, а менша шляхты. А що вже нашъ Довбанюкъ, такъ сей не разъ и кризь сонъ крычавъ: „Чекайте-но вы, хамы, скоро Польша буде! Мы вамъ!“

Видъ самои весны ходывъ, якъ загорилый. До работы ніякои, хочъ його рижъ, то не пиде, а хочъ бы й пишовъ, то що зъ нього за работа! Нехай тамъ соби рои летять, куды ихъ Богъ провадыть, нехай костогрызы та сорокопуды черешни обйидають, нехай пастухы весь плитъ на огонь поламають, нехай каня*) вси гусята поб'є—винъ ани не бачыть, ани не чуе ничего! Адже швыдко Польша буде! То й не дывныця, що покы що до чого, а нашъ Довбанюкъ такы порядно зъ голоду мливъ. На його лыхо и губы того року не зародылы, й рыба не ловылася. Якъ бы не той гарчыкъ ячминной муки, що йому що-суботы тескы давалы, то бувъ бы Довбанюкъ, такы не дочекавши

---

*) Каня—яструбъ.

Польщи, зъ голоду згнувъ. Мама прогодуваты його не могли, бо у нихъ и своихъ дитей було досыть, а передновокъ*) тяжкый выпавъ. Але Довбанюкъ бай-дуже соби: чымъ тиснише коло нього, тымъ дужче винъ за своєю Польщею вбывається.

Сыдымо мы отакъ на прыспи зъ полудня: тато, ще килька сусидивъ и мы, диты, а Довбанюкъ на синешнимъ порози лемишку йистъ, такы зъ горшка, не ропушену. Пожурылыся наши газды передновынкомъ, а дали на повстання зійшлы, росказують, що хто на ярмарци чувъ, або видъ чужосильныхъ.

— Кажуть, що щось Москаль перемагає,—бовкнувъ оденъ.

— Хто то каже? Хто сміє казаты?—ажъ скрыкнувъ Довбанюкъ, зирвавшыся зъ порога й кынувшы до горшка своєю зализною ложкою.

— Ой, пане Городыський, круто зъ вашою Польщею! Тамъ, повидаютъ, Москаль повстанцивъ якъ рыбы въ саку ловыть, а котрыхъ зловыть, то зъ тымы таке робыть, що бувъ-бувъ когутъ, а потому зиставъ каплуномъ!...

— Дурни повидаютъ, а ще бильши дурни слухаютъ!

— Ну, та мы власне по-тыху соби шепталы, щобъ вы не потребувалы слухаты.

Загальный регитъ. Довбанюкъ ажъ почервонивъ зи злосты, але не сказавъ ничего, тилькы сивъ назадъ

---

*) Передновокъ, передновынокъ—часъ передъ новымъ хлибомъ.

на поригъ и взявся зновъ до свого горшка зъ лемишкою.

— Отъ дармо-сте пана розгнивалы,—дрочыться одынь газда,—хто знае, може онъ завтра Польша буде! Тото будете въ ярми ходыты, що ажъ гей!

— Га, якъ у ярми, то въ ярми,—видказуе другый.— Але я гадаю, що панъ Городыськый не будуть таки, покажуть свою велику ласку для насъ, дурныхъ хлопивъ.

А Городыськый ничего, тилькы сопе та ячминну лемишку уплитае. Колы втимъ собаки загавкалы, а зъ сусиднього закаулка розлигся, немовъ цапыный бекъ, тонкый голосокъ:

— Горшки друтоваць, мамо-о-о-о!

— Агій, сказывся та въ недилю горшки дротуе!— загомонила газды.

— Препрашамъ, я семъ завтра по́дротую, а ныни тилькы шукамъ, де семъ про́ночую!—обизвався з-за плота такый самый цапыный голосъ дротаря.

— Чы бачъ, якый хытрый! Ну, ходы сюды, ходы!— сказаны тато й показали дротареву перелазъ.

Дротаривъ у насъ въ ту пору дуже радо приймаля, бо дротарь усе одно, що газета: про всяку всячину роскаже. Бувало повна хата людей найде, якъ комашни, а винъ соби на лави засяде, та „семъ“ та „лемъ“—и плете, що йому слына на языкъ наверне, а люде ажъ роты пороззявляють та тилькы ахають. Тай волочылося тыхъ дротаривъ багато, що килька день усе якыйсь новый. Чутка йшла навить, що ихъ навмысно пидсылано. Одни казалы, що ихъ паны пидсы-

лають, абы хлопивъ бунтували, а други казали, що урядъ пидсылає, абы пантрували, чы хлопы справди не бунтуються.

Такъ и сей дротарь. Перелизъ на подвир'я, привитався зъ газдамы тай сивъ на прыспи. Спочыває. Газды його роспытують то про се, то про те, а винъ ничего. Слово-два скаже, тай дали сопе. За невелычку хвылю вже видкысь по селу чутка пробигла, що дротарь об'явився. Ого, заразъ пивъ подвир'я людей походилося новынъ послухаты. Тоди мій дротарь якъ не розбалакається! Зразу затынавъ и „семъ“ и „лемъ“, пливъ щось таке, що мара знає щò, а дали почавъ чысто по-польськы, тай уже не про що, якъ тилькы про повстання. Почавъ розказуваты, якъ то повстанци бьють Москаля, якъ Французъ та Англикъ туй-туй уже Полякамъ на помичъ выступлять, якъ и нашъ цисарь ничего протывъ того не має, щобъ Москалеви „курты скроиты“, якъ то де инде и хлопы до повстання йдуть, а паны хлопамъ не лышъ панщыну, але й уси лисы та пасовыська дарують.

— Pójdźcie, ludzie, pójdźcie!—говорывъ винъ.—Ojczyzna woła! Słuchajcie piosneczki!

Тай затыгъ своимъ цапынымъ голоскомъ:

Stój, wrogu, stój

Bo nie ustał bój!

Спиваючы винъ пидскакувавъ, крутивсь на одній нози, помахувавъ у одній руци звоємъ дроту, а въ другій тымъ шыломъ, що горшки правыть. Люде слухалы, дывылыся якъ на комедію, де-яки сміялыся, жинкы

хрестылыся. А колы дротарь закинчывъ свою писню страшными словами:

Powiesimy was po parze,
Czynownicy dygnitarze!—

то вси выбухнули голоснымъ реготомъ, такъ кумедно вертився та перекрывлювався дротарь.

— Rójdźcie, ludzie, rójdźcie!—прыговорювавъ винъ дали.—Pokażcie, że wy wierne polskie dzieci!

— Та брешешъ, козячий сыну!—сказавъ на те зъ добродушнымъ прытыскомъ оденъ газда,—бо мы ани не диты, ани не польськи!

— Дротарю, я йду зъ тобою!—розлигся наразъ ризкий, могучый голосъ. Уси озырнулыся й ахнули. На порози синешныхъ дверей стоявъ Довбанюкъ зъ горшкомъ недойденой лемишки въ одной, зъ зализною ложкою въ другій руци, и не зводячы очей изъ дротаря, грозывъ, бачылось, цилому свитови.

— Я йду зъ тобою, чуешъ, дротарю!—проказавъ винъ ище разъ.—А ихъ не клычъ, се хлопство ничего не розуміе.

— Довбанюку!—скрыкнувъ йому мій тато, забувшы навить утыгуловаты його паномъ.—Чы ты стикся, чы тоби що такога!

— Мовчы, хаме!—грымнувъ Довбанюкъ, кынувшы на тата такимъ неопысано згирднымъ поглядомъ, якого я зроду не бачывъ и бачыты не буду. И не кажучы бильше ничего, винъ обернувся, пишовъ до коморы, видимкнувъ свою скрынку, вложывъ до неи горнецъ до половыны повный лемишки, положывъ такы необ-

терту ложку, замкнувъ скрынку, сховавъ ключа въ синахъ пидъ ступу, и взявши въ руку палыцю, выйшовъ на подвир'я.

— Гурра!—повиталы його люде голоснымъ оклыкомъ!

— Отъ козакъ—разъ козакъ!

— Оперезався—зовсимъ зибрався!

— Хочь до повстання, хочь у просо горобцивъ лякаты!

Мовъ градъ сыпалыся глузування на Довбанюкову голову. А винъ ничего соби. Взявъ дротаря за-пидъ-руку, навить не вклонывся никому, тай пишлы.

— Гей, музыки вйськовой! Зъ парадю провесты пана капитана!—крыкнувъ хтось, и за хвылю де не взялась юрба хлопцивъ зъ цебрыкамы, нецкамы*), скипцямы, други зъ патыкамы, тай лупъ-цупъ, трахъ-тарахъ, та-рабанять шо сылы! Я й самъ, тямлю якъ ныни, лупивъ по цебрыку, шо трохи дна не выбывъ. Крыкъ, кгвалтъ, гармидерь! А за бандою друга купа йде—парубкы, газды, та ревуть-ревуть:

Прыстань, Юрку, до вербунку,
Будешъ йисты зъ масломъ курку!
Будешъ йисты, будешъ пыты,
Довбенъкамы воши быты.

Ну вже, одно слово, зъ знатною парадю проводылы мы Довбанюка ажъ за село. А винъ ничего,—пишовъ, навить не подякувавъ.

---

*) Нецкы—ночвы.

Мынули жныва—за Довбанюкомъ и слухы загулы. Мовъ у воду кынувъ. Уже люде й сміятися пересталы. Ажъ ось на першой Маткы зновъ якось такъ выпало, що у насъ на прыспи народу зібралося чымало. Сыдять, балакають. Колы наразъ глядымо—лизе щось улыцею, обдерте, згорблене, скулене, ледви ноги за собою тягне. Тай ноги лепськи: подряпани, покровавлени по сами колина, бо якъ-разъ тилькы до колинъ останкы штанивъ досягалы. Лизе просто на наше подвир'я, наблыжається, здіймає зъ головы щось нибы лопушшия лыкомъ пов'язане... Господы, та се жъ винъ самъ, се Довбанюкъ!

— Юрку! Пане Городыський! Чы то вы?—скрыкнуло разомъ до нього кильканадцять голосивъ. Але въ жаднимъ голоси й тини насмишкы не було.

— Я!—видповивъ коротко Довбанюкъ, и, здавалося, зъ крайнимъ напруженнямъ усихъ сыль выпростувався й гордо пройшовъ кризь натовпъ людей, що заразы його обступылы. Уси до нього зъ запытаннямы: а що? а якъ? а де? а куды? а колы?—а винъ ани слова. До синей, та пидъ ступу, та до коморы, та до своєї скрынкы. Видимкнувъ и першымъ диломъ хапъ за горнець зъ лемишкою та за ложку зализну. Горнець бувъ повный и ложка була повна, але—плиснятыны. Йому байдуже! Немовъ ничего й не бувало, сивъ на той самыи синешный поригъ, здряпавъ плисень, та якъ почне йисты, якъ почне!... Люде обступылы його довкола и постовпилы.

— Бидный чоловикъ! Два мисяци ничего не йивъ!

На сылу мама вырвали йому зъ рукъ заплиснилу лемишку та дали теплого борщу, пирога, молока. На сылу попойивъ и трохи очумався. На сылу розговоровся.

— Та де жъ вы були?

— А дидько знає! Десь на граныци.

— Та що жъ вы робылы?

— А дидько знає! Якись дубы тягавъ. Було насъ дванадцять, такихъ самыхъ старыхъ дурнивъ, якъ я. Завелы насъ до якогось пана тай тамъ казалы ждаты на розказы. Ждали мы ждали, розуміється, въ лиси. Дали панови навкучылося, тай каже намъ: „отъ, не маєте тутъ що робыты—тягайте оти дубы зъ того боку граныци на сей бикъ“. А то вамъ черезъ лисы та нетры таки, що крый Боже! „Се, каже, потрибно буде для воювання, колы сюды вѣйна прыйде“... Тягаты каже швыдко, а йисты дає де дали, то все скупише. Тягалы мы, тягалы,—адить, якъ обтягалыся! а дали взялы тай утиклы!

— Та куды жъ вы ходылы таки довги часы?

— А дидько знає! Найбільше лисамы...

— И нихто вамъ ничого не казавъ?

— Ни, нихто. Я гадавъ, що хочъ арештують та щюпасомъ до села видишлють—отже не хотилы. Прышлося самому, голому й голодному, паляндруваты. Господы, що я назнався, що я назнався!...

— Ну, а въ повстанни вы були?

— А дидько знає! Здається, не бувъ.

— Ну, а Польша буде?—вырвалось у когось мимо-
воли.

Довбанюкъ тильки голову похылывъ. Мовчавъ, мов-
чавъ, а дали зирвався, тупнувъ покаличеною ногою въ
землю, махнувъ залізною ложкою по повітри въ яки-
мось неозначенимъ напрями, та на циле горло якъ не
крыкне:

— А нехай имъ тамъ усимъ трыстенный дидько ма-
тиръ мучыть!...

У лютимъ, р. 1886.

Домашній промысль.

Вычитавъ отсе я въ газетахъ—бо я пысьменный трохы—що Богъ давъ нашому краеву такого доброго маршалка, що каже: „Всихъ сыль доложу, щобъ тилькы домашній промысль у Галычъни пидвыгнуты. Вже нехай соби тамъ що хоче падае, а що хоче пропадае, а домашній промысль мусыть пиднесться!“ Чытавъ я такожъ, якъ то дуже выхваляють той нашъ домашній промысль таки велькы панове, якъ гр. Дидушыцькый *), п. Вержбицькый **) та инши, якъ то вони за дороги гроши скуповують гуцульське череп'я, шмаття та деревляни выробы, и не тилькы выставляють ихъ на показъ усьому свитови, а ще й портреты зъ нихъ малюваты кажутъ и кныжки про нихъ пышуть. Ну, думаю соби, хвала жъ тобі, Господы! Адже хочъ разъ и въ наше виконце засвитыть сонце. Чень може й мени

---

*) Мова тутъ про гр. Володымыра Дидушыцького, що за-сновавъ цинный прыродописный, археологичный та етнографичный музей у Львови.

**) Людвикъ Вержбицькый коло 1880 р. бувъ дыректоромъ миського промыслового музею у Львови й выдавъ цинный атласъ “Wzory przemysłu domowego włościan na Rusi”.

всмихнеться година. А треба вамъ знаты, що й я, хочъ нибы заможнѣй и господарь на грунти, такы де-що тымъ домашнимъ промысломъ займаюся. Правда, промысль не Богъ зна якый: выробляю ложки, нецкы та кропыла зъ дерева. Се вже у насъ у роду держытѣся, зъ дида-прадида. Маемо за давень-давна свѣй лисокъ, сами березы, лыпы, клены та ясени, и така вже въ насъ установка: скільки котрый у родыни старыхъ деревъ зрубае, то мае два разы стѣльки молодыхъ засадыты. А середнихъ зовсимъ рубаты не вильно.

Якъ кажу, промысль не Богъ зна якый. Зрубаю тры стари дерева, то выстане матеріялу на рикъ або й на обыдва. Робыть чоловикъ по бильшій части „на урядъ“, на замову, а на продажъ хиба де разъ у рикъ вывезу те, що польщається, що люде просто зъ хаты не розберуть. Хиба що кропыла два разы до року вожу на Кальварію на видпусты, та до Самбора на Маткы, та до Дрогобыча на святой Трійци. А ложкамо моихъ на ярмаркахъ нигде не побачыте. За ложкамы до мене люде з-за двадцатой граныци ходять, и що тѣльки нароблю, заразъ росхапують. Не буду хвалытѣся, але те тѣльки скажу, що люде кажуть: нема надъ мои ложки. И лехки, и зручни, и трывки. Не знаю, чы тямыте вы, що у насъ по селахъ кожнѣй ложкарь мае свѣй осибнѣй спосибъ, свою форму ложкамо: оденъ робыть такы незграбны, якъ копачы, другѣй занадто повыгынаны, такъ що якъ йисы, то все мусышь передъ самымъ ротомъ розилляты, а иншѣй зновъ и добры робыть, та що, колы такъ якось деревляне пасмо по-

перетынає, що нехай тилькы ложка выгляне трохи на сонце, або й такъ видъ кухонной жары—заразъ трискає. Нибы то не велька штука деревляну ложку зробыты, а все-такы треба маты свои способы, знатыся на матеріи, вмиты іи якъ слидъ поризаты, вмиты высушыты, ну, и пропорцію видповидну пры самій роботы потрапыты. И не зъ кожного дерева добрый вырибъ буде, треба й дерева дибраты.

У мене, якъ вамъ кажу, вже зъ дида-прадида той промысль ведеться. Такъ отъ звычайно, колы зъ своимъ найстаршымъ сыномъ засяду ложки робыты, то въ нашій хати правдывый ярмарокъ. Блыскавкою висть по селахъ розлетыться: „ого, Яць Яремышынъ засивъ ложки робыты!“ И заразъ на другой день починаять наплываты людонькове, а попередь усього зъ свойого села. Ти мають перше мисце и дешевшу цину—така вже здавна умова мижъ нами, а то бачыте за те, що мени мій лисокъ шанують. У камеральнимъ*) чы въ панськимъ, то крадутъ що хто може захопыты, а въ моимъ ани прутыка не ткнуть, хочъ сей тутъ пидъ носомъ. Ну, давній звычай, и вси вже того держымося. А покы своихъ уконтентую, то вже гляды—и зъ другихъ силъ якъ на свячену воду чекають.—„А для мене, куме, копу!“ — „А для мене пивъ копы!“ — „А для мене на спиль зъ Олексою копу!“ — Позапысую соби всихъ, вызначу, на колы будуть готови, й воны соби йдутъ. Але вже котри здалека, з-надъ Днистра, зъ Дóливъ попры-

---

*) Камеральный — казенный.

ходятъ, тыхъ ніяково ни зъ чымъ видправляты: чекають помы не нароблю стилькы, скількы имъ треба. Не разъ по п'ятеро й по десятеро ночуе въ мене то пидъ шо-пою, то на току въ стодоли. А ввечери, выдымаричъ, треба потракуваты людей чымъ Богъ давъ. Мы зъ сыномъ робымо на висныхъ стильцяхъ, каганецъ бувало свитытсья, а чужи люде позасидають на лави, розмовляють, оповидають, якъ имъ жыветсья, що у нихъ нового, а кожний пры тимъ очыма пасе мою роботу, чы швидко видійде той, що передъ нымъ стоить.

Такий то бувъ той нашъ промыслъ домашній видъ давнихъ часивъ, видъ колы затымылы люде. Пожытку зъ того не багато, бо цина ложки—дрибныця, а напынатыся коло неи чымало, ну, але бодай чоловикъ зъ людмы живъ, здыбався, мавъ знайомыхъ, мавъ пошановокъ по чужыхъ селахъ, де тилькы було показатыся,—ну, и не безъ того, щобъ часомъ де-що й до господарства не докапнуло.

Такъ отъ вычитавшы, що тамъ у Львови наставъ такой добрый маршалокъ, що хоче буты опикунномъ нашому промыслови домашньому, я ажъ Богу подякувавъ на радощахъ. Правда, не мигъ я того дочытатыся, якимъ то способомъ хоче панъ маршалокъ пидносыты той промыслъ, але владувала мене сама добра воля. Вже то, думаю соби, такой панъ мудрый и вельможный вынайде соби способы, про яки намъ, простымъ хлопамъ, и не снылося. А на рази хочъ те добре, що звернувъ на насъ свое око: поможе—не по-

може, а хочъ оборонить насъ видъ жыдивъ, що то килькохъ знайомыхъ мени ложкаривъ такъ хытро взяли въ свои руки, що бидолахы днямы й ночамы усею хатою сыдятъ та роблять ложки для жыдивъ по 10 крейцаривъ одъ копы. Матерія жыдивська—се такъ, але за роботу такый бидолаха ледви стилькы дистае, що зъ тяжкою бидою выдыхаты може. Пробувалы жыды й до мене пидійты, але не вдалося: у мене свій грунтъ и своя матерія, тай не такый я, щобъ мене зловыты. Давалы навить гроши въ позыку и до спилкы напиралыся. „Давайте, кажуть, до спилкы фабрыку деревляныхъ выробивъ заложымо.“ И тымъ мене не пидйихалы. „Дайте вы мени спокій—сказавъ я имъ,—шукайте соби своихъ жыдивськихъ спильныкивъ, а я соби буду по старому свою роботу робыты.“ Видъ того часу почалы рыты пидо мною. Пид’юдылы комисаря податкового, щобъ наложывъ на мене податокъ зарибковый. Але комисарь бувъ чесный чоловикъ, жыдамъ на слово не повирывъ, зайхавъ до мене, оглянувъ мои струменты, мій лисокъ, мій складъ сухого дерева, переслухавъ людей, а переконавшыся, що займаюся роботою тилькы въ хвыляхъ вильныхъ видъ господарства и на малый розмиръ, давъ мени спокій и жыдивъ видправывъ ни зъ чымъ.

— Певно то попередъ усього йде про те, щобъ оборониты нашъ домашній промыслъ видъ такыхъ непрошенихъ опикунивъ,—подумавъ я соби, вычитавшы про щыри для насъ заходы пана маршалка.—Го, го,—говорю зрадившы до своихъ знайомыхъ,—а выдыте—хочъ разъ и зъ нашего Пидгир’я на всю Галы-

чыну свитло плыне! Адже жъ панъ маршалокъ изъ нашого близького сусидства, зъ Старого Миста *)! Смило сказаты можу, що мои й мого батька ложки выгодували його на чоловика. Старомійськи все тильки видъ насъ зъ давень-давна ложки купують. А вже певни-сенько, що въ нашихъ нецкахъ його дытною купалы и нашимъ кропыломъ кропылы! Ну, то й не диво, що насъ прыгадавъ соби теперь, колы такимъ паномъ зробывся. Чекайте лышень, яку то винъ для насъ помичъ прыдумае.—А людонькове слухають той мовы, тай соби жъ радіють.

— Ну, що жъ, дай Боже, чтобы то й зъ нашого простого стану выйшовъ для цилого краю пожитокъ!—Одень тильки невирный Хома найшовся въ сели—такъ навить и звався Хома Губатый.

— Е, каже, куме Яцю, не маете вы й доси чого нарикаты на свою долю, а на панську помичъ не спускайтеся! Я тамъ панивъ не суджу, але те вамъ кажу якъ старый: николы якось панська ласка хлопви на на здоровля не выходыть. Не дарма то стари люде й прыповидку зложылы: не миряй свого носа зъ панамы, бо якъ твій буде довший, то тоби врижуть, а якъ буде коротшый, то тоби жъ натягнуть. Панська ласка быстрымъ конемъ йиздыть.

— Я вамъ тому, куме Хомо, не перечу—сказавъ я,—и на жадну панську ласку не спускаюся, але думаю,

---

*) Мова тутъ про колышнього краєвого маршалка Мыколу Зыбликевыча.

шо якъ буде людямъ липше, то й мени буде липше, и шо такы панъ маршалокъ сливъ на витерь не мече.

Такъ то мы соби балакаемо сюды-не-туды, ажъ ось прыходыть новый нумеръ газетыны той, шо то ии зъ кумомъ дякомъ до спилкы пренумеруемо. Пыше тамъ щось довго и шыроко про якись „корпораціи прымусови.“ Шо за чортъ? Чытаю я, чытаю, зразу ничогисинько не розумію, а дали находжу, шо то про цехы мова. Давни цехы мають буты видновлени, зъ самого Видня наказъ прыйшовъ.—Е, думаю соби, се не про насъ пысано. Цехы—то для мистъ, для ремисныкывъ, а у насъ по селахъ якъ свить свитомъ цехивъ ніякихъ не бувало тай не буде!

Було то якось въ пущанья, зимою, а отъ такъ коло середопистя забираюся я зъ сыномъ до ложекъ. Робымо день, робымо другый, третій, народу збирається все бильше, балакаемо. Ажъ тутъ шандаръ надходыть.

— Добрый день!

— Добрый день!

— Дай Боже шастя!

— Дай пане Боже! Дякуваты за слово добре.

Сивъ винъ на лави край викна, дывыться на нашу роботу, а дали каже:

— А шо се у васъ, господарю, стилькы людей?

— Та такъ, за ложкамы попрыходылы.

— То вы ложки робыте?

— А вже жъ роблю, отъ такъ часамы, якъ хто замовыть.

Взявъ винъ одну готову ложку, оглянувъ.—Гарна работа,—каже.—А де то вы вчылыся того ремесла?

— Нигде. То въ насъ у роду, зъ батька на сына переходыть.

— А, такъ! А маєте вы свидоцтво здатности?

Я выдывывся на нього, якъ, не пры васъ кажучы, теля на нови ворота.

— И чого жъ вы такъ на мене вытрищылыся?—каже шандарь усмихаючысь.—Чы не розуміете мене, чы шо?

— Тай справди не розумію,—видказавъ я.

— Якъ то, хиба жъ не знаєте, що выйшло таке право, щобъ нихто не смивъ займатися ніякимъ ремесломъ, хто видъ свого цеху не має свидоцтва здатности?

Я остовпивъ одъ такой новыны.

— Ремесломъ?...—пробовкнувъ я.—А хиба жъ се ремесло?

— А що жъ таке?

— С... се жъ домашній промыслъ!

— Ха, ха, ха!—розсміявся шандарь.—Добрый то мени домашній промыслъ, колы вы товаръ на продажъ быте. Якъ бы вы тилькы для свого дому робылы, т се бувъ бы домашній промыслъ, а такъ воно ремесл

— Але якъ же я маю зъ цеху свидоцтво браты, ы я до цеху не належу?

— То ничего не значыть. Колы узнають, що вы здатни, то вамъ свидоцтво дадутъ. А поky такого свидоцтва не маєте, то й робыты для другыхъ не маєте права.—Зъ тымъ шандарь и пишовъ, лышаючы насъ мовъ окропомъ облытыхъ.

Що тутъ на свиточку роботы? Запрягаю я кони, йиду до миста, а сына лышаю пры роботы: не можна жъ стилькы чужыхъ людей ни зъ чымъ видправляты. Беру зъ собою на всякый кинець килька срибныхъ, и вйо! Ажъ по дорози прыходыть мени на думку: ба, до якого то цеху мигъ я належаты? Який майстеръ може выдаты мени свидоцтво здатности, колы въ мисти ни одень ремисныкъ выробомъ ложокъ и кропыль не займається? Га, що роботы, миркую соби, треба буде йты до всихъ, хто тилькы займається выробамы зъ дерева,— може такы який дасть мени те прокляте свидоцтво.

Прыйхавъ я до миста, йду попередъ усього до знайомого стельмаха. Росповидаю йому всю ричъ: такъ и такъ, де тутъ шукаты порады? Той зразу розсмѣявся, а дали, колы я йому выяснивъ, що въ нашихъ селахъ шандари не жартуютъ, задумався.

— Що жъ, пане Яремышынъ,—каже,—колы такъ, то треба щось миркуваты. Знаете, у насъ є лышь два цехы, що займаються деревлянымы роботамы: стельмахи й столяри. Маємо тутъ одного теслю, то той прыставъ до столяривъ, та одного бондаря—той у стельмаськимъ цеху сыдыть. А куды бъ васъ прыпутаты, сього я зовсимъ не знаю. Ходимо—я пиду зъ вами—насампередъ до нашого цехмистера, поговорымо зъ нымъ, а якъ зъ нымъ ничего не можна буде зробыты, то пидемо до столярського.

— О, Бигъ-заплатъ вамъ, пане майстеръ, за вашу прыслугу!—сказавъ я.

Пишли мы. Стельмаськый цехмистеръ наморщы въ чоло, заворушывъ вусамы, колы я розказавъ йому свою справу.

— Вырибъ ложокъ до насъ не належыть,—видказавъ коротко.

— А до кого жъ належыть?—пытаю його.

— Або я знаю? Се вже ваша ричъ, не моя.

Выйшли мы, йдемо до столярського цехмистера. Сей политурувавъ якыйсь стилъ и весь бувъ замазаний терпентыною. Просивъ насъ систы на якихось дошкахъ, самъ сперся на столи й поклыкавъ хлопця, щобъ йому сухымы рукамы напхавъ до носа табака, чыхнувъ разивъ зо тры, и дослухавшы моеи просьбы, крыкнувъ:

— Тамъ до биса! А якъ же я вамъ дамъ свидоцтво здатности, що вы вмiете ложки робыты, колы я самъ на тiй роботы не розумiюся? Адить, у мене самого ложки куповани.

— А куды жъ бы то податыся за такимъ свидоцтвомъ?

— Не знаю, любы мои. Найлипше пидить до староства, тамъ вамъ уже выяснять.

Думаю соби—що жъ, колы до староства, то й до староства. И справди, е въ тимъ раця. У насъ у всякому дили найлипше до староства вдатыся. Чы то податокъ, чы хороба заразлыва, чы справа церковна, чы пожаръ, чы школа, чы дорога або мистъ, чы скарга на вiйта—зъ усымъ иды до староства, якъ у дымъ.

Иду, попрощавшыся зъ моимъ знайомымъ стельмахомъ, але ледви що я на рынокъ, до ратуша простую (староство въ ратуши), ажъ тутъ мiй цехмистеръ стельмаськый сипъ мене за полу.

— Слушайте, пане господарю,—говорить,—а вы пры своій работи вживаєте токарни?

— Ни, не вживаю.

— А якихъ же струментивъ ужываєте?

— Та якихъ бы? Кримъ сокиры та пылкъы, хиба теслицы, ризця й ножа висного.

— Ну, такъ же й кажить!—скрыкнувъ винь радисно.— Въ такимъ рази вась очевыдно треба прыпысаты до бондаривъ. А що у насъ окремого цеху бондарського нема, а одынокый тутешній бондарь належить до нашого цеху, то й вамъ прыдеться до насъ прыстаты.

— А Богъ бы зъ вась говоривъ, пане цехмистру!—скрыкнувъ я по-дурному зрадившы.—Значыть, буду мигъ у вась дистаты оту нещасну карту?

— Ну, то ще побачымо. Порядокъ вымагае, щобъ цеховой карты не выдаваты никому, хто у цехового майстра термину не выбувъ и не вызволився.

— Але жъ бійтеся Бога,—скрыкнувъ я,—пане цехмистру! Чень же не скажете мени йты теперь до стельмаха або до бондаря вчытсы ложки роботы, колы й такъ ниякый стельмахъ ани бондарь ихъ роботы не вмие?

— Ну, ну,—сказавъ цехмистеръ усмихаючысь,—того я вамъ не кажу, але цехови прыпысы мусыте сповныты.

— Яки жъ то прыпысы?

— Майстерштикъ зробыты—отсе перша ричь.

— Майстерштикъ? Який же я вамъ майстерштикъ зроблю?

— А що? Кожному цеховому по пивъ тузына ложокъ, а мени зо два тузыны, отъ вамъ и майстерштикъ буде.

— Ну, се бѣ ище можна.

— Але се ничого. Треба дати впысового п'ять рынськихъ, на свитло цехове другихъ п'ять, ну, а за те, що вамъ безъ терминованья карту выдамо, мусыте зложыты таксу до рынськихъ и напоследокъ, розуміється, почастуваты цеховыхъ бративъ. Въ такимъ рази выдамо вамъ карту, зъ нею пидете до уряду податкового, дистанете аркушыкъ зарибковый, зъ аркушыкомъ зголосытеся до мене, впышу васъ до спысу майстривъ цеховыхъ...

И выкладавъ се такъ спокійно та розсудливо, немовъ бы вже порядкувавъ на столи почастунокъ для цеховыхъ бративъ. Злисть мене взяла, не дослухавъ я його роздебендюванья.

— Бувайте здорови, пане цехмистру!—крыкнувъ я.

— Ну, що жъ се, куды вы?

— До-дому.

— Ну, а карта цехова?

— Спасыби, вже не потребую.

— А то чому?

— Бо видъ ныни закъдаю увесь свій промысль. Знаете, пане цехмистру, всього того, що вы мени тутъ вылычылы платыты, я й за десять литъ не зароблю, не рахуючы вже своеи матеріи. Сховайте соби свою карту и свій гоноръ цеховый! Обійдеться цыганське весилля безъ марципанивъ.

И пишовъ я, натиснувши шапку на вуха, щобъ не чуты, якъ кыкавъ за мною панъ цехмистеръ.

Прыйихавшы до-дому, якъ стій повидправлявъ я чужыхъ людей, кажучы имъ, що вже бильше ложекъ не буду робыты, а струменты вси запакувавъ до скрынъ-кы, пидъ замокъ—и до коморы: нехай лежать ажъ до лишного часу.

За килька день зновъ шандарь рыпъ до хаты.

— А що, маєте карту здатности?

Я рукою махнувъ.

— Богъ зъ нею—кажу,—на що вона мени теперь! Видъ сього часу я не думаю й доторкнутыся до ложки, хиба пры йиди.

— Ну! пам'ятайте соби! Бо якъ васъ зловимо на про-дажи, то прылады вси заберемо, и ще 50 рынськихъ кары заплатите!

— Чы такъ? Ну, сю пересторгу справди варто соби затымыты.

Такъ то я розстався зъ своимъ промысломъ. Почувся чоловикъ наразъ якъ безъ рукъ. Ходжу, нуджуся, а дали зъ нуды думаю соби: чекай же ты,—напышу хочъ лыста до самого пана маршалка! И напысавъ. Усе йому выложывъ. Якъ нашої работы ложка-мы його ексцеленція*) въ дытынстви годувався, якъ те-перь мы видъ нього ждалы опикы та пидмогы, и якъ насъ раптомъ отся цехова устава пидризала—все по-ряду. Выпысавъ я йому такожъ, скильки то въ на-

---

*) Його ексцеленція—его превосходительство.

шихъ сторонахъ коваливъ, шевцивъ, ткачивъ, тесливъ та другихъ ремисныкивъ черезъ ти цехы хлибъ потра- тыло, а на остатку, якъ то цила та исторія зъ цехами тилькы жыдамъ на добре выйшла, бо жыдъ такихъ збанкротованыхъ ремисныкивъ бере до себе нибы на службу, выроблюе для себе аркушыкъ зарибковый, и каже бидолахамъ робыты на себе. Жыдъ збогачується, а вони ледви дышуть... Выпысавъ я се все й пиславъ до Львова, до рукъ самого пана маршалка. Отже жъ пидить-но вы: якъ пиславъ, такъ и до нынишнього дня нїякисинькой видповиди нема. Ну, то воно й выдыма ричь: де бъ тамъ такый великый панъ хотивъ видпо- видаты на базграныну простого хлопа! Тилькы те мене дывуе: на що въ такимъ рази гомониты такъ голосно про пиднесення промыслу домашнього?...

Сичень 1887 р.

Манипулянтка.

I.

Целя збудылася рано, ривно о пивъ до сьомои. Збудылыся зъ прывычки. Шо другый день у неи передполуденна служба на почти, де вона служыть экспедиторкою. Передполуденна служба почынається о сьомій и тягнеться до другои по полудни. Целя, совисто и справно выконуе свои обов'язкы, якъ загаломъ усьи жинкы, допущени до якои-небудь публичной службы; тымъ то звыкла здавна прокыдатися о пивъ до сьомои, чы того треба, чы ни, и ни за що въ свити вже описля заснуты не може.

Хвылю вона вдывлювалася своими велькымы, чорнымы очыма у супротывну стину, закрашену сынявымы арабескамы на сирому тли. Посередъ стины высило вельке дзеркало, а по обохъ бокахъ його шырокои, золоченои

рямы видно було дви группы фотографій у ризьбленихъ деревляныхъ рямочкахъ. То были фотографіи іи товаришокъ изъ школы та зъ почтовой службы. Целини очи досыть надовго зупынылыся на тыхъ фотографіяхъ, хочъ рысивъ лыць на ныхъ не можна було распизнаты; въ покоику стоявъ лехкый сутинокъ, бо едыне викно, шо выходыло на вулицю, заслонене було деревляною ролетою.

— Котра то тамъ годына?—мовыла Целя, и протягчы руку, взяла зъ круглого столыка, шо стоявъ тутъ же въ головахъ у неи, малесенькый, золотый кышеньковый годынникъ. Хоча зъ досвиду знала, шо прокыдається все о тій самій пори, але сама соби не довирыла.

— Пивъ до сьомой!—сказала вона. А мени здавалося, шо я сьогодни заспала. Правда, ныни рано службы не маю, ну, але потураты соби не треба. Засплю ныни, то засплю й завтра и спизнюся на службу.

Такъ миркуючы, Целя пидвела голову и сила на лижку. Була вона тилькы въ сорочици, обшытій вгори коронкою й зипятій на плечахъ, шо заслонювала іи груди й плечи, лышаючы голымы гарни, мовъ изъ слоновои косты выточени руки й шыю. На двори бувъ теплый маевый поранокъ. Лагиднымъ рожевымъ проблескомъ прссвичувало сонце кризь спущену ролету до покоика молодой дивчыны, наповняючы його тепломъ та пахощами весны, яки мишалыся зъ пахощами воды колонськой, шо стояла въ флякончыку на туалетци, и резеды, шо цвила въ великимъ вазони на викни. Целя якыйсь часъ сыдила немовъ забувшыся. Любо іи дыхаты

тымъ теплымъ повітрямъ, насиченымъ пахощами, любо мріяты въ тій пивтемряви, що такъ лагодить уси обрысы и блыскы, спочываты въ тій тыши, зридка перерываній торохтиннямъ колись по вулицы або гукомъ далекои військовои музыки, що выграє марша десь на третій вулицы.

Але забуття не довго тяглося. Целя отряслася зъ нього, стрепенула своєю головкою зъ коротко обстриженымъ, мяхкымъ якъ шовкъ, попелястымъ волоссямъ, надила панчохи й пантофелькы власной роботы и прудко зскочыла зъ лижка. Вона чула себе здоровою, свижою, молодою. Сонъ покрипывъ їи; все, що було прыкрого або непръемного вчора, передучора и въ цилій мывшныни, теперъ немовъ не истнувало для неи. Думка їи, пивсонна ще, спочыває зъ стуленымы крыльцямы й не выбигає по-за пороги той свитлычки, не заглядає въ будущыну. Що тамъ будущына! Що тамъ мывшнына! Якось то воно все буде! Целя почыває въ тій хвыли тилькы одну прыемность, яку намъ чынить правыльне быття власной кровы, тепло власного тила, мяхкій дотыкъ власной шкуры, почуття здоровля, сылы и свижосты власныхъ мускуливъ. Зазырнула до дзеркала, моргнула жартовлыво до свого образа й засміялася сердечно, показуючы два ряды бильхъ, ривныхъ и дрибныхъ зубкивъ з-по-за нижныхъ рожевыхъ губъ. За хвылынку вже була вбрана въ лехку перкалеву спиднычку та бильый неглижыкъ. Натомистъ умывання заняло їй бильше часу. Вода стояла готова у велькій склянїй

умывальницы ще видъ учорашнього вечера, и Целя зъ правдывою роскишшо нуряла въ нїй свои руки, мыла лице, шыю та плечи мяхкою губкою, обтрипуючы мовъ горобчыкъ груби крапли, що нависалы ій на довгихъ віяхъ, або зъ шыи котылыся внизъ на груди. Була се найбільша прыемність іи ранишньої туалеты, упрощеной скільки можна зъ огляду на службови обов'язки; прыемність тымъ більша, що Целя могла до схочу зазнавати іи тильки що другый день, колы мала пополуденну службу. Колы ходыла передъ полуднемъ на службу, тоди мусила поспишаты.

Умывшыся й обтершысь рушныкомъ, Целя передъ дзеркаломъ росчесала волосся, розділяючы його надъ чоломъ на дви ривни часты, а видтакъ за килька хвыльнъ скинчыла зовсимъ свою туалету, спокійно, систематично и безъ ничыеи послугы. Хвылю стояла выпроставшысь посередъ свитлычкы, шыроко розвела руки, видтакъ счепыла ихъ по-надъ головою й опускаючы внизъ злехка хруснула пальцями. Потимъ пидійшла до викна, и злехка потягнувши за шнурокъ, пиднесла ролету. Золотою хвылею бухнуло соняшне свитло до свитлычкы, залываючы іи слипучымъ блескомъ. Прыслонившы очи ливою долонею, Целя, упоена тымъ блескомъ, тымъ тепломъ, тою физычною роскишшо жыття, весны и молодосты, всмихнута й рум'яна, поклонылася на схидъ сонця и клыкнула своимъ дзвинкымъ голосомъ:

— А! Якъ же тамъ гарно! Добры-день, сонце! Добры-день, весно! Добры-день, небо блакытне!

II.

— А зъ кымъ то панунця такъ розмовляє?—почувся наразъ видъ дверей голосъ старої служныци, що ввійшла, щобъ прыбрать у Целиній свитлыци.

— Моя Осыпова, — сказала Целя, не видповидаючи на се питання, — може бъ часъ уже снідання дистаты?

— А то що соби панунця думає?—скрыкнула добродушно Осыпова.—Адже жъ ныни панунця до службы не йде и разомъ зъ панствомъ снідає. А панство ще сплять. Хиба де за годыну снідання буде. Я ще навить огню не росклала, ани каву не змолола.

— А, правда!—сказала Целя й голосъ її затремтивъ одъ лехкого разчаровання.—Треба чекаты.

На стольку лежала до половыны прочытана кныжка, передъ тыжнемъ узята зъ бібліотеки. Целя була не дуже то пыльна чытачка кныжокъ, але въ такихъ випадкахъ, якъ отсей, колытреба було чекаты зъ пивторы годыны, выйты нікуды не можна, ани розмовляты нема зъ кымъ, кныжка була її єдыною розвагою. Отъ и сила вона край викна, зъ того боку, куды не было свитло, й почала чытаты за той часъ, колы Осыпова стелыла постиль и прятала въ свитлыци. Та мабуть кныжка була не дуже цикава, бо не дочытавши навить и одной сторинки, Целя видложила її на бикъ, попыдлывала свои квиткы, позмитала пыль изъ столька, зъ пары крисель и зъ більшого стола, а дали зъ дзеркала, зъ фотографій та зъ викна. Увываючысь по своїй свит-

лычци, попробувала стыха забрениты якусь писеньку, але писенька швыдко урвалася, а на чоло дивчыни набигла хмарка.

— Колы жъ бо мени то не велька прыемность снидаты зъ панствомъ!—сказала наразъ, гордо пидносячы голову до-горы, немовъ видповидаючы на якусь умовлювання.—Колы жъ бо я не хочу слухаты дурного балакання пана Темныцького, ани буты метою огнестрильныхъ поглядивъ паныча Темныцького! Адже жъ я не повинна имъ пидлягаты! Адже жъ я плачу имъ за харчъ и за хату! Адже жъ не зъ ласкы воны мене держать!

Уся її фигурка тремтила видъ зворушеня одъ самой згадки про товаришивъ спильныхъ снидань. Молоде чоло наморщылося, очи стратылы свій погидный, соняшний блескъ, а довокола усть зарисувалася якась складына болю та гиркосты, якои передъ хвyleю нихто бъ тамъ бувъ не дослидывъ.

Целя була сырота, безъ батька й безъ матери. Старый дидусь пославъ її до школы, а пизнише черезъ якихось знайомахъ выпрохавъ їй мисце на почти (безъ протекціи навить таку мизерну посаду дистаты годи), де, здавши прыпысанный экзамень, прынята була за манипулянтку. Бильше старенькый не мигъ для неи зробыты, а й за те, що зробивъ, Целя благословляе його пам'ять. Пенсії експедиторкы—35 гульденивъ мисячно—выстарчае на невыбаглыве удержання; лекціи музыкы на фортепiani та французькой мовы, яки вильнымъ часомъ дае двомъ донечкамъ властителя камяныци, выстарчають їй на вбрання та инши прыемности

жыття. Въ перспектыви передь нею выглядае по килькохъ або кильканадцяты литахъ службы самостійный почтовый урядъ десь на провинціи, маленький домыкъ зъ маленькымъ садочкомъ у малимъ мистечку, квиткы передь викнамы, стара служныця въ кухни й тыха, самотна свитлычка. Панна Целина, що правда, ридко забигае думкою въ таку далеку будущыну, але завсигды, колы ій се трапыться, починае чогось зитхаты—чы то зъ тугы до такой идилличной картыны, чы зъ напивсвидомого почуття, що не вважаючы на свою идилличность, картына ся крые въ соби якусь порожнечу.

По смерты дидуся Целя перейшла жыты до пана Темныцького. Панъ Темныцькый бувъ прыятелемъ небижчыка-дидуся и пры смертельній постели обицявъ йому, що буде опікуватися бидною, одынокою сырою. Панъ Темныцькый—то бувъ пенсіонованый урядныкъ невысокой рангы, чыслывъ литъ 65, мавъ жинку на п'ять литъ видъ себе старшу и глуху, якъ пень, та одного сына, що скинчывъ у Видни медыцыну и практикувавъ пры тамошній клиници. Панъ Темныцькый бувъ те, що называється „веселый дидуганъ“,—лысый, зъ велькымы вусамы й волохатымы бровамы, мавъ румяни щокы, мяснысти губы, завсигды зложени до усмиху, мали очи, що якось жыромъ позапывалы, та здорови зубы, и выглядавъ побичъ своеи жинкы якъ іи сынъ, молодшый видъ неи що найменше рокивъ на двадцять. Жывъ изъ своеи пенсіи, тыхо й акуратно, не служывъ нигде й ничего не робывъ. Цилый день сыдивъ у своимъ кабинети, курывъ люльку та чытавъ

газеты, а ввечери йшовъ до касына*), видкы вертався передь десятою, щобъ не платыты „шперы“**). Въ касыни, въ товариствѣ своихъ однолиткивъ, славывся якъ смихованецъ та штукарь, що не зважаючи на сьомый десятокъ литъ, доси не позбувся охоты до прыгодъ жыттьовыхъ, або, якъ винъ самъ говорывъ, „до маленькихъ зворушень“. А дома, колы сьдивъ за столомъ сьнидаючи або обидаючи и весь часъ, вильный видъ жування, заповнювавъ своимъ балаканнямъ, лагіднымъ та монотоннымъ, скидався на гладкого кота, що роскишно муркотячы, пасе очыма якыйсь ласый шматочокъ, але не хоче передь часомъ трудытыся його хапаты, бо добре знае, що колы прыйде видповидна нагода, то ласый шматокъ самъ упаде въ його аксамытны лапки...

Пивъ року вже жыла Целя у панства Темныцькыхъ, день у день слухаючи монотонного воркотання пана Темныцького й поглядаючи на його двозначны усмихы. Зразу забавляла и гутирка того пана, але описля знудыла монотонность та обмеженный свитоглядъ його. Вона пробувала зъ нымъ змагатыся, але се показалося неможлывымъ; уси ии слова винъ прыймавъ зъ добродушнымъ смихомъ, мовъ брыкання малои, пещенои дытыны. Але що панъ Темныцькый николы не выходывъ по-за межи добродушнои жартовлывости й

---

*) Касыно—клубъ.

***) Шпера—плата сторожеви за те, що двери видчыныть (нимецьк.—Sperrgeld).

не дозволявъ соби ничего, що бъ ображало ввичливість, то Целя чула себе пры ньому супокійною. Хоронила и такожъ жалоба, яку носила по смерты дидуся и яка по часты накладала пута и на пана Темныцького. Але отсе передъ килькома тыжнямы прыбувъ изъ Видня молодой Темныцькый, ликаръ, и видразу внисъ изъ собою до того тихого гнизда якыйсь острый, задушльвий духъ, що видъ першой хвыли пронявъ Целю якоюсь тривогою, почавъ стыскаты и груды якымось невыясненымъ почуттямъ остраху и небезпеку.

Докторъ Темныцькый бувъ высокый, плечыстый, сыльно збудованый чоловикъ, зъ правыльными обрысамы лица, зъ буйнымъ, темнымъ заростомъ. Рухы його булы повильни и поважни, голосъ баритоновый, трощечкы хрыповатый, поглядъ холодный и немовъ наскризь пронизувавъ людей. Зъ кожного руху, зъ кожного його слова выдно було, що чоловикъ сей мае дуже высоке розуминня про свою вартисть, що вміе пануваты надъ собою, але заразомъ уміе и любыть пануваты надъ другымы, звыкъ поборюваты всяки трудности, що стоять на завади його замирамъ. Ворогъ усякого сентиментализму, винъ поглядавъ на свить холоднымъ окомъ анатома и здавна привыкъ судыты всихъ и все тилькы зъ погляду свого улюбленого „я“. Ворогъ дотепу и жартивъ, одень тилькы выразъ вымовлявъ зъ певнымъ видтинкомъ юмору, и то бувъ выразъ жыдивськый: „wus tojgt mir dus?“ *) Се була

---

*) На що се мени здасться?

його невидступна мирка, яку прикладавъ до кожної нової ричи, щобъ оциныты їи вартисть. Однимъ словомъ, се бувъ чоловікъ наскризь „позитивный“ и реальный. Хочъ мавъ напевно не бильше трыдцяты литъ, та проте здавалося, що у нього не було никола той „широкой“ молодосты, що винъ никола не виддавався ніякымъ иллюзіямъ, не знавъ щò то запаль та ентузіязмъ, що циле його жыття було ривною, простою лінією, безъ збочень, скокивъ та закрутивъ, безъ надмирныхъ напружень, але й безъ слабостей та знесилля. Якъ въ добрій машини, такъ и у нього все, здавалось, було обраховане, зважене й напередъ зведено до певної ривновагы.

Перша його зустрічь зъ Целиною була дуже холодна й шаблонна. Старый панъ Темныцькый одрекомендувавъ їй свого сына, той їй уклонився, Целя видклонилася, панъ докторъ буркнувъ: „дуже мени приємно“ та заразъ и одвернувся, кинчаючы свое перерване оповидання про якийсь клиничный випадокъ. Але згодомъ, колы побачивъ, що Целя пыльно до його прыдвляється, сказавъ тымъ самымъ спокійнымъ и поважнымъ голосомъ:

— Мушу вамъ, татку, показаты фотографію моеи нареченои.

Батько ажъ уста рознявъ и очи вытрищивъ, бо ни про яку наречену свого сына доси ничогисинько не чувъ. Але сынъ зъ непохытнымъ супокоемъ говоривъ дали, скоса поглядаючы на Целю:

— Дочка примарія головного виденського шпыталю, одыначка й наступниця величезной камяныци на Грабени. Заручыны видбулыся ще въ мясныци. Я не пысавъ вамъ про се ничего, хотивъ зробыты вамъ несподиванку.

Та не вважаючы на те пояснення, батько не перестававъ дывытыся на сына, якъ на дывоглядъ, зъ зачудованнямъ та недовир'ямъ. Глуха пани Темныцька, що не чула розмовы, бачыла тилькы, що „татко“ забувъ про росиль*), и торкнувшы його рукою за локоть, сказала гробовымъ голосомъ:

— Татку, росиль выхолоне!

Тымъ часомъ докторъ, що за столомъ сидивъ проты Целины, звернувся до неї зъ килькома абыякымы запытамы, на яки дивчына видповила коротко, майже не пидводячы очей видъ тарилкы. А колы обидъ скинчывся й Целя сквапно видійшла до своєї службы, панъ Темныцькый, що доси ледви мигъ усидиты зъ нетерпячкы, звернувся до сына.

— Бійся Богу, Мильку! Що се за наречена, про яку ты згадувавъ?

— Наречена?—видповивъ супокійно докторъ.—Ніякои нареченої у мене нема.

— Ну, такъ я й думавъ. Але що жъ се ты за исторіи выгадуєшь?

— Се для тої,—и мотнувъ головою до Целиної свитлычкы.—Бачу, що вдывляється въ мене, мовъ у

---

*) Росиль—супъ.

веселку. Ну, а я люблю кожду ричь видразу ставыты ясно, реально. Нехай соби дытына на мій рахунокъ не робыть ніякои иллюзіи.

— Га, га, га!—засміявся панъ Темныцькый.— Але жъ то хытрый панъ докторъ! Що хытрый, то хытрый! Вперше зустрившыся зъ панночкою, заразъ и остерігае іи: „здалека видъ мене! Я зарученый!“...

— А воно й найлипше,—сказавъ поважно панъ докторъ.—Нехай напередъ знае, чого видъ мене може надіятыся, а чого ни.

Проте мабуть, и самъ панъ докторъ не дуже добре знавъ, чого видъ нього можна надіятыся, а чого ни. Килька день винъ сидивъ проты Целины, мало звертаючы на неи увагы, обминюючыся зъ нею ледви килькома байдужными фразами. Пизнише зробывся ще маломовнишымъ, про свою наречену не згадувавъ, але скилька разивъ Целя насмилылася пидвесты очи, все зустричала його холодный поглядъ, впертый на неи. Ще килька день мынуло—и въ чорныхъ, невеличкыхъ очахъ доктора доглянула Целя якись искоркы, що блымамы нибы порошно середъ итьмы й розтливалыся що день, то дужче. Було щось недовидоме та зловистне въ тыхъ искоркахъ, щось, що видбирало у Цели апетыть и морозыло въ ній усякый порывъ радости. Колы докторъ промовлявъ до неи часомъ, то почувала лехке тремтиння на всимъ тили, хочъ доси ничогисинько такого мижъ ными не зайшло, що надавало бъ хочъ тинь оправдання тому іи пострахови.

Натомисть старый панъ Темныцькый говоривъ те-
перь ище бильше, нижь упередъ, и балакання свое
майже выключно звертавъ до Целины. Шпылькувавъ
еманципацію та еманципантокъ, хочъ Целя никола не
хотила вдаваты зъ себе еманципантку; выгрибавъ старо-
свитськи анекдоты про старыхъ паннивъ, жартувавъ
зъ жинокъ-урядныкивъ, почтмейстрынь и т. и. Оста-
точно Целя почала звильна догадуватися, що все те
балакання—то не просте языкобыття, але до чогось
воно йде, мае якусь уккрыту мету,—яку саме, сього не
могла збагнути. Чула тилькы, що по цилогодынному
гуторинню пана Темныцького обхапуе ии якась утома,
якесь обрыдження до свита й до жыття, нехить до
праци та думання. Тымъ то й не дыво, що все те въ
купи за короткий часъ мусило спрыкрыты ии спильни
снидання, обиды й проходы зъ панствомъ Темныцькымы.

— Ни, не лиду бильше!—говорила вона, тупаючы но-
гою, въ свойй свитлыци. Але завсигды въ ришучий
хвыли покидала ии сыла воли.

Була сама на свити. Панъ Темныцькый бувъ еды-
нымъ прытелемъ ии покойного дидуса, який и давъ
його ии за опикуну. Отъ и не дыво, що ии дытяча
душа до крайной можливосты держалася за ту ос-
танню нитку, що бодай сякъ-такъ в'язала ии тепе-
ришне зъ мынулымъ. Покрынуты сю нитку—то зна-
чыло виддатыся безповоротно хвылямъ жыття, безъ
провидныка, безъ „точки опоры“. Целя, хочъ молода
ще, 18-литня дивчына, все-такы знала вже зъ власного

сумного досвиду и зъ не одного прыкладу, що пуска-
тыся на ти хвыли—то не жартъ.

— Але все жъ такы вони добри люде,—заспокоювало
їи золоте їи серце.—Нехай и такъ, що у нихъ є свои
хыбы, але не моя ричъ ихъ судыты. Зо мною вони
чемни й добри, то що жъ можу имъ закынуты? Ни,
ни, дурна я зъ моею нехиттю, зъ моею нерозумною
тривогою! Нерозсудлива я, невдячна, отъ що!

И, накартавши такъ свои власни нервы, вона знову
йшла въ товариство Темныцькыхъ, щобъ изъ нього
зновъ вынести ту саму ниму тривогу, те саме знеохо-
чення та зденервування, що й впередъ, тилькы ще въ
бильшій мири.

III.

— Е, що тамъ!—сказала Целя, кыдаючысь то до викна,
то до дзеркала,—дурна я, що соби такый чудесный ра-
нокъ псую такымы думкамы!

Глянула вона на годинникъ—пивъ до восьмой. Ще
що найменше годына до снідання. Взяла кныжку и
пробувала чытаты дали, але й се не йшло. Сонце за-
зырало до кныжки, блыскъ елипывъ Цели очи. Що-
денне самыгодынне прымусове сыдиння за почтовымъ
бюркомъ було тяжкою панщыною для їи молодого
организму, що домагався руху та свижого повітря, и
для їи жывого темпераменту. А теперь ище сыдиты
въ хати, мовъ мышъ у нори! Ни, се справди грихъ.
Кынула кныжку й рушыла въ подорожъ довкола своєї

свитлычки, шукаючы очыма, што б'я можна было перенести, поставыты на инше мисце, або до ладу довесты. Але нічого такога не добачыла.

В'я т'й хвыли знов'я одчынылыся дзвері іі покою: увійшла Осыпова з'я глечыком'я свижой воды. Поставышы воду, вона стала й з'я усмихом'я почала дывытыся на Целю.

— А вы чога так'я на мене дывытес'я, як'я на ворону?—гукнула Целя з'я жартовлывым'я обуренням'я.

— Бо маю рацію!—відказала Осыпова, всмихаючыся і моргаючы загадково.—А втйм'я, колы другим'я вильно на панунцю так'я дывытыся, то чому ж'я бы й Осыповій не мало буты вильно?

— Якым'я другим'я?

— Кожному, хто тилькы хоче. Адже ж'я панунця што-день сим'я годын'я там'я, за рэшиткою, мов'я на выставі. Хто хоче, може прыйты й обзыраты панунцю, скількы його воля, й панунця не може йому с'яого забароныты.

Целя вся спалахнула рум'янцем'я.

— Фе, встыдайтес'я, Осыпова!—скрыкнула з'я неудачною прыкрістю в'я голосі.—И вы вже навчылыся вид'я старого пана цвикаты мени в'я очі моею службою! Що вам'я завадыла моя служба, што мене сверлуєте, вычыслюючы іі непрыемности? Чы думаете, што мени се мыло? Але што ж'я маю робыты? Адже ж'я мушу якось жыты? А липше йісты свій хліб'я, хоч'я гирко заробленый, ніж'я умираты з'я голоду, або...

Вона не докинчала. Сльозы здавлювали їй горло. Видвернувшись до шафы, вона почала въ ній дуже пыльно шукаты чогось мижъ понавишуванымы сукнямы.

— Але жъ прошу панунци!—скрыкнула стара, не на жартъ перелякавшисьъ сього выбуху,—що се панунци Богъ давъ! Я мала бѣ сміятися зъ панунци за те, що панунця въ цисарській служби? Я, що видъ десяти литъ вику поневируюся по службахъ у найрижнишыхъ людей? Я мала бѣ сміятися зъ панунци,—я, що такъ панунцю люблю, якъ ридна маты? Най панунця дадутъ спокій и поглянуть краще, щò я для панунци прынесла!

— А що таке?—весело спытала Целя, забувши вже про ту прыкрить, що дизнала передъ хвылею.

Осыпова выдобула з-за пазухы невеличку запечатану коверту, й не кажучы ани слова, подала їй Целини. На коверти напысано було тилькы їй имя й назва, та проте Целя зновъ запаленилася, скинувши окомъ на ту адресу. Пысьмо було їй видоме.

— А видкы се Осыпова дистала сього лыста?

— А се, прошу панунци, давъ мени знайомый експресъ *). Хотивъ иты до панунци, але я йому кажу: „дайте, я сама занесу!“

Колы бѣ Целя була пыльнише вдывылася въ лыце старой жинкы, то була бѣ видразу здогадалася, що Осыпова збрехала. Але Целя вдывлювалася въ лысть, що держала въ руци, очевыдно, вагуючысь, що мае зъ

---

*) Посыльный.

нымъ изробыты. Рум'янець на її лыци щезъ, и воно поблидло; рожеви губкы стыслыся, и въ очыцяхъ блысло щось нибы гнивъ, обурення чы нетерплячка. Сказала вкинци холодно и зъ досадою:

— Моя Осыпова, прошу васъ, николы не робить мени того. Ніякихъ лыстивъ ани посылокъ до мене не прыймайте. Хто що мае до мене, нехай самъ прыходыть, то вже я знатому, що йому видповисты.

Се сказавшы, видвернула ся й видійшла до викна. Осыпова добру ще хвылю стояла на мисци й хытала головою. Бидна жинка не знала, щò властыво думаты про свою панунцю: чы одержання лысту було для неи прыемне, чы непрыемне, и про що властыво панунци ходыть.

— Ну, але все жъ лысть узяла, не звернула мени. Се знакъ, що я ще ничого такого дуже злого не зробыла,—проворкотила сердешна стара й видійшла до кухни.

А Целя стояла мовчки, одною рукою опираючысь объ раму викна, а въ другій держучы лысть. Рука зъ лыстомъ тремтила. Вкинци рука пиднеслася й енергично кынула лыста на пидлогу.

— Чого той дурень видъ мене хоче?—скрыкнула Целя зъ обуреннямъ.—Прычепывся мовъ п'явка, лазыть за мною, якъ тинь, и ще мене компромитуе своїмы дурнымы лыстами. Отъ нещастя мое!

Груды її сыльно хвылювали, очы блыщали, гнивъ бувъ справдешній. Але по хвыли Целя заспокоилася, охолола зъ першой досады, пидняла лыста й ростяла

коверту ножицями. Выняла зъ неи лысть, записаныи видъ початку до кинця дрибными, некрасывыми, немовъ судорожно въ рижни боки повыкрывлюваными буквами, и разъ зырнувши на ти буквы, на першый знакъ выкыку, який ий въ тексти кынувся въ очи, выбухла голоснымъ, сриблыстымъ смихомъ.

— Що за дурень!—сказала весело.—Навить гниватися на нього серйозно не можна, хйба тилькы сміятися. А ну, прочитаю сей лысть замисть газеты! Мусить буты забавный, якъ и попередни!...

И выгидно сившы на крисли, Целя розложила лыста на столыку й почала чытаты, видъ часу до часу перерываючы чытання своїмы увагами, немовъ бы розмовляла та дрочылася зъ його автора.

„Третій разъ уже насмилуюся пысаты до Васъ, шановна Пани, хочъ на два перши лысты не одержавъ ніякои видповиди“...

— И не одержышь и на сей! Не надійся!—вперто мотнувши головою, сказала Целя.

„По тяжкій боротьби зъ собою я такы зважывся ще разъ напрыкрытысь Вамъ. Важнисть sprawy, для якои се чыню, нехай усправедлывыть мою влизлывисть“.

— Важнисть sprawy? Що тамъ за важна справа така? Ха, ха, ха! Очевыдно, та сама, що й у першыхъ лыстахъ: Вы, пани—ангелъ, Вы покорылы мое сердце, безъ Васъ я жыты не можу, и такъ дали безъ кинця. Але жъ прошу шановного пана, се все мене ничогисинько не обходыть. Я безъ васъ жыты можу. Я про

васъ и чуты не хочу. Вы повинни разъ про се вже догадаться зъ мого погляду, зъ кожної моєи мины! Та ба, якъ же тутъ бажаты, щобъ той панъ чого-небудь догадався!—додала зъ поганимъ виразомъ погорды на устахъ.

„Обдумавшы поважно свое становыще й зибравшы про Васъ, Пани, де-яки потрибни видомости“...

— Чы бачыте його!—скрыкнула Целя,—винъ про мене видомости збирае! Винъ шпіоньтъ мою мынувшыну! Поганецъ!

...„я переконався, що зверхній выглядъ не омыльвъ мене, що, полюбившы Васъ видъ першого побачення, я не змарнувавъ свойого чуття для особы негідной того чуття. Я певнисенькый, що колы бъ Вы, Пани, згодылыся буты моею, мы могли бъ устроиты свое спильне жыття гармонійно й шаслыво, оскільки щастя було бъ залежне видъ насъ самыхъ. Моихъ засобивъ, хочъ невеличкыхъ, выстарчыло бъ намъ про чорну годуны, а тымъ часомъ мы зароблялы бъ на хлибъ чесною працею“...

— Чы бачъ його! Якъ то винъ усе соби уложывъ! Не такый дурный, якъ выдається!—шепнула Целя, й хмарка задумы завысла на іи чоли.

Вона знала вже зъ попереднихъ лыстивъ того оригинального претендента, знала, що матеріальни засобы його, про яки винъ згадувавъ, се одержаны въ спадку по батькови фольварочокъ зъ 30 моргамы земли десь недалеко Львова и пущеный въ аренду. Знала, що самъ претендентъ живе зъ газетярської праці, й

треба признати, що саме се й було одною зъ головнихъ причынъ и антипатіи до нього. Вона такъ багато наслухалася негарнихъ исторій про львівськихъ газетяривъ, про ихъ цинизмъ, нични піятыкы та бешкеты, що тремтила видъ самой думкы—статы жинкою такои страшнои особы. А пры тимъ и выглядавъ той претендентъ зовсимъ не особлыво. Целя, сама молода, здорова й вродлива, любила всюды красу та грацію. А винъ, хочъ ще молодой, ходывъ згорблений и немовъ розломаный, лице мавъ шыроке, выстаючи вылицы, выдъ якыйсь заляканый и непевный, блукаючыи выразъ очей, нисъ расплющенный и руде волосся. До того додаты одижъ, звычайно стареньку и немовъ бы не на його шыту—отъ и портретъ автора тыхъ любовныхъ лыстивъ, тои „доли“, що траплялася панни Целини.

— Се кандыдатъ на Кульпаркивъ!—мыгнуло въ души у Цели, колы першыи разъ побачыла його на почти, якъ подававъ лыста. Влиплени въ неи зъ выразомъ зацикавлення й подыву сыви очи того чоловика справлялы ий якыйсь неспокой и заразомъ доводылы до смиху. Видъ того часу винъ почавъ частише приходыты на почту, впыватыся очыма въ кожный ии рухъ и чатуваты на улыци, колы вона йшла на почту або вертала до-дому. Але николы винъ не осмилювався промовыты до неи. Ишовъ здалека, а якъ часомъ не мигъ обмынуты, щобъ не зустринуться зъ нею лыце въ лыце, то кланявся прыхапцемъ и втикавъ що-духу, мовъ зъ якимъ краденымъ добромъ. По килькохъ мисяцяхъ такыхъ нимыхъ зальотивъ напысавъ до неи першого

лыста, несмилого, надряпаного очевыдно тремтячою рукою, незручного въ стилизації, однимъ словомъ, смишного-пресмишного. Целя багато мала зъ того лысту потихы и, хочъ не знала назвы свого нимого зальотника, все-таки вгадала видразу, що винъ и авторъ лысту, пидписаный „Семіонъ Стоколоса“—се одна й та сама особа. И черезъ думку ій не прыйшло видповидаты на того лыста. Черезъ мисяць надійшовъ другый лысть, довжезный, прыстрасный и ще смишниый въ огныстимъ высловлюванни чуття. Сей третій лысть несподиванымъ способомъ бувъ короткый и спокійный, такъ що Целя, яка ждала въ нимъ зновъ сяжныстыхъ зитханъ та важенныхъ заклынанъ и дифирамбивъ свойи краси, була трохи навить розчарована й задумалася. Але задума та не довго тяглася.

— Дурна ты, Целько!—скрыкнула вона сама до себе.— Все се нисенитныця, комедія! Колы винъ чесно думае, то чому не робыть такъ, якъ чесни люде? Чому не прыйде, не представыться, не... Але що тамъ, чытаймо дали.

„Запытаете, Пани, напевно, чому, щобъ высловыты Вамъ отсе все, выбираю такую не зовсимъ слушну дорогу, видповидну бильше для страхополоха, нижъ для мужчыны?“

— Чы бачъ його!—скрыкнула Целя зъ усмихомъ,— якъ угадавъ! И видвагу мае назваты ричъ іи именемъ, навить колы та ричъ торкається його самого... Еге, видвагу мае!—додала по хвыли,—але зновъ тилькы на папери! Ну, ну, що то винъ тамъ дали пыше?

...„Я справди полохливый—не проты небезпекъ и протывностей жыття, бо зъ нымы я боровся видъ дытынства й то досыть щасливо, але проты тыхъ, кого люблю. Боюся зробыты имъ найменшу прыкрить и черезъ те не разъ роблю ии мывоволи, а се мучыть и болыть мене ще гирше, нижъ ихъ самыхъ. Чую, що бракуе мени тои твердои пидставы въ поводженни зъ людьмы, яку дае товарыське выховання й певнисть себе самого. Чую, що сама особа моя будыть смихъ и жаль, и се видразу видбирае въ мене всяку смилисть. Тужно мени за людьмы, за прыятельствомъ, коханнямъ, щастямъ,—але чую, що здобуты ихъ не можу такъ, якъ здобувають тысячи другихъ. „Такъ що жъ, чы хочешъ украсты ихъ пидступомъ?“—запытаете Пани напевно“...

— Чы сказывся!—скрыкнула Целя зъ якымось перелякомъ.—Точка въ точку вгадавъ мою думку!

...„Ни, дорога Пани (ага, „дорога!“ Вже зновъ починае!—шепнула Целя), я бажаю тилькы вхопыты одну ныточку, що веде до клубка, а потимъ циле жыття, вси свои сылы посвятыты на здобування того, що другимъ щаслывиша доля даруе безъ клопоту. Ныни Вы, Пани, знаете мене тилькы зъ непочесной позверховосты. Тожъ не прошу ни про що бильше, якъ лышь про одно: дозвольте мени блыжче зъ Вамы запизнатися! Я не хотивъ бы безъ Вашои воли чыныты ніякихъ крокивъ въ тимъ напрями, щобъ передъ людьмы, въ якихъ Вы живете, не наражуваты Васъ на насмихы, дотынкы та неприемности. Знаю проте и тыхъ людей,

хочъ и здалека, й можу Вамъ тилькы одно сказаты:
„стерезитесь, Пани, однаково батька, якъ и сына!...“

— Ого, ось уже й жало гадюкы!—шепнула Целя, прыкусуючы зблидли уста.

...„Та чого жъ я хочу?—запытаете, Пани.—Одного тилькы: дозвольте мени зблызнытыся до Васъ, близше зъ Вамы запизнатыся! Дайте мени знакъ, що не маєте проты мене ніякои прыкросты! Напышитъ“...

— Дурень!—скрыкнула Целя, тупаючы ногою й не дочытуючы лыста.—Бреше винъ! Не любыть винъ мене, колы може пысаты таки дурныци! Дозволь йому зблыжуватыся до мене! Хиба я йому бороню? Але ба, тутъ саме й є хытрощи, пидла засидка. Наробыть якыхъ дурныць, осмишыть мене, а тоди скаже: самы вы дозволили мени! Ни, ни, не хочу й чуты про нього! Нехай мени бильше й на очи не показується. „Що не маєте проты мене ніякои антипатіи, що зблыження мое не справыть Вамъ ніякои прыкросты!“ Ну, звидкы жъ я се маю знаты? Тьфу! Се якась безкровна слызъ, а не чоловікъ! Ну, малась бы я з-пышна, якъ бы-мъ дала йому руку! Той бы мене замучывъ своїмы чулостямы та пидозриннямы! Все жылы бъ изъ мене вымотавъ! Ни, волю вже остатыся тымъ, чымъ є, нижъ в'язаты свою долю зъ такимъ непотрибомъ!

И Целя кынула лысть нещаслывого любовныка на стиль, пройшлася килька разивъ по покою, щобъ заспокоитысь, а видтакъ порвала лысть разомъ зъ ковертою, подерла на дрибни клаптыкы й понесла до викна, щобъ выкынуты геть. Колы выхылылася зъ викна,

то побачыла, що на рози вулиці, насупроти вікна стояв автор листу, влипывши очи у вікно. Поява Целина очевидно перепудыла його, він кинувся мов опечений і хотів утікати, але не миг видирвати очей од вікна. Выд сей выдався Цели такимъ комичнымъ, що вона засміялася на все горло. А видтакъ сильнымъ замахомъ руки выкынула дрибни шматочки подертого листу. Посыпалысь вони внызь, мов снігови платинки, крутячысь і розлитаючысь у рижни боки. Килька зъ нихъ, покрутившыся та погулявши на хвляхъ легенького витру, впало на капелюхъ Симеона Стоколосы, який все ще, зъ переполошенимъ выдомъ, блідый і нібы прыкований до кам'яного тротуару, стояв на рози вулиці...

IV.

— Прощу панунцю на снідання!—сказала стара Осыпова, видхыляючы двери свитлычки. Целя стрепенулася на її голосъ, але заразъ же заспокоїлася, потрясла головою та, озырнувши въ зеркали й поправившы червону оксамытну стьожечку, якою зграбно перев'язала поперекъ тим'я своє коротке волосся, пішла до йидальні.

Панство Темныцьки сѣдили вже за столомъ, а властыво сѣдили обыдва панове, а стара Темныцька наливала каву, раз-у-разъ ворущачы зивялымы губамы, немовъ провадыла без-упыну якись розмовы, чутни тильки для її глухыхъ ушей, зъ якымысь невыдымымы

сусидамы. Та й взагали за столомъ стара обзывалася дуже ридко й сыдила, впершы очи въ якусь одну ричь, немовъ бы не бачыла ничего бильше докола. Целя дуже и жалувала, сылувалася услуговуваты ий за столомъ, розмовляты зъ нею хочъ на мыкгахъ. Але стара зразу чула себе нибы якосъ сконфуженою тымы непрывычными для неи об'явами ввичливосты та спивчутя. Здавна звыкла вона до того, що ии найблызши цилковыто ии игнорувалы й вважалы немовъ якоюсь бездушною риччу,—то й не дыво, що зразу навить зъ пидозриннямъ почала була поглядаты на Целю, думаючы, що молода дивчына хоче здобуты соби ии ласку для якоисъ своеи меты. Але переконавшыся, що Целина зовсимъ далека видъ якихъ-небудь своекорыстныхъ замиривъ, стара помалу прывыкла до ии послугъ и прыймала ихъ якосъ апатычно, ничымъ не показуючы, що воны справляють ий втиху. Але й ся апатія ни крыхты не зминыла поводження Целины, теплого та сердечного, не ослабыла ии спивчутя до нещасной старой жинкы, за жыття ще zdeгpадованой мижъ старе дрантя.

— А ось и вона, наша манипулянтка!—скрыкнувъ весело старый Темныцькый.—Витаємо паню! Якъ же тамъ пани спалося? Що тамъ гарненького снылося?

Тымъ часомъ докторъ уставъ мовчки зъ крисла, наблызввся до неи й буркнувъ:

— Добрый день, пани!

Целя звычайно подавала йому руку, яку винь стыскавъ по-товарыськы. Але ныни докторъ, уклонив-

шыся, прудко пиднись іи руку до усть и поцилувавъ. Целя почула гарячый дотыкъ його усть и шарпнула руку, якъ опарена; густый рум'янець залывъ іи лице ажъ по уши. А докторъ, мовъ и зовсимъ ничего не бувало, спокійно обернувся й сивъ на своимъ мисци.

Целя була до глыбыны збентежена, то жъ не сила, але почала крутытыся коло пани Темныцькой, немовъ бы то помагаючы іи наливаты каву, а властыво сылкуючысь заспокоиты свою неспокійну кровь.

— Що жъ то панна еманципантка не ласкава навить видповисты на прывитання старого?—балакавъ дали жартовлывымъ тономъ панъ Темныцькый.—А правда, правда, старый повиненъ знаты, що молоди панночки, а ще до того ти—зъ нового, вченого, самостійного покоління мають свои осибни правыла, свій осибный спосибъ жыття и волять завсигды видповидаты молодымъ панычамъ, нижъ старымъ паныщамъ.

— Але жъ, таточку!—Целя перенесла той интимный тытуль на пана Темныцького зъ свого покійного дидуся,—яка жъ изъ мене еманципантка!

— Ну, ну, ну, нибы то мы стари вже таки дурни, що ничего не розуміемо! Коротке волоссячко, сыненьки панчишечкы, служба въ канцеляриі, самостійне жыття... степъ шырокый, свить отвертый... *alleinstehende junge Dame*, и такъ дали, и такъ дали...

— А колы то таточко бачывъ у мене сыни панчишкы?—видповила Целя, сылкуючысь повернуты все на жартъ, хочъ изъ тону цилого сього балакання віяло на неи якоюсь душною та непръемною атмосферою.

— Ха, ха, ха!—сміявся панъ Темныцькый, колы тымъ часомъ докторъ, похылывшыся надъ своею филижанкою, помалу, систематично пывъ каву.—Ха, ха, ха! Я певнисенькый, що панна Целя й теперъ має на соби сыни панчишкы! Що, не вгадавъ? А ну, нехай пани насъ переконає, що се неправда! Прошу!...

— Ай, ай, ай, якый же то таточко ныни дотепный!— сказала иронично Целя, кываючы головою й беручыся до снідання. Тымъ часомъ панъ Темныцькый вже скинчывъ свою каву, й обтершы уста соби та спершыся ликтемъ на стиль, не зводывъ ока зъ Цели, сылкуючысь пидхопыты кожный ии рухъ, кожный позыркъ.

— Го, го, го!—балакавъ винъ невтомно,—панни савантки, обсервантки, манипулянткы й еманципантки, нове покоління, ривноуправнене зъ чоловикамы, жыття на власну руку, здобування будущины, а якъ же, а якъ же! Хто бъ васъ ближче не знавъ, той бы васъ замисто святыхъ купывъ. Але насъ, старыхъ горобцивъ, на се не зловыте! Вже мы, що знаємо, то знаємо. Знаємо, що жинка—раз-у-разъ жинка. Не одынъ дурныкъ думає соби: а, се новый тыпъ, се жинка самостійна, майстрыня своєї доли, жыє власною працею! А винъ и не знає, що тій майстрыни зовсимъ чого иншого хочеться! Все мода, та й годи! Була мода на крынолины, потимъ на пуфы, потимъ на капелюшыкы зъ пташкамы, потимъ на тюрнюры,—настала мода й на еманципацію, на ривноуправнення, здобування будущины власною працею. А те все—зовсимъ одна й та

сама праця: и крынолины, й пуфы, и тюрнюры, й еманципація! Все мае тилькы одну мету—здобуваты серця чоловикивъ, полюваты на ныхъ, уловляты вселенную зъ вусамы!

— Але, може, таточко не заперечыть...—заговорила помалу Целя, якій ся розмова видбирала всякый апетыть. Але панъ Темныцькый не давъ ій скинчыты.

— Заперечу, дытя мое, всьому заперечу, бо знаю, яке то въ свити по людяхъ ходыть. Нехай тилькы панунця выслухае сливъ старого! Старый на витерь не говорыть...

— Але жъ, татку,—озвався докторъ, знуджений такожъ тымъ балаканнямъ,—що татко обибравъ соби за тему для розмовы?

Нибы то татко колы-небудь говорывъ на инши темы!

— Тема, мій сыну, така добра, якъ и всяка инша. Бо то выдышъ, яки теперь часы пишлы? Часы выставъ, плакативъ, рекламы. Хто мае якый товаръ, яку особлывисть, яку цинну ричъ—заразъ іи на показъ дае, въ газетахъ оголошуе, по вулицяхъ афишуе, на вси чотыри рогы свита вытрублюе та выбубнюе. Що, хиба неправда?

Докторъ и Целя слухалы тои интродукціи мовчки, не знаючы, до чого вона йде.

— А выдыте, що старый не бреше!—сказавъ усмихаючысь „таточко“.—То жъ бо то й є, що не завадыть часомъ послухаты старого. Ну, а теперь прошу соби уявыты такую панночку, яку доля скрывдыла на маєтку. Є здоровля, є сяке-таке лычко, бривкы, оче-

нята, є охота до жыття й ужывання, раде бь те бидацтво й межи людей показатыся, а туть обставыны на прыпони держать: дома биднота та тиснота, до порядного товариства двери позамыкани... Шо робыты? Те, шо маеться цинного й гарного—лычко, очи, бривкы, волоссячко, ручки (пань Темныцькый вычыслювавь се все зь якымось особлывымь прытыскомь, моргаючи то вь сторону Цели, то вь сторону доктора й прыжмурюючи очи, мовь кить на сонци)—все се можна показаты народови хиба разь у тыждень, у церкви. Сього за-мало! И ось таке бидне створиння подаеться на практикантку, телеграфистку, телефонистку—однымь словомь, де-небудь на публичну службу, де бь могло сыдиты на выдоку у всихь, нибы на выстави за скломь. Хто хоче, може прыйти й оглядаты, може навить попросыты встаты й пройтыся. „Прошу пани, чы нема для мене лысту *poste restante*?“ „На який адресь?“ „А 34“. И наша еманципантка встает и йде до польць зь лыстами. А туть А—перша буква вь азбуци, то й перескрынокь ии на самий найвысшій польци. Отже бидне створиння бере крисло, прыставляе и зь цилою урядовою повагою, а заразомь зь цилою дивочою грацією вылазыть на крисло, стае на пальчыкахь и шукае, шукае, шукае вь горишній польци такь довго, докы цикавый гисть не огляне докладно и нижокь, и талійкы, й ручокь, и шыйкы, и всього, про шо йому ходыло. „Ни, прошу пана, нема ничого!“ „Дякую пани й перепрошаю!“ А за хвылю другый такь само пытае, потимь третій, четвертый и такь дали. Чы жь то не

жыття? На щастя є ще держава, що навить платыть за подибну комедію. А я свято переконаный, що колы бь двичи стилькы було такыхъ посадъ и колы бь навить не тилькы не плачено за службу, але вымагано ще таксы вступной, то и въ такимъ рази видь кандидатокъ не було бь видбою.

— Чедесно насъ панъ видмалювавъ, нема що казаты!—скрыкнула Целя.

— А чы не правду говорю?

— Розуміється, що неправду!—зъ нервовымъ прытыскомъ видказала Целя.

— Що?—скрыкнувъ Темныцькый,—пани смієте казаты, що неправду?

— А вже жъ що неправду! Адже жъ панъ на моимъ власнимъ прыклади мигъ бы переконатися, що зовсимъ не такъ насправжкы діється. Адже жъ панъ признає, що мени зовсимъ не про те ходыть, щобъ афишуватыся, але щобъ чесно заробыты на хлиба шматокъ!

— Ну, ну, панно Целино, адже жъ я не про васъ говорывъ!—видказавъ старый, жартовльво прыжмурюючы очи.—Адже жъ вы у всимъ выемокъ,—у всимъ, у всимъ, у всимъ не подибни другихъ! Хо-о-очъ,—те „о“ тягнувъ винъ якымось спивучымъ голосомъ, перыхылившы пры тимъ голову на ливый бикъ, якъ канарокъ, що спиває,—колы бь такъ прышлося святу правду признаты, то я сказавъ бы, що й у васъ воно не безъ закарлючкы...

— Безъ якои закарлючкы?—остро спытала Целя.

— Не думаю передь панею зъ усього сповидатися, але, що знаю, те знаю.

— Коли панъ кыдає на мене пидозриння, то повиненъ сповидатися, бо инакше мушу таке поводження назваты... назваты...

Духу не стало ій въ грудяхъ. Въ очахъ пекло щось нибы здавлювани сльозы, що сыломиць тыслыся брызнуты... Але Целя здержувалася й заховувала спокійный выглядъ,—наибильшъ черезъ те, що чула вплиени въ себе пронизлыви очи доктора.

— Прошу пани не назваты ніякъ,—сказавъ, добродушно всмихаючысь, панъ Темныцькый.—Мене пани словами не зажене въ вершу. Нехай пани краще скажуть намъ, що то за панычъ стырчавъ тутъ ныни на вулицы передь naszymы викнамы й що то за шматочки паперу кынули йому пани на голову?

Винъ сказавъ се зъ такою певнистю й зъ такимъ супокоемъ, що можна було думаты, що знає далеко бильше, ніжъ выказує, и хапає тилькы для прыкладу першый-меншый фактъ, який йому набылвся.

Целя поблидла пры тыхъ словахъ.

— Пане,—скрыкнула, встаючы з-за стола,—таке пытання свидчыть про низькый напрямъ думокъ!...

— Але жъ, татку, якъ можна такъ забуватися!—поквално докынувъ докторъ, бачучы, що Целя поспишає до дверей.

Целя выйшла напруго, не оглядаючысь и впала лицемъ на подушку въ свой свитлыци. Збиралось ій на плачъ. Закыдъ Темныцького занадто бувъ без-

глуздый та безпидставный, щобъ мала нымъ справди образытыся. Болилы іи тилькы ти цинични шпыгання взагали на жинокъ, що шукають власного зарібку, але ривночасно тишыло іи потрохы й те, що докторъ въ тимъ питанни ставъ нибы по іи сторони. Вона сама не знала, чому сей, хочъ и дуже слабенькый выразъ спивчуття справывъ ій якусь полехкисть. Заспокоившысь трохы, Целя встала й пишла на лекцію.

— Але жъ, татку,—сказавъ по видходи Цели докторъ, закурюючи цыгарку,—справди не розумію, що маю думаты...

— Про що?

— Доси вважавъ я тата чоловікомъ, який николи не забуває про формы товариської ввичливосты...

— Ну, ну, ну, панъ сынъ починає моралізувати батька!—скрыкнувъ Темныцькый, живо кыдаючысь на крисли.—Нехай тилькы панъ сынъ покыне ту ролю, бо вона йому дуже не до лица!

— Ни, татку,—сказавъ докторъ зъ непохытнымъ супокоемъ,—я справди васъ не пизнаю. Тратыте власть надъ собою. Почынаете бачыты те, чого нема. Мени й не снылося моралізувати, але бачытыся, що сама деликатнисть вымагає, щобъ татко зъ нею ввичливо обходывся.

— А якъ я маю въ тимъ свою мету, чтобы власне такъ изъ нею обходытыся?

— Свою мету?—спрѡквола повторывъ докторъ.—А то яку?

— Се вже моя ричь. Я жъ тебе не пытаюся, яку ты маешъ мету, usługуючы їй за обидомъ, потакууючы їи словамъ, не зводячы зъ неї очей и цилуючы їи руки.

— Яку... я... маю... мету? Що се таткови сныться? Яку жъ таку мету можу маты?

— Се мене не обходыть. Май соби яку хочешъ, але дозволь и мени маты свою. А втимъ—хто знае,—додавъ старый, насмишкувато прыжмурюуючы очи й колышучыся въ крисли,—чы остаточно наши стежки не зйдуться до-купы? Хто знае, чы те, що ты называешъ бракомъ ввичлывосты, не буде найлипшымъ твоимъ союзныкомъ?

Докторъ зъ зачудуваннямъ выдывывся на батька. Винъ почынавъ пизнаваты батька зъ такого боку, про який доси й не догадувався, зъ боку бильшь звирячого, нижъ людського. Усмихъ, що гравъ на устахъ сього чоловика, на його очахъ прынявъ наразъ якийсь поганый, цыничный видтинокъ, хочъ подибный усмихъ на устахъ иныхъ людей не разывъ його зовсимъ. Але се бувъ його батько. Вся та коротенька розмова зробыла на доктора дуже прыкре вражиння, хочъ и самъ винъ не вмивъ соби докладно выясныты, що саме було въ нїй таке прыкре. Для того винъ хотивъ звернуты ричь на иншу тему.

— Але прызнае татко, що та выгадка зъ чоловикомъ, який стырчавъ пидъ викнамы, та зъ шматочкамы паперу, выкынутымы на нього, була не дуже то щаслыва.

— Выгадка? Що се ты говорышь? Адже жъ се чистисинька правда! Самъ я се бачывъ и не видъ ныни

бачу того Адониса, що зитхає за нею. Ха, ха, ха! Якъ бы ты побачывъ, що се за Адонисъ! Чыстый орангутангъ. А наша еманципантка, бачыться, зовсимъ такы до нього прыхыльна!...

— Ну, що се татко говорить!—скрыкнувъ докторъ, дыву даючысь.

— Говорю, що знаю. Стежу його й іи. Лыстуются, бачаться на улыци, а може й ще де-небудь. Напевно не знаю, але маю пидозриння, маю певни вказивкы й слиды... Однимъ словомъ, прошу пана доктора, не кожна та весталка, що въ довгій сукни ходыть!...

— Се стара ричь,—сказавъ докторъ, поборюючы своє збентеження.—Але зновъ я не прыпускавъ...

— Докторъ—и не прыпускавъ!—скрыкнувъ панъ Темныцькый.—Ха, ха, ха! Але жъ, пане докторе, прыпущення—се першый крокъ до правды! Чы якъ тамъ ваша наука говорить, га?

Замисть видповиди докторъ подавъ батькови свою шыроку долоню. Обыдва ти чесни чоловичкы порозумилыся цилковыто.

V.

Сонце пражыло немилосердно. На пивденно-захиднимъ краю небозводу высила чорна якъ бовдуръ хмара такъ нызько, що, здавалося, немовъ ливе крыло іи начеплене було на золоченимъ вистрю на вершку ратушевой вежи, мовъ велычезна, пошарпана хоруговъ.

Въ повітрі пахло вохкистю. По вулицяхъ повзлы бочки зъ водою, скроплюючи куряву, й торохтили фіякры. Обернени до сонця викна камяныць позаслонювани були ролетами. На балконахъ нерухомо стоялы олеандры въ деревляныхъ шаплькахъ. Нечысленни прохожи линыво снувалы по тротуарахъ, тилькы въ невеличкимъ сквери, въ тини деревъ, довкола плюскотячого водограю бавылася купа дитей пидъ окомъ няньокъ.

Було тры чверти на другу. Целя въ литнимъ бронзовимъ пальто и въ билимъ солом'янимъ капелюси зъ шырокымы крысами й червоно-жовтою кокардою на наголовачи спишыла на почту. Хочъ була спека, вона, якъ звычайно, йшла прудко. Якесь нервове роздрознення выдно було въ іи рукахъ. Лице іи було похылене, уста стыснуты й чоло разъ за разомъ морщылося видъ якыхось понурыхъ невидступныхъ думокъ. Дійсно, по тій сцени, яка видбулася мижъ нею й Темныцькымы за сніданкомъ, вона повзяла незломный намиръ не показуватыся бильше въ ихъ йидальни. Немовъ бы вгадуючы ту постанову, докторъ Темныцькый, зустрившы іи, колы повертала зъ лекціи зъ першого поверху, ввійшовъ зъ нею до іи свитлычки (що жъ, адже жъ сього не могла йому заборониты!) и почавъ перепрошуваты іи за батькову неввичлывисть. Треба выбачыты старому його балакання. Старисть не радисть, чоловікъ зъ литами завжде бачыть усе въ темнишыхъ кольорахъ, особлыво колы се ричъ нова, до якои винъ не звыкъ и якои вагы не розуміе. Рада не рада мусила

Целя признаты, що його правда, мусила запевныты його, що не гнивається, а за те винъ запевнывъ, що батько вже бильше ни на шо подибне въ іи прысутности соби не дозволыть.

Описля почавъ іи докторъ роспытуваты про іи жыття, про подробности службы, надіи на будуще, про-являючы супокійне, але просте та щыре заинтересо-вання. Розмовлялы такъ зъ пивъ годыны, винъ сыдячы на крисли за велькымъ столомъ, а вона край викна. Двери, що видъ свитлычкы выходылы до кухни, булы видчынени, такъ що видно було Осыпову, що снувала коло печи.

Целя, якій зразу зустричъ зъ докторомъ була не-прыемна, швыдко почула себе заспокоеною супокійнымъ тономъ його розмовы, повильнымы й статечнымы ру-хамы, щыристю, далекою видъ усякою афектаціи, й тою прыязною добродушністю, зъ якою винъ сылку-вався выправдыты передъ нею нетактовный вчынокъ батькивъ, або зъ якою усмихався, слухаючы іи мрїи про те, якъ то вона колысь жытыме старою панною почтмайстрынею десь у самотнимъ домьку въ глухимъ провинціяльнымъ мистечку.

Теперь Целя могла до його липше прыдывытыся. Винъ зовсимъ не бувъ такый суворый и страшный, якымъ іи выдався зъ першого разу. Въ очахъ у його не мыготылы ти зловистни искоркы, що такъ бен-тежылы й мучылы іи доси. Докторъ бувъ зовсимъ су-покійный, простый, натуральный, а почуття власной сылы й певности себе додавало йому въ іи очахъ

якоись надзвычайной прынады. Мымоволи насувалась іі думка:

— Отъ якъ бы то довелось провадыты вандривку жыття, опыраючысь на сыльну руку такого чоловика!

Але бажання се далеко було видъ того чуття, яке могло бь закаламутыты супокійну течію ихъ розмовы. Се бувъ вывидъ чысто логичный, теоретычный, який не зачипавъ іі серця й не бентежывъ кровы. Вона знала, що то ричъ неможлыва, й не робыла соби ніякихъ иллюзіі.

А тымъ часомъ обидъ, на який вона на перекиръ свойй ранишній постанови пишла до спильной йидальни, зновъ роздразнывъ и рознервувавъ іі въ высокій мири. Правда, старый Темныцький сымъ разомъ мовчавъ, а говорывъ тилькы докторъ. Розуміється такожъ, що розмова мала зовсимъ инший характеръ, нижъ попередни, але власне тымъ самымъ вдарыла іі зовсимъ зъ иншого, несподиваного боку, и тымъ сыльнише зробыла на неи вражиння.

Ни видсы, ни видты распочавъ докторъ ричъ про свою наречену. Показавъ Цели пару іі лыстивъ, пысанныхъ по-немецькы, видчытавъ навить де-що зъ ихъ тексту й просывъ порады. Бо то жинкы на жинкахъ усе липше розуміються, нижъ чоловикы, а отси лысты, на його думку, выявляють цилковыту незгідність ихъ вдачъ, ще й до того въ його нареченои бракъ любовы до нього й навить простой деликатности, поверхову манеру думаты, егоизмъ та инши негарни прыкметы. Бидна Целя прила пры тій розмови, бо тексту лыстивъ,

писаныхъ въ значній части виденськымъ диялектомъ, не могла добре зрозумити, а ти уривкы, яки зрозумила, выдалысь їй дуже банальными й такымы, що ничого власне не значылы. Вона прыглядалася тилькы способу пысання, але й винъ бувъ невыразный, не то жиночый, не то чоловічый. Тожъ очевыдна ричъ, що нїякого свого суду про ти лысты та ихъ авторку не могла вона выслыты. Та докторъ не дуже на се й налягавъ. Бачылося, що ти лысты byly для нього тилькы прытокою, щобъ выслыты передъ Целиною свои погляды на кохання та жыття родыне. Гармонія вдачъ, темпераментивъ, симпатій—ось що головна ричъ. Про маетокъ йому байдуже, маетокъ въ його голови й рукахъ. Вольтъ розирваты ти вузлы, въ яки й такъ його майже безъ його воли впутано. На ухо прызнався Цели що наречена його, молодша видъ нього тилькы двома рокамы, а для панночки се викъ дуже вже поважный. А втимъ найбільше вражає його въ його нареченои бракъ усякои думкы про жыття та його завдання й обовязкы. Жинка, яка ни про що не думає, кримъ убрання та забавокъ, яка не здужає сама стояты на власныхъ ногахъ, жыты, колы того потреба вымагає, працею власныхъ рукъ, така жинка за нашихъ часивъ и въ родыннимъ жытти не сповныть свого прызначиння. Бо яке жъ вона выховання зуміє дати своимъ дитямъ? Якымъ способомъ зможе пиддержаты чоловіка въ хвыляхъ сумниву та знесылля? А маетокъ, хочъ бы й найбільшый, никого не забезпечыть ани

видъ сумнівивъ, грызотъ та знесылля, ани навить видъ нужды матеріальной!...

Слова плылы у доктора гладко, плавно, мовъ журкотливый потикъ, а кожне слово зъ дивнымъ якы-мось нагономъ влучало въ груди бидной дивчыны. Що се таке було въ нихъ, що такъ бентежыло й триво-жыло іи, але заразомъ проймало якымось радиснымъ тремтиннямъ? Адже жъ ничего тутъ не говорено про іи саму, а особа, яка дала прычину до того, що докторъ передъ нею звирывся, була іи зовсимъ чужа й незнайома!... Правда, докторъ высловлювавъ ясно й докладно багато такихъ думокъ, до якихъ и вона сама дійшла дорогою досвиду й власной мизковой праці, але чому жъ ти думкы, высловлени його устами, были въ іи очахъ таки нови, прынадни й цинни, вылиталы передъ іи розумовымъ окомъ мовъ блискучи, огнысти ракеты. Килькы разивъ докторъ немовъ ненавмысно торкався—що правда, дуже деликатно—такихъ ричей, яки частенько іи саму огорталы таемными мріямы й тыхымы, майже несвидомымы бажаннямы, — и за кожнымъ такимъ натякомъ Целя чула немовъ дотыкъ павутины, чула якъ якась искра електрична пробигала по цилимъ іи тили.

Тымъ то й не диво, що черезъ увесь часъ обиду пидъ впливомъ тыхъ докторськихъ розмовъ и прызнанъ Целя сыдила мовъ прычарована, разъ паленіючы, то зновъ блиднучы, и тилькы часомъ, зъ очевыднымъ зу-сыллямъ, для ввичливосты здобувалася на якась слово. Йила вона мало, и за те выпыла килькы склянокъ воды, здаючысь на спеку. Говорячы, докторъ не дывывся на

неи, неначе бъ знавъ, що выразъ його очей робить на
неи прыгноблююче вражиння. Але власне те, що не
дывывся на неи, додавало його словамъ бильше сылы
и сущильности. Не вважаючы на незворушный спокій
та суху на поглядъ теоретичнисть докторської розмовы,
Целя килькы разивъ выбухала смихомъ пры його сло-
вахъ, а разъ за якоюсь зовсимъ загальною фразою
чула, що очи її починаять пидбигаты слизи—и
щвыдко видвернулася въ инший бикъ.

— Тьфу, то якыйсь чортъ у людській подобі!—
шепнула Целя, стрепенувшысь уся, колы выбигла на
вулицю й почувла себе нарешти вильною видъ магне-
тычного впливу тои розмовы. Вона бигла швыдко, пря-
муючы до почты, хочъ мала часу ще четверть годины.
Розбурхани хвыли чуття, бажань та фантазіи, що кле-
котили въ її души, домагались жывого руху физыч-
ного, щобъ вернуты їй ривновагу. Але ти розбурхани
хвыли не чынылы їй сымъ разомъ жадной прыкросты,—
навпаки. Бачылось їй, що бродить посередъ непрозо-
рыхъ бовдуривъ теплои й рожево забарвленои мглы,
середъ якои треба було виддыхаты глыбоко, повнымы
грудьмы и, що перебродывшы її, вона побачыть наразъ
якись нови, шыроки й чудово прекрасни горизонты,
про яки теперь ще ничогисинько не знае.

Целя сылувалася дорогою впорядкуваты свои думкы,
зупыныты ихъ на чимъ-небудь однимъ, выразнимъ и
блызькимъ, и дывнымъ способомъ вони зупынылыся на
нареченій доктора Темныцького. И то такъ якось мы-
моволи, немовъ бы ся наречена сама выплыла з-посередъ

тои рожевои млы. Целя такъ и бачыла іи духовымы очыма—стару, погану нимкеню, зъ половымъ волоссямъ и вылынялымы, безглуздымы очыма, суху й нестерпно горду своими маеткамы. Бачыла, якъ вона своими кистлявымы рукамы обнимала доктора за шыю, якъ впываецься въ його уста своими шырокімы, безкровнымы губама, чула навить іи голось, повный пересадныхъ пестошывъ, а й до того немилосердно пысклывыи. „Mein Liebchen!“ И Цели зробылось чоґось дуже жаль. Не жаль ій було спеціально доктора, бо що винъ для неи? Але жаль тои сумы живыхъ сыль, розуму, супокою та щастя, що мусила буты змарнована черезъ се подружжя. И на що? для якои меты? Що йому зъ іи маетку, якого винъ не потребуе? И що власно выненъ йому ридный край, що для такого „щастя“ хоче його покынуты? Ни, таке цодружжя було бъ зъ боку доктора божевильствомъ, грихомъ и свидоцтвомъ про бракъ патріотызму!

Такъ розумуючы, Целя й не спостереглася, колы була вже блызько почтового будынку. Ажъ на скрути вулицы, що вела до почты, вона машынально зупынылася. Видъ швыдкого ходу въ грудяхъ духъ ій захопыло, чоло покрылося потомъ. Вона мусила спочыты, й мывоволи очы іи зупынылысь на афишахъ, якымы облипленыи бувъ нарижныкъ камяныци. Сира стина, покрыта рижнобарвымы шматамы паперу, наклеюванымы день-у-день, здыранымы безладно, выглядала, якъ паяць. А проте скільки жъ то глыбокихъ драмъ тайлы въ соби не разъ ти сорокати паперови лахманы!

Скільки праці, слизъ и грызоты невидымо плыло по-за
нымы! Ось довгый та вузький пасъ огнысто-червоный,
здається, выгукне на все горло: „Горилка здешевила!
Де? у Вильгельма Адама!“ А тамъ зновъ у кутку
майже пидъ рынвою смърно тулється надряпане на
чвертци паперу невяправною жиночою рукою: „Stancia
Kontem żaraż do vynaјencia“. И думка Целина, втомлена
довгою вандривкою въ однимъ напрямѣ, зи свижою
сылою летыть куды инде, на вбоге пиддашся або въ
темни сутерены, де якась бидна прачка або послугачка
щоденною важкою працею здобувае собѣ шматокъ чор-
ного хлиба, мусыть чыслытыся зъ кожнымъ крейцаремъ,
зъ кожною латочкою, а теперъ наразъ за приходомъ
гарячої поры, колы панство починае розійзджатыся
на ваканціи або до купеливъ, бачыть недоборы въ сво-
имъ бюджети и бажае надолужыты доткльву страту
бодай жертвою зъ власного спокою и власной выгоды,
вынаняты половину своеи малои, тихой комирчыны, и
тремтющы непевно, зъ молитвою на устахъ чекае день
по дневи, „кого то ій панъ Бигъ прышле“.

Але наразъ думка Цели урвалася, завмерла, мовъ
громомъ прыбыта птыця падае середъ льоту. Ии шы-
роко раскрыти очи недвижно зупынылыся на посмер-
тній оповистци, що, бачылось, скакала передъ нею
своими грубыми, чорными литерами, якимъ тисно й
невыгідно було въ шырокій, чорній обвидци! На устахъ
Целины завмеръ окрыкъ здывовання та перестрахи.

„Ольга Невирська, ц. к. манипулянтка почтова, по
короткій але тяжкій недужи вмерла сьогодни рано въ

двадцятій весни жыття. Похоронъ видбудеться 15 сього мисяця. Безутишна въ жалю маты запрошуе всихъ кривныхъ и знайомыхъ на сей сумный обрядъ“.

Целя вдруге й втрете перечытувала ти слова, що мовъ градови зерна падалы на іи серце, не в'яжучысь ни въ яку живу цилисть, ни въ яке ясне выображення. Ольга Невирська, іи найлипша прыателька, по короткій але тяжкій недужи... що се значыться? Адже жъ Ольга позавчора ще була на служби, здоровисенька, хочъ сумна й задумана якъ звычайно! Коли Целя прыйшла, щобъ переняты видъ неи свою чергову службу, Ольга кынулась ій на шыю й почала цилуваты іи, сміючысь голосно. А колы Целя запытала іи, чого такъ тишыться, видповила, що дистала видъ дирекції видпустку й выйиде на село на цилыхъ два тыждни. — „Ахъ, яка я... буду... шаслыва! А ты, бидна Целинко, останешся тутъ! Навидуйся часомъ до моеи мамы, добре?“ И слъозы закрутылыся въ іи прекрасныхъ оченятахъ и зновъ вона почала стыскаты й цилуваты Целину, ажъ пани Грозицька острымъ тономъ нагадала имъ обомъ, що тутъ урядове бюро, а не пенсіонатъ. То було ще позавчора о-пивдни, а ныни? Ныни Ольга вмерла!

— Боже коханий! Що се ій сталося? Що се може значыты?—скрыкнула Целя, и немовъ не довирияючы власнымъ очамъ, усе ще вдывлювалася въ оповистку. Але оповистка не давала ніякои видповиди на іи пытанья и своею мертвою, трупячою фізіономією повто-ряла все одно й те саме.

— „Безутишна въ жалю маты“, — въ нестями повто-
ряла Целя, все ще не можучы дѣйты до ладу зъ своимы
думкамы. — Бидна маты! Що̀ вона теперъ почне!...

И въ іи уяви мовъ жива стала Ольжина маты,
добра, надзвычайно рухлыва та прывитна жинка, вже
не молода, зъ прыемнымы обрысамы лыця, на якимъ
заховалыся ще слиды колышньої красы, а довгый викъ
выпысавъ свидоцтво працьовытого, для другыхъ посвя-
ченого жыття, не закаламученого николы жаднымы
сумнивамы, внутришнимъ раздвоеннямъ, ани грызотою
совисты. Не зважаючы на зморщкы й сыве волосся,
лице той жинкы завсигды додавало Цели якоись вид-
рады, свижосты й сылы, скільки разивъ, видвидуючы
Ольгу, мала нагоду пробуты килька годынъ въ іи то-
варыстви.

— Побигты бѣ до неї! Потышыты стареньку, роспы-
таты, що таке сталося! — мыгнула думка въ Целиниій
голови, й вона выпросталась и пиднесла чоло, нена-
че бѣ почуття товарыського й чысто людського обо-
в'язку видразу подвоило іи сылы й зробыло ладъ въ
іи розбурханій души.

Але тіеї жъ хвыли зъ ратуша розлигся голось
дзвона, що власне бивъ другу году.

— Мій Боже! Не часъ уже! Служба проволоки не
терпыть! — въ роспуци скрыкнула Целя й поспишнымъ
крокомъ подалась до почты, боячысь, щобъ и такъ уже
не зустрілы іи понури погляды та закыды пунктуаль-
ной, якъ машина, пани Грозицькой, що певно вже
добрыхъ десять хвылынъ сыдыть коло свойого бюрка.

— Отъ нещастя!—проказувала Целя цилу дорогу.— Бидна, бидна Ольга! Нещасна маты! И що тамъ таке сталося? Адже жъ Ольга була здорова, хочъ останними часами дуже якось помарнила. Боже мій, Боже, ось яке то воно наше жыття!

И поспишнымъ крокомъ увійшла въ браму поштового будынку, а видтакъ звернула заразъ на-ливо до канцеляріи, де надавано рекомендовани й видбирано лысты *poste restante*. Пры сыхъ останнихъ була іи служба.

VI.

Пани Грозицька справди сыдила вже на своимъ мисци и зъ звычайнымъ своимъ понурымъ выгладомъ прыймала лысты рекомендовани. То була жинка по-верхъ 35 литъ, зъ сывоватымъ волоссямъ, зъ подов-гастымъ и жовтымъ мовъ пергаминъ лыцемъ, зъ по-лынялымы очыма и тонкымы безкровнымы губама. Вона була вдовою по якимось збанкротованимъ купци и зъ свого скупенького почтового зарибку мусила выхову-ваты трое дрибныхъ дитей. Тымъ то й не дыво, що вгыналася пидъ тягаромъ грызоты и працы не такъ бюровои, якъ своеи хатньои, и що тягаръ той выга-сывъ у іи серци всяку искру веселосты й радисного погляду на свить. Пунктуальна що до своихъ влас-ныхъ обов'язкивъ, яки, не вважаючи на всю свою ва-готу, были для неи майже едыною дошкою рятунку по рострощенню іи жыттьового корабля, вона була та-

кожъ не меншъ строгою й рыгорыстычною до другыхъ. Працюючи пидъ ии холоднымъ, чысто бюрократычнымъ поглядомъ, Целя подвійно чула тягаръ и видповидальнисть своеи службы. Пани Грозицька хочъ и просыдила повныхъ десять литъ на тимъ крисли пры бюри лыстивъ рекомендованыхъ, та не була ще ничымъ бильше, якъ тилькы такожъ манипулянткою й на жадну выщу рангу не мала надіи, не хочачы рушаты зи Львова на провинцію; але все жъ такы сылою свого старшого вику й давнишои службы займала въ бюри певне начальне становыще. Роблячы, що до неи належало, вона проте знала й бачыла усе, що робылы други въ бюри. Найменше занедбаня товаришкы, невынний жартъ, трохи голоснишый усмихъ або живишый рухъ—усе те зустричалося зъ ии картаючымъ поглядомъ або словомъ. Була немовъ бы сумлиннямъ бюра, холодною й нелыцепрыятною душею тои машыны, що звильна й систематычно высасала молодистъ, жвавистъ и свижистъ у жинокъ, що тутъ працювалы.

Та сьогодни пани Грозицька, хочъ мала свій звычайный понурый выглядъ, не картала Цели за хвылеве опизнення, а навить корыстуючы зъ того, що нихто зъ лыстами не прыходывъ до бюра, распочала зъ Целею розмову, закымъ та встыгла роздягнутыся.

— А чулы вже пани про нещасну Ольгу?

— Боже мій!—скрыкнула Целя,—що се таке зъ нею сталося? Власне тилькы що я побачыла оповистку на мури, що вона вмерла.

— Такъ, значыть, пани ще ничего бильше не чулы?

— Ничогисинько! Швыдше була бь сподивалася грому зь ясного неба.

— А я се вже давно знала, що та дивчына недобре скинчыть,—сказала пани Грозицька, кываючы головою.

— Пани знали? Моя золота пани, що пани знали?—скрыкнула Целя й не знаты чого тремтила усимь тиломь.

— Прошу пани, ий зовсимь що инше вь голови було, а не служба. Все, що тилькы зробыть, треба було за нею переглядаты й поправляты. Очевыдно робыла, зовсимь про що инше думаючы. Покаравь ии Богь за мои нични годыны, що я просыдила, контролюючы й поправляючы ии помылкы.

Морозь перейшовь Цели по тилу пры тыхь словахь. Ся невблаганна службыстисть навить передь лицемь смерты мала вь соби щось нежиноче, навить нелюдське, а проте була зовсимь зрозумилъ. Служба почтова бильше може, нижь яка-небудь друга, кримь зализнычои, вымагае острой пунктуальности й увагы, зверненои на кожну найменшу дрибныцю, ще й до того якь найбильшого поспиху. Одно колисце, що обертається меншь регулярно, меншь докладно й повильнише, нижь други, псуе вже гармонію цилои машины. Праця туть збирна, тожь помылкы одыныць стаються помылкамы цилого бюро. Звидсы выныкае потреба повсякчасной, безупынной взаимной котроли, повсякчасного уважного слидкування не тилькы за власною часткою работы, але за всимь тымь, що загаломь робыться вь бюри.

Целя замовкла и сквапно почала роздягатыся, ховаючи пальто и капелюхъ у скарбовій шафи, умысно зладжений для дамъ. Видтакъ мовчки сила за своимъ бюркомъ, въ настрои подвійно прыгнобленимъ—разъ несподиваною новою про смерть прытелькы, а по друге закъдомъ пани Грозицькой, кыненымъ на іи свижу могылу. Бюрко завалене було цілою купою лыстивъ *poste restante*, що ихъ Целя повинна була якъ найшвыдше розсортуваты—осибно звычайни, а осибно рекомендовани, а видтакъ упорядкуваты поазбучно й поукладаты въ осибныхъ перескрынкахъ шафы. Не менше такожъ треба було вважаты на осибни полычки постійныхъ абонентивъ, яки платять певну суму рично за те, щобы въ експедыціи почтовій маты осибне місце для лыстивъ и посылокъ, що на ихъ адресу надходять.

Робота ся, утяжлыва и скомпликована черезъ свою формалыстыку та рижни дрибныци, на яки треба вважаты, зовсимъ не така маловажна, якъ бы се могло здаватыся. Сортуючы лысты, Целя прыгадала соби фактъ изъ першыхъ тыжнивъ своеи бюровои службы. Въ поспиху й замишаныни вона кынула була одень лысть *poste restante*, позначений буквама А. Z, замисть до скрынькы А—въ протывный кутокъ шафы, до скрынькы Z. Того самого дня прыходять якийсь молодой чоловікъ и пытае про лысть А. Z. Переглянувши вси лысты въ скрыньци А, Целя видповила, що лысту такого нема. На другый день прыходять зновъ той самыи чоловікъ зъ лыцемъ затривоженнымъ и змученымъ и зновъ пытае про лысть пидъ тою же адресою. Лысту

нема. Молодой чоловікъ ставъ мовъ остовпилый коло крратокъ и не рушався зъ мисця.

— Прошу пани ще разъ передывытыся,—сказавъ винъ тремтячимъ, але покирнымъ голосомъ.—Лысть той повыненъ буты.

Целя ще разъ переглянула скрынку, лысту А. Z. не було.

— Може прыйде зъ найблыжчою експедыцією,—сказала вона, абы позбутыся упертого.

— А колы жъ прыходыть найблыжча експедыція?—запытавъ той.

— За годыну.

— За годыну? Добре, прыйду за годыну.

И видвернувшыся, винъ стоявъ ище хвылю мовъ остовпилый, шепочучы:

— То не може буты! То не може буты, щобъ навить не видпысавъ! Ще годыну перечекаю.—И выйшовъ, не перестаючы розмовляты самъ изъ собою.

Пунктуально за годыну винъ вернувся. Лице його, худе й пожовкле, за сю годыну майже позеленило. Выдно було, що за сей часъ винъ страшенно перемучывся. Мовчки ставъ винъ коло деревляныхъ крратокъ, влипывшы свои вельки, несказано сумовыти очи въ Целиныне лице, немовъ бы видъ неи чекавъ осуду, що мавъ ришыты, чы жыты йому чы не жыты.

— Прошу пана, лысту пидъ адресою А. Z. нема,—сказала Целя зъ урядовою повагою.

— Нема!—скрыкнувъ молодой чоловікъ голосомъ повнымъ роспуку.—Чы на правду нема?

— Що жъ то я буду пана ошукуваты?—буркнула йому зъ досадою Целя.

— Нехай пани не гнивається,—сказавъ молодой чоловікъ благальнымъ голосомъ.—Я маю видомість, що лысть мусыть буты. А лысть той для мене дуже важный. Лысть той, прошу пани, ришае про цилу мою будущыну, про мое жыття... або смерть.

— Що жъ я на те пану пораджу, колы того лысту нема!

Молодой чоловікъ поблидъ ище дужче и стоявъ на мисци, мицно прытыснувшы чоло до деревляныхъ кгратокъ. Але саме тоди пани Грозицька, не вважаючы на сылу власной праці, встала зъ свого крисла пидійшла до Цели й шепнула їй:

— А нехай-но пани загляне до скрынькы Z.

Целя выдывылася на неи напивъ зъ зачудуваннямъ, напивъ зъ видтинкомъ закыду, але проте мовчки, зъ досадою выхопыла вси лысты, зложени въ скрыньци Z. Першый, що впавъ їй у очи, бувъ лысть пидъ адресою А. Z, наданый въ Пидволочыскахъ, такъ якъ казавъ молодой чоловікъ,—значыть, безъ найменшого сумниву той самы, про який винъ такъ нетерпльво допытувався. Целя поблидла и ледве чутнымъ голосомъ сказала:

— Є лысть для пана.

— Є?—скрыкнувъ молодой чоловікъ коло кгратокъ и за тымъ словомъ упавъ на землю, мовъ нежывый.

Целя до смерти не забуде того довгого-довгого погляду, якимъ оглянувъ їи молодой чоловікъ, колы

його обрызкали водою й винъ, прыйшовшы до пам'яты, пиднявся на ноги,—не забуде й тыхъ сливъ, яки винъ прошепотивъ своими безкровными устами.

— Дякуйте, пани, Богу й отсій пани!—прошепотивъ винъ.—Вы могли ныни статися убійцею!

Якый глыбокий жаль, сердечный закъдъ и заразомъ яка радисна надія выявлялыся въ його очахъ, голоси й цилій подоби, колы винъ, держачы въ руци фатального лыста, усе ще не твердымъ крокомъ виходывъ изъ бюро! Целя, зворушена до глыбыны, вызырнула за нымъ у викно. Винъ ишовъ звильна, хыткымы крокамы, мовъ п'яный або прыголомшений важкымъ ударомъ, и все ще не осмилювався распечататы лыста. Вкинци винъ щезъ на скрути вулицы. Видъ того часу Целя николы вже бильше його не бачыла, ани не могла довидатися про змисть того лысту. Та все-такы була се перша й дуже досадна лекція терпелывосты и старанности въ дрибныцяхъ, яку дала їй почтова служба.

Сьогонди мывоволи прыгадалась ся прыгода Цели, колы вона сортувала лысты,—наибильше пидъ впливомъ закъдивъ пани Грозицькой проты їи помершой прыятелькы. Целя чула, шо закъды ти по часты влучають и въ неи саму, и працювала зъ подвоенымъ завзяттямъ, наморщывшы чоло такъ само, якъ и пани Грозицька. Килька разивъ перерывалы їи роботу люде, шо прыходылы по лысты. Обслужувала ихъ мовчкы, поспишно и терпливо и заразъ же сидала зновъ коло свого бюрока.

Наразъ пидъ руки їй попався листъ, адресованый на їи им'я. Перервавъ винъ їи монотонну роботу, здыувавъ їи зъ першого разу їй выдавсь чымось похожымъ на той каминець, якый злослыва рука вложить мижъ зубы машины, щобъ на хвилью загальмувати їи рухъ, або попсувати його регулярнисть. Але колы другой разъ уважнише на нього глянула, переконалася, що адреса пысана була рукою Стоколосы. Целя осталася спокійною, майже зовсимъ байдужою. Видложывшы листа на бикъ, а сама кинчала сортування ї розмищування листивъ по видповіднымъ перескрынкамъ великои шафы експедыційной.

Наразъ пани Грозицька, користуючы зъ хвильового браку публицы въ бюри, зновъ перервала мовчанку, не перестаючы тымъ часомъ працювати похылена надъ великою кныгою.

— И уявить собі, пани, панна Ольга отруилася!

— Що? отруилася?—скрыкнула Целя перелякано.—
Що пани мовить? То не може буты!

— Але же тому правда. Оповидавъ мени офіціяль Вымазаль, що живе тутъ же поручъ изъ нымы. Сьогонди вдосвита, десь такъ коло четвертой годины, почувла маты въ Ольжиній комирци якись зойкы та стогнання. Схопылася зъ постели, засвительла, прыбигае до дочки, а дочка в'ється на лижку зъ болю. Пытається їи: „Що тобі, Олечко?“—Ничого, мамо!—„А чого жъ крычышь? Може болыть що у тебе?“—Ни, мамо.—А тутъ ажъ зубы закусюе, щобъ не крычаты, ажъ посирила! А тутъ щось нею ажъ кыдае судорожно, пальци

мнуть и крутятъ подушку, пина зъ рота выступае... „Бійся Бога, Олечко,—крычыть маты,—що тоби таке? Може по ликаря послаты?“—Ни, мамо, не треба, йдить спаты, се мыне!—Але маты вже їи не слухала. Заразъ избудыла пана Вымазая и послала його по доктора. Та поky сей найшовъ ликаря, поky прывивъ його на мисце, мынула добра годына. Рятунокъ бувъ уже запизный, а поky мынула ще одна годына, Ольга сконала.

Целя слухала тыхъ сливъ зворушена, прыголомшена.

— Але жъ бійтеся Бога, пани моя,—скрыкнула вона,—чы на правду отруилася?

— Нема найменшого сумниву. Ликарь пизнавъ се за першымъ оглядомъ. А тилькы не мигъ дїйты, що се за отрута: якихъ ликовъ їй не дававъ—не помагалы. Здається, що за жыла отруту ще десь коло пивночи й килька годынъ мучылася мовчки, щобъ не збудыты матери. Ажъ колы наслідкы выявылыся цилковыто й рятунокъ бувъ майже неможливый...

— Мій Боже! Мій Боже!—скрыкнула Целя, ломаючы руки.—Але жъ то муки! Бидна Оля! Та що жъ могло поцхнуты їи до такого распучного кроку?

— Лехкомысність, прошу пани,—суворо и ришучо видповила пани Грозицька.

Целя выдывылася на ней допытлывымъ поглядомъ.

— Заразъ по їи смерти,—говорыла дали пани Грозицька, прытышуючы трохи голось,—ликарь сконстатувавъ, що смерть узяла не одну жертву але дви...

— О Боже!—скрыкнула Целя.

— Такъ, такъ! А панъ Вымазаль, якъ ихъ сусидъ, здавна знавъ про зносыны Ольги зъ якимось академыкомъ, що мабуть мавъ зъ нею женытыся, але передъ пиврокомъ подався на судову службу до Босніи. Здається, що тутъ и треба шукаты ключа до цілои сеи исторіи...

Целя сыдила мовъ нежыва. Пробудыло іи зъ остовпиння ажъ питання якоись панночки, нибы швачкы, нибы панны склеповои:

— Прошу пани, чы нема для мене лысту пидъ адресою „Каролина Пташокъ?“

Целя машынально вынайшла лысть адресованый чоловичою невправною рукою, подала його зрадилій панночки и знову сила, сылкуючысь даты ладъ своимъ думкамъ. Але пани Грозицька не выстриляла ще всего засобу своихъ набоивъ.

— Й уявить соби, пани, заразъ ликаръ довивъ властямъ и прыбула комисія судово-ликарська. Група взяли до трупарни, де сьогодни мусять його секціонуваты, а судъ зарядывъ слидство, видкы й яку мала отруту. И що жъ показалося? Бидолашна властыво не хотила видбираты соби жыття. Хотила тилькы, знаєте пани,— тутъ Грозицька пидійшла до Цели й шепнула ій до уха килька сливъ, видъ якихъ лыце Целине облылося спершу густымъ рум'янцемъ, але заразъ же поблидло, якъ полотно,—бо боялася стратыты службу на почти й зашкодыты другимъ жинкамъ, що дистають публичну службу. Ну, що вы на се скажете?... Такъ дословни-синько вона й напысала на карточци, колы маты десь

на хвилью видвернулася, за килька хвильнѣ передѣ приходомѣ доктора. Шо жѣ робыть? Вышукала соби десь якусь бабу зѣ гирѣ, шо обицяла їй за килька рынськыхъ зварыты якогось зилля, яке мало зарадыты всьому лыхови. Отже не знаты, чы то баба кепського зилля наварыла, чы може бидна Ольга зажыла його бильше, нижѣ було потрибно,—досыть, шо замисть затерты слиды своеи лехкомысности, сама черезѣ неи головою наложыла!

— Страшно! Страшно подуматы!—шепотила Целя, а їи жыва уява пидхоплювала кожде слово Грозицькои ї перетворювала його въ жыви картыны, страшенно вырази ї плястычни. Вона бачыла Ольгу, яка кримѣ своихъ прегарныхъ очей зовсимѣ не видзначалася вродою, на таемныхъ сходынахъ зѣ улюбленимѣ; уявляла соби, якѣ спонукана своимѣ горячимѣ темпераментомѣ и його пестошамы та намовамы вона на хвилью тратыть зѣ очей граныцю, черезѣ яку пануючыи суспильный порядокѣ не дозволяе переходыты безкарно... Але найжывише, ажѣ до почуття физычного болю вона уявляла соби їи муки, колы розбылася надїя на скору направу зробленои помылкы, колы улюблений зрадывъ їи, а ривночасно звильна але зѣ неохыбною певнистю позначалыся наслидкы хвильового забуття... Теперь тилькы почала Целя розумиты цилый душевный станѣ своеи прыятелькы останними часамы, їи вичну задуму та смутокѣ той невгомной перше щебетушкы; части ї нагли змины въ їи гумори, незрозумилу дражлывисть, безпрычынови скокы видѣ смиху до слизѣ або

напады дивныхъ якыхось мрій, якыхъ давнише у нея не бувало. Сльозы сыломиць тыслыся до очей Цели й душилы іи въ горли, колы нагадала, якъ часто Ольга, особлыво въ остатнихъ дняхъ, засившы зъ нею десь у куточку, пошепки, швыдко, зъ перерыванымъ виддохомъ малювала передъ нею щастя материнства, якого не зазнала й яке прыбирала въ найчудовниши квиты своеи уявы. „Ахъ Боже!—говорила вона—маты такє маленьке-маленьке дытяточко, знаты, шо воно мое, могты його пестыты й тулыты до себе—шо за щастя! Неба не хочу, тилькы оденъ день такого щастя! Бачыты, якъ воно, манюсиньке, трипочеться, якъ простягає до тебе пухленьки, кругленьки рученята, якъ усмихається рожевымы усточкамы, якъ прыляже до твоихъ грудей пылымъ своимъ дрибненькымъ тильцемъ и чуты, шо воно твое, частына тебе самой—охъ, Целинко! тилькы день, тилькы годину такого щастя, а потимъ я готова вмерты въ найстрашнишыхъ мукахъ!“ И яка жъ страшенна мука, яке пекло мусило клубытыся въ души тои нещасной, колы такъ чуючы й такъ думаючы, зважылася пидняты руку на ту жыву истоту въ власному лони!...

Целя схопылася и почала жыво ходыты по бюри, сылувалася прогнаты видъ себе ти жахлыви картыны, шо вгрызались въ іи мозокъ и морозылы кровь у жылахъ. Але розгарячкована уява не хотила втишытыся, высновувала все нови й нови картыны, брала ихъ пидъ микроскопъ и ставыла передъ очыма Целинымы невблаганною плястыкою. Цила скала могучыхъ и болючыхъ

зворушень, видъ першого кроку, який зробила Ольга, щобъ видшукаты фатальну бабу, ажъ до зажиття отруты, цила та страшенна драма, повна внутришньої боротьбы, зневагъ, тривогъ, роспуки та порывивъ безкрайньої чулосты,—стала їй передъ очыма. Адже жъ та дивчына, яку формалистычни й бюрократычни души назвуть нечестною та лехкодушною, саме тоди, колы йшла така страшенна боротьба въ їи души, могла працюваты въ бюри зъ спокійнымъ выгладомъ, могла чемно й терпливо обслуговуваты публику, вдаваты зъ себе веселу посередъ веселыхъ товаришокъ и ани словомъ ни передъ кымъ у свити не выявыты своєї муки! Ще бильше,—власне для того, щобъ своимъ упадкомъ не скомпромитуваты товаришокъ, вона зважылася на злочынство. Целя почула правдывий перестрахъ передъ тихымъ геройствомъ тої дивчыны. Їи помылка, яку хотила направыты злочынствомъ, циле те фатальне колесо видъ першого зла, що тягне за собою инши, поки не пожре всеї души, всеї истоты людської—цила та безодня щезла з-передъ очей Цели. Въ каламутныхъ їи хвыляхъ вона бачыла тилькы одно—нешасну жертву, зъ серцемъ, прободенымъ симома мечамы, бачыла вельку любовъ и ще бильше терпиння, за яке простыты можна й найтяжчи провыны.

И ясно стали їй передъ очыма вси моменты остатнього акту страшной драмы. Все повинно було видбутыся тихо-тихо, щобъ ни хто, а особлыво улюблена маты ни про що не знала. Пидъ погрозою страхивъ на пивъ дійсныхъ, а на пивъ фантастычныхъ, розду-

тыхъ уявою до велетенської миру, нещасна дивчына выпыла прыпысану порцію видвару. Може буты, що сильська ликарка дала їй килька порцій и казала пыты въ значнишимъ протязи часу. Але колы въ организми почула перши наслідкы видвару, колы у неи передь очыма живо стала цила вельчъ, цила люта неприроднисть зробленого злочынства, колы подумала, що вси їи надїи на матерынську роскишъ въ тїй хвыли згынулы безъ повороту, а зъ нымы разомъ згынувъ навикы й супокій їи совисты и всяка можнисть правды-вои радости та шасльвого жыття—тоди наразъ захмарывся весь горызонтъ їи розуму, обхопыла їи бездонна питьма й роспука, и пидъ їи впливомъ нещасна однимъ духомъ выпыла весь видваръ, воліючы видразу скинчыты все.

— Страшно! Страшно подуматы! — шепотила Целя спеченымы устами. Въ голови їи мишалося. Чула якыйсь нестерпный тягаръ на серци, що давывъ и дущывъ їи. Ажъ слъозы, яки по хвыли полылыся рясно, прынеслы їй полекшу. На шастя була се годына, колы до бюро найменше прыходыло публикы. Целя сила въ куточку за дверыма й тыхо плакала, часъ видъ часу тилькы обтыраючы слъозы й выходячы зъ своєї крйивкы, щобъ обслужыты нетерпльвыхъ гостей, яки тупотылы ногами край кгратокъ.

Въ слъожахъ расплывалысь остри стрылы болю, лекшымъ робывся тягаръ, що прыдавлювавъ їи груды. Вона почувала тилькы вельке мылосердя до всихъ, що страждають навить за-для власной провыны, глубокий

жаль надъ загальнымъ горемъ людського жыття. Вона постановыла собі якъ найчастіше навидуватыся до горемъ прибытой Ольжиной матери й потишаты та разважаты іи. А що найдывнише, въ іи чыстій, диво-чій уяви образъ прыятелькы, що упала й нибы ганьбою покрылася, зовсимъ черезъ те не змаливъ и не заплямывся. Навпакы, Целя почувала до неї незвычайну нижність и пошану, якъ до мученыци.

VII.

— И що таке вси мои дрибни, дытынячи терпиння, знеохоты й розчаровання въ поривнанни до сеї страшенной трагедіи!—подумала Целя, обтыраючы сльозы та зновъ засидаючы до свого бюрка, куды клыкала іи нова купа лыстивъ, прынесеныхъ зъ головної почтовой експедыци. Вона кынулася до праці, щобъ заспокоитысь по дизнаныхъ зворушенняхъ. Ажъ колы скинчыла сю працю, кынула окомъ на лысть Стоколосы, що лежавъ тутъ же пидъ іи рукою й доси не бувъ распечатаный. Сымъ разомъ одначе душа іи, зворушена до глыбыны, далека була видъ усякыхъ насмихивъ та погорды. Серце іи повне було спивчуття навить до горя того бидного, упослидженого (якъ ій здавалося) безумця. Розризала коверту й почала чытаты.

„Ваша правда, пани, цилковыта правда!—пысавъ ій Стоколоса. — Треба було ажъ нынишньої досадной науки, яку Вы, пани, дали мени, може й безъ повзятого напередъ намиру, щобъ раскрыты мени очи на

цилу ненатуральности моихъ видноснѣ до Васъ. Бо ѣсправди, чога жѣ я можу осягнути своею безглуздою влазливистію? Вы, пани, не любыте мене, не хочете ѣзнаты про мене, и булы на стилькы шыри, що далы-сте мени пизнаты се зовсимъ недвозначно. Спасыби Вамъ за се! И Богу дякуваты, що такъ воно сталося. Тилькы сьогодни, пидъ впливомъ острого болю, я заглянувъ глыбше въ себе самого, въ саму прыроду мойого чуття, ѣпизнавъ, що мы не сотворени одно для одного, що колы бѣ навить Вы, пани, зъ такой чы иншой прычыны згодылыся буты моею, то се було бѣ може для Васъ и для мене наибильшымъ нещастямъ. Такъ, панно Целино, кохання моесправди таке, що затроило бѣ Вамъ жыття. Гаряче, прыстрастне ѣзздрисне кохання чоловіка зъ великымъ засобомъ фантазіи, гарячої кровы ѣсамолюбства,—чоловика, якому доля въ дотеперишнимъ жытти поскупылася на все, що можна назваты взаимнистю ѣособыстымъ щастямъ,—таке кохання не знайшло бѣ видповидныхъ межъ и швыдко переминылося бѣ въ шпыга, въ скупаря, въ сторожа тюремного и тирана. Я тремчу видъ самой думкы про ти консеквенціи, до якихъ воно могло бѣ мене допровадыты, про той безъ краю довгый рядъ дурныць та нетактивъ, яки я змигъ бы вчыныты зъ любовы до Васъ; про ти муқы, яки завдавало бѣ мени раз-у-разъ те переконання, що Вы мене не любыте, не можете любыты, що мною гордуете, що мною брыдытеся... а напередъ знаю, що такого переконання Вы не могли бѣ мени выбыты зъ головы нѣякымы запевненнямы, нѣякымы

присягами. Морозъ по мени пробігає видъ самой думкы про ту безодню, въ яку я готовъ бувъ кинутысь, колы бь оденъ рухъ Вашои руки не бувъ зупынивъ мене въ саму пору. Такъ спасыби же Вамъ, дорога пани, стократъ спасыби за ту хвылыну болю, яка заразомъ пробудыла въ мени моральну сылу й повернула мене до свидомосты мого обов'язку!“

Целя читала той лысть, и зачудовання ии де дали, все зростало. Те, що вона подерла й выкынула лыста Стоколосы, выдалось ий чымось такимъ далекомъ, такимъ чужымъ до ии теперишнього настрою, немовъ бы миждь тымъ фактомъ и теперишньою хвылею пройшлы довги роки. Тымъ то незрозумилымъ выдався ий зь початку той тонъ въ лысти Стоколосы, и то якъ-разъ у хвыли, колы вона въ наслидокъ якоись дывной ассоціяціи идей готова була далеко прыхыльнише слухаты його сливъ, нижъ доси. Хвылю вона думала, що весь той вступъ—то тилькы выкрутъ закоханого чоловика, фраза, вымирена на те, щобъ выкыкаты ефектъ. Тымъ то вона поспишыла обернуты картку, щобъ дочытаты другу сторону, надіючысь найты тамъ звычайне проханя—видпысаты хочъ бы килька сливъ, дозволаты бачытыся зь нею або що-небудь инше въ тимъ роди. Тымъ часомъ кинець лысту бувъ короткий и зовсимъ сухой.

„Видъ ныни не буду вже Вамъ, пани, докучаты своимъ выдомъ. Власне вертаюсь видъ нотаря, де я пидпысавъ контрактъ на продажу своеи маетности, про яку я такъ часто марывъ, що станеться гниздомъ

мого щастя й тихымъ пристановищемъ по буряхъ жыття. Нехай иде въ чужи руки! А я ще сьогодни зъ полудня выйижджаю зи Львова й надіюсь, що не швидко вернусь до нього“.

Пидпысь автора—и ничего бильше, ани слова, куды выйижджає. Ніякого прохання, ніякого бажання—ничогисинько.

— Ну, сей швидко ришывся и, якъ видно, зовсимъ безповоротно,—шепотила Целя.—Я й не думала, щобъ у нього найшлося стилькы сылы воли.

И зитхнула. Хочъ до Стоколосы було ій зовсимъ байдуже, то все-таки въ іи серци на хвилью пробудылося гирке почуття жалю й розчаровання, таке саме, яке проймало іи колысь, колы ще була малою дивчиною й пидъ доглядомъ коханои матери гуляла по луци, гоняючысь за метелыкамы. И кожного разу, колы одна изъ тыхъ летючихъ квиточокъ була вже зовсимъ близько іи рученять и вона зъ раскрытымы усточкамы й вытрищенымы, блискучымы оченятамы помаленьку пидкрадалась до нього, ажъ помы наразъ сполоханий метелыкъ не фуркне свавильнымы выкрутасамы высоко вгору й не щезне зъ іи очей,—мала Целинка морщыла бривкы и зъ загниванымъ лычкомъ крычала за нымъ: „Недобрый! Не потребуу тебе!“ Але теперь часы зминылыся, и Целя не думала гниватися на метелыка, який полетивъ въ недосягли просторы.

— Що жъ, може воно такъ липше! Може справди його правда,—думала вона, вдывлюючысь въ судорожно

покривлени й неривни, але выразни литеры пысьма Се-
міона Стоколосы.

Вона прыгадала соби, що кинець кинцемъ и сама
майже те саме думала сьогодни рано, що й винъ пише.
Але скільки жъ глыбше й шырше глядила вона те-
перъ на се дило! Якымъ милкымъ выдавався ій іи влас-
ный ранишній судъ! Якымъ софистычнымъ й вымуше-
нымъ учынокъ Стоколосы!

— Ни, ни, ни! Неправда се, все неправда, що винъ
попысавъ!—скрыкнула Целя майже въ голосъ, такъ
що ажъ пани Грозицька обернулась и змирыла іи су-
ворымъ, допытлывымъ поглядомъ.—До такого переко-
нання, якъ винъ отсе пише, винъ не мигъ дійты!—
снувалось дали пасмо іи думокъ,—а колы вмовывъ
його въ себе, то тилькы по неволи, щобъ замаскуваты
передъ самымъ собою свій встыдъ и свое упокорення!
„Я не повіривъ бы николы, що вы мене любыте“...
Дурню, дурню! Одного погляду, одного стыску руки
видъ жинкы, що справди любыть, досыть, щобъ на-
повныты тебе тою вирую! „Я замучывъ бы Васъ своимъ
коханнямъ!“... Целя всмихнулася напивъ жалисно, на-
пивъ задьорлыво.—Ну, рада бъ я бачыты, якъ бы ты
доказавъ сеи штуку! „Любовъ моя переминылась бы
въ тирана“... И се пише чоловикъ, якый—голову даю
за се!—за крыхитку выявленои до його любви почу-
вався бъ до обов'язку буты влячнымъ увесь свій викъ!
Бидный идеалисть! Винъ не знае, що погы тираномъ
е любовь и ничего иншого, поты тиранія та не може

буты нещастямъ ани зломъ, и ніяка жинка чыста, любляча й розумна такой тираніи никола не злякається!

Оттакъ думка іи перечылася зъ лыстомъ Стоколосы, зовсимъ не дбаючы про те, що ще сьогодни рано перечылася й доводиыла зовсимъ протывне. Але швыдко службови обов'язкы перервалы той хидъ думокъ, а колы по хвыли Целя зновъ сила и глянула на лысть, то тилькы шепнула:

— Що жъ нехай и такъ буде! Кинець, то й кинець! Шаслывои дороги, пане Стоколосо!

Видтакъ зложыла лыста, всунула його до коверты и сховала до кишени. Сього лысту рваты й выкыдаты за викно не думала.

VIII.

По-надъ мурамы миста перейшла буря, коротка, напрасна, литня. Загремило килька разивъ, густый, великый дощъ лывъ зъ десять хвылынъ, а за пивъ годныны зновъ выяснилось. Вулицы булы скроплени, курява змыта, повітря свиже та пахуче, о скилькы на се дозволяла Полтва зъ доплывамы. Целя въ своимъ бюри майже не запырмיתהа сеи маленькои революціи въ прыроди; въ іи души кыдалысь и бурхалы далеко сыльниши вражиння.

Ажъ надъ вечиръ видитхнула трохы. Публика въ сю пору перестаете вже натовпомъ прыходыты до бюра; часомъ тилькы який запизненный гистъ сюды загляне.

Цели стала коло видчыненого викна й дыхала холоднымъ, бурею освиженнымъ повітрямъ. Передъ іи очыма проходили по обохъ тротуарахъ безконечни ряды гарно вбраныхъ людей, що вийшли на вечірній прохідъ; то-рохтили фіякры й повозы, луналы окрыкы перекупщивъ, що продавали вчасни вышни й морели,—звильна и безъ перервы клекотило миське жыття.

И думка Целина, змучена всымъ пережытымъ сьогодни, спочыла. Въ іи голови настала тыша, одна зъ тыхъ благословенныхъ паузъ, яки настають часамы тилькы въ молодимъ, здоровимъ розуми, що не стратывъ ище здатности видроджуватыся зъ власныхъ джерелъ, а въ хвыляхъ утомы, мовъ суха губка, розкрывае тысячи поривъ та очей и всысае нымы нови вражиння, всысае цилый безмиръ околышнього свиту, красы природы и людського жыття, щобъ, насытившыся тымъ рижнобарвнымъ матеріяломъ, распочаты видтакъ нову працю въ спокійнишимъ темпи и зъ новою сылою. На хвылю Целя забула про все, що пережыла недавно, була тилькы губкою, що всысае въ себе нови вражиння, чула себе такъ, якъ ныни рано, тилькы живою истотою, яка бачыть, чуе й почувае,—ничымъ бильше. Здавалось ій, що вона гнучка, хытка тростына, яка стоить по колина въ води пры берези быстрой рикы. Звильна хытається тростына, колысана лехкою хвылею, стыха шелестыть, вторуючы своимъ посестрамъ, и задумлыво дывыться на могучи байдакы, сухе галуззя, дыки птахы та людськы трупы, що плывуть тутъ же поузь ней на каламутныхъ хвыляхъ. Куды плывуть и по що? Хто бь

тамъ допытувавъ! А хто знає, може въ найблизшій хвили одна зъ тыхъ пливучыхъ велычезныхъ ричей, попхнута якимъ-небудь випадковымъ штовханомъ, зачепыть, зимне, зломыть и зъ кориннямъ вырве слабу, хытку тростыну?...

— Добрый вечиръ, пани!—почувся въ тій хвили пры дверяхъ бюро знайомый голосъ. Целя стрепенулась и видскочыла видъ викна. Край деревляныхъ кгратокъ насупротывъ їи бюрка стоявъ докторъ Темныцькый, похылывши свою могучу статью, щобъ лыце свое показаты черезъ кграткы.

— А, добрый вечиръ пану!—видповила Целя.

— Маю тутъ до пани дви невелычки справы,—сказавъ докторъ, злехка кывнувши головою.—Попередъ усього я хотивъ бы надаты отсей лысть яко рекомендованый. Адже се до пани?...

Ї не чекаючы на видповидь, всунувъ Цели лысть у руку, хочъ знавъ, що рекомендованняя лыстивъ не до неи належыть.

— Ни, прошу пана,—видповила Целя,—се до пани Грозицькой. Заразь буде наданый!

Вона поквапно встала ѝ понесла лысть до бюрка пани Грозицькой. Що по дорози, проходячы поузь лампы, зыркнула на адресу и прочытала: „Amalie Schmidt, Wien, Ottakring, Haus Nr. 17, I Stock, 10 Thür,“—се жъ була ричь зовсимъ натуральна.

По хвыли лысть бувъ впысаний, Целя вручыла докторови рецепись*), взяла видъ нього 15 крейцаривъ за лыста.

— Красненько пани дякую!—сказавъ докторъ, ховаючи рецепись.

— А яка жъ друга у васъ справа?—запытала Целя, думаючи, що докторъ забувъ и забирається видходыты.

— Завидомыты паню, що нашъ сторожъ, який звичайно ввечери провожае васъ до-дому, нагло заслабъ.

— Ой, а що жъ йому таке сталося?—скрыкнула Целя.

— Не знаю, що йому тамъ,—байдужно видповивъ докторъ.—Те тилькы знаю, що сьогодни не може прыйты, и колы пани дозвольте, то я сповню ныни ролю *garde des dames* и проведу васъ до-дому.

— О, дуже панови дякую,—сказала Целя.—Тилькы чы не липше було бъ, якъ бы панъ докторъ бувъ оглянувъ того бидного сторожа? Я бъ и сама соби дала раду.

— О, за сторожа пани не бійтеся!—сказавъ докторъ сміючысь,—Вже його тамъ добре оглянено, тай слабисть його не така небезпечна. Бачыте,—додавъ зъ усмихомъ и майже пошепки, нахыляючысь ще ныжче,—неборачысько закропывся трохы черезъ миру, ну, и...

---

*) Рецепись — квытокъ на рекомендований (заказный) лысть.

Докторъ значуче махнувъ головою, щобъ показати повну безвладність „закропленого“ сторожа.

— А вы пани довго ще мусите покутувати въ сьому бюри?—запытавъ по хвыли зъ усмихомъ.

— О, ни! Вже пивъ до девятои,—сказала Целя, поглядаючи на урядовый годинникъ,—а о девятій наша служба кинчыться. Будьте ласкави, пане докторъ, увійты сюды до нашої клітки й систи на хвылынку. Маю ще трохи работы, але швидко буду готова.

Докторъ охоче й безъ церемоніи увійшовъ за перегородку.

— Панъ докторъ Темныцькый! Пани Грозицька!—сказала Целя, знайомлючы ихъ. Пани Грозицька встала и уклонилася, з-пидъ лоба глянувши на Целю.

— Дуже мени прыемно!—сказала своимъ сухымъ голосомъ.—Батька вашого знала я колысь... за липшыхъ часивъ... Бувавъ навить у насъ. Ну, а теперь часы зминылися!—додала зъ сылуванымъ усмихомъ.

Въ тыхъ словахъ лежало такъ багато гиркого почуття, що докторъ ажъ здригнувся, немовъ почувъ дотыкъ кропывы.

— Батько мій мало куды выходить, а про димъ пани добродійки часто згадуе зъ велькою симпатією,—збрехавъ докторъ, щобъ затерты неприяемне вражиння видъ сливъ пани Грозицькой. Та вона вже не слухала його комплименту, але видвернувшыся зновъ засила пры своимъ бюрку й заглубылася въ своихъ паперахъ та речеписахъ.

Докторъ прысивъ край бюрка Целины пры ливимъ рози, звернений до неи профылемъ. Мовчавъ и розглядавъ мизерне, шабльоново-урядове умебльованья той клитки, погы Целя занята була спысуваннямъ и порядкованнямъ лыстивъ на другый день.

— Що се за пани, до якои вы надалы лыста?—сказала вона вкинци спокійно, не пидіймаючы головы видъ роботы.

— Моя наречена,—такъ само спокійно сказавъ докторъ.

— Такъ?

И зновъ замовкла, тилькы перо звильна бигло по папери.

— Напысавъ я їй те,—говорывъ дали докторъ тономъ незломной постановы,—що диктувало мени сумлиння. Напысавъ їй, що їи не люблю й не можу любыты, а безъ любви женытыся не думаю.

— Що вы мовыте?

— Правду. Жертва одной стороны въ подружжи—се тилькы глупота або труслывисть той власне стороны, яка жертвуе себе; ще й до того та жертва завжде безцильна и безплодна. Такои роли въ подружжи я граты не хочу за вси скарбы свита. Се я й напысавъ їй. Завтра видсылаю їй перстень.

— Чы тилькы не занадто поквапылыся?—зъ усмихомъ запытала Целя.—Може вы справди любыте панну Амалию Шмидтъ, а тилькы здалека видъ неи на хвylie вамъ выдалося, що їи не любыте?

— Ну,—сказавъ докторъ, усмихаючысь на-пивъ меланхолійно, а на-пивъ насмишкувато и не зводячы очей зъ іи поставы,—треба тилькы разъ бачыты панну Амалію, разъ изъ нею поговорыты, щобъ дійты до певности, що ніякій нерозважнй вчынокъ що до іи особы просто неможливый.

— Чы такъ?—сказала Целя.—Ну, але остро жъ вы судыте! Не дай Боже нікому пидпасты пидъ вашъ судъ, остришый видъ вашихъ скальпеливъ и лянцетивъ! Бидна Амалія!

— Не жалуйте іи, пани! — сказавъ докторъ. — Я певнисенькый, що й вона швидко розважыться по мойй страти. А втимъ, прошу пани, чоловікъ разъ жые, значыть, першый обов'язокъ його—уныкаты прыкростей тамъ, де ихъ уныкнути може, бо прыкрости—се минусъ жыттьовый, якого намъ ніяка теорія й ніякій альтруизмъ надолужыты не въ сыли.

Целя тымъ часомъ зъ цилымъ завзяттямъ и зъ цилою натугою заглибылася въ свою роботу. Кинчала іи безъ поспиху, методычно, неначе бъ ніякій докторъ не истнувавъ тутъ же поручъ неї, и ніяка філософія егоизму не була выголошувана зъ усією рiшучістю жыттьового досвiду й непохыбности.

IX.

Зъ ударомъ девятой годины—ани на хвылю скоришъ—пани Грозицька встала зъ свого крисла, посыпала пискомъ и замкнула свою кныгу, поскладала на

купки понумеровани вже на завтра рецеписы, осибно польськи, а осибно руськи, уставыла въ порядку тягарыкы видъ вагы лыстовои, поскладала пера, заткала каламарь, однимъ словомъ, зробыла на своимъ бюрку взирцевый ладъ, до якого не пасувала тилькы сыла плямъ видъ чорныла на грубий бибули, що нею для ошадности прыкрыте було зелене сукно бюрка. Потимъ почала вбираться.

Целя була вже вбрана й чекала на неи.

— Нехай панство на мене не ждуть,—сказала пани Грозицька.—Поки стара педантка вбереться и зъ мисця рушыть, панство будете вже на пляцу Маріяцькимъ. А втимъ и дороги наши заразъ видъ порога розходяться, а я вже, Богу дякуваты, въ такимъ вици,—додала иронично, похыляючы голову передъ докторомъ,—що можу йты ввечери по вулицы зовсимъ безпечно.

— А, то добраничъ пани!

— Добраничъ панству!

Целя й докторъ вийшли. Грозицька повела за нымы понурымъ поглядомъ и прошепотила:

— Наивна дивчына! Я певнисинька, що вона вирыть сьому шарлатанови, а винъ їй плете сухого дуба. Та нехай соби вирыть! Я и остерегаты не буду. Побачымо, чы швыдко выйде на таку саму стежку, якъ Ольга!... Ой, мои молоденьки пани! Служба публична—то не ваша ричъ! У васъ кровь кыпыть, уста тремтять, очыци палають, а все це до службы зовсимъ непотрибне й навить дуже, дуже шкидлыве!

И Грозицька сумно похытала головою.

— Ну, але часъ мени до-дому,—сказала вкинци.—Боже мій, що то тамъ диты роблять! Ой, служба, служба! Чую вже въ костяхъ іи наслідкы!

И стогручы збиралася звильна, погы не прыйшовъ почтовый сторожъ, щобъ позамыкаты виконыци, погасыты свитло й замкнуты бюрови двери.

А тымъ часомъ Целя, йдучы поручъ доктора, росказувала йому зъ жывымъ почуттямъ про смерть своеи товаришки й додала пры кинци:

— Хотила бъ я видвидаты іи матиръ, потишыты іи бидну въ такимъ тяжкимъ гори. Та що жъ, завтра рано зновъ маю службу ажъ до другои годыны зъ полудня, годи вырватысь!

— Служба — то неволя, — глубокомысно докынувъ докторъ.

— Чы такъ панъ докторъ думае?—жыво видказала Целя. — А мени, прошу пана, до недавнього часу зовсимъ такъ не здвалося. Навпакы, те регулярне, писля годинныка розмирене жыття успокоювало думкы, чыныло мене здоровишою, поважнишою, вдоволеною. Прыйду зъ службы, зйимъ обидъ, часомъ передримаю трохы, чытаю, пиду на лекцію—и такъ мынае день за днемъ. И я щаслыва, бо черезъ ту нибы неволю, а властыво ти тисно означени рямкы въ якихъ обертається мое жыття, я чую себе незалежною, чую, що жыю власною працею, що не сыджу ни на чыйй шыи, не дбаю ни про чыю ласку.

— Кримъ якоись тамъ Грозицькой, якогось тамъ Вымазяля, Дележаля и тымъ подибныхъ моливъ бюрократичныхъ,—злобно докынувъ докторъ.

— Ни, прошу пана, я й про ихню ласку не дбаю, бо знаю, що колы сповню добре свій обов'язокъ, то ништо мени ничого не зробить. Я видъ ныхъ не залежу, а що стараюся жыты зъ ными въ згоди й гармоніи, то вже така моя натура. Волю для святого супокою не одно й перетерпиты, особлыво колы ходыть про дрибныци або ричи, въ якыхъ я сама непевна, чы моя правда. Але жъ се, прошу пана, звычайни недогоды людського жыття, а не тильки нашої службы.

Се говорячы, Целя впала въ запаль, оживылася незвычайно; выдко було, що слова плылы ій зъ серця. Чы то морокъ, що залягавъ по вулицяхъ и слабо тилькы розгонывся лампы газовымы, чы свиже вечерне повітря, чы спокійный тонъ доктора додалы ій такой смилосты,—досыть, що докторъ никола ще не бачывъ іи такою бадьорою, якъ теперь. И никола ще вона не выдалася йому такою чаривною, гарною, якъ въ тій хвыли, хочъ винъ тилькы въ неясныхъ зарысахъ мигъ бачыты іи лице, що паленилося нижнымъ рум'янцемъ.

— Вы сказали, пани, що все це до недавнього часу такъ було. Хиба жъ теперь що-небудь зминылося?

— Якъ бы се вамъ сказаты?... Властыво доврола мене ништо не зминылося, але я въ соби чую якусь змину. Видъ колы вашъ таточко зъ завзяттямъ, гиднымъ липшою справы, почавъ мени день-у-день догрызаты

тою службою и розснуваты та розмальовуваты передь очыма вси іи недогоды, видь тоди, признаюся вамъ, стала я якоюсь вразлывишою на ти дрибни шпыганя, безъ якихъ тутъ, звисно, не обходиться. Тягаръ моеи службы, якого я давнише майже не чула, почынае мовъ ярмо вгрызаться мени въ шыю. Маю часомъ хвылыны знеохоты.

— А може се тилькы хвылыны розбудженои свидомосты?

— Що жъ бы се була за свидомисть така важка та болюча?

— Свидомисть схибленой меты, змарнованого жыття, страченыхъ сыль!—зъ глыбокою рিশучистю й понурымъ голосомъ сказавъ докторъ.

Целя ажъ зупынылась перелякана.

— Що се панъ говорить!—скрыкнула.—Ну, пане докторъ,—додала по хвыли,—такихъ зловистныхъ сливъ я видь васъ не сподивалась.

— Що жъ, прошу пани, я ликаръ, и зъ ликарського становыща не можу говориты инакше. Я не належу зовсимъ до тыхъ людей, що протывляться правамъ жинкы до выщой освиты, до духовой працы й конкуренціи зъ чоловикамы на поли публичной діяльности. Навпакы, нехай жинкы вчатся, нехай думаютъ, пышуть, працюють! Такъ багато ще поля необробленого, такой велькый ще обшырь незвисного й нерозслидженого, що чымъ бильше тутъ робитныкивъ, тымъ липше.

— Хто бь се чувъ, той бы васъ прынявъ за горячого прыхыльныка жиночої еманципаци, — жартовливо сказала Целя.

— И мавъ бы повне право! — палко скрыкнувъ докторъ. — Я справди ии прыхыльныкъ. Нехай жинкы еманципуються зь усихъ своихъ слабостей, хыбъ та пересудивъ, зь темноты, чужейиднаго жыття и недумства. Тилькы, якъ ликаръ, я протывлюсь одній еманципаци, и въ тимъ пункти маю дуже сыльного союзныка — прыроду.

— Якій же то еманципаци вы протывытесь?

— Еманципаци одъ звязкивъ сим'и, подружжя, любовы! — глыбокодумно видповивъ докторъ. — Те вичне нарикання на чоловикивъ en general, те розбуджування штучной ненавысты до цилого вусатого й бородатого роду, та пропаганда еманципованого целибату й манастирства може въ очахъ багатьохъ людей цилу справу на глумъ выставыты. Въ моихъ очахъ, розуміється, се тилькы сумне, хвильове збочення психофизиологичне, на яке я не то що не гниваюся, але гляджу якъ на ричь ликарської практыкы, шукаю його джерела й миркую надъ способамы, якъ бы його найлише выличыты.

— Признаюсь пану докторови, — сказала серіозно Целя, — що хочъ и сама я протывлюся такому розуминню становыська жинкы, якъ чогось зовсимъ видрубного и протывлежного чоловикамъ, то все-таки я не посмила бь николы высміюваты, ани браты на глумъ тыхъ жинокъ, що занялы таке становыще, ани навить судыты ихъ

зъ такого ликарського погляду, якъ вы. Бо прошу пана не забувати, що думка про права и працю суспильну жинкы ще нова и мало расповсюджена навить мижъ самыми жинкамы, то й потребуе гарячыхъ апостолівъ, пропагаторівъ и адептивъ, а черезъ те саме мусыть вытворювати крайности, яки власнымъ прикладомъ сылуются дати свидоцтво справедливосты и сылы того напрямю. Крайности таки зъ суспильного погляду мусять бути, щобъ роскрыты людямъ очи, щобъ ти люде, нападаючы на пересадни выскокы, привыклы головный, основный напрямъ уважаты чымось жаданымъ, а дали й натуральнымъ, такимъ, що само собою розуміється.

— Шкода, що пани не адвокатъ,—зъ усмихомъ сказавъ докторъ,—такъ славно вы бороните справу, про яку сами кажете, що-сте їй протывни! И признаюсь вамъ, пани, що въ цилій тій гарній оборони власне та заява була для мене найцинниша.

— Чому такъ? Чы вы въ тимъ непевни були?

— Ну, мигъ бути непевнымъ. Адже жъ дотеперишне ваше жыття, а особлыво те зношення почтовой неволи зъ доброй воли не дуже то сыльно свидчыть про вашу охоту до жыття родынного.

Целя зъ досадою махнула головою.

— Не сподивалась я видъ пана, щобъ и вы промовлялы до мене такимъ тономъ. Зношення неволи зъ доброй воли! Адже жъ се зъ вашого боку гиркый глумъ! Що жъ маю робыты? Чы йты жебраты? Чы

жыты на ласци якыхъ своякивъ? Колы жъ бо я й своякивъ такыхъ не маю! Чы вкинци...

Вона не докинчыла, бо вже були въ синяхъ дому, въ якимъ жылы.

— Ни, прошу пани,—сказавъ докторъ, простуючы до сходявѣ,—ничого такого я видъ васъ не жадаю. Але е ще одень выхидъ!

— Знаю, знаю, що скажете!—скрыкнула Целя.—Выйты замижъ. Се такъ, неначе бъ вы людыни, що зъ голоду вмирае, сказалы: одень тилькы е рятуюнокъ для тебе—шо-дня регулярно на обидъ йисты волову печеню. Дуже розумна рада, але той, що вмирае, не мае навить кусныка хлиба.

— Ну, прошу пани, сымъ разомъ аргументы ваши дуже слаби. Аргументуете пани поривнаннямъ, яке хочъ бы навить само въ соби було бильшъ натуральне, все-такы бъ шкутыльгало. Насампередъ зле думаете, пани, про мое ликарське знання, колы гадаете, що я мигъ бы чоловикови, якый зъ голоду вмирае, даты таку раду. Волова печеня могла бъ його знесылений организмъ видразу вбыты. Я пораджу йому бульонъ, а заразомъ скажу його взяты до шпыталю.

— Отсе то воно саме, отсе то й е!—сказала Целя.—Такымъ шпыталемъ для незамужнихъ и бидныхъ жинокъ мусыть буты публична слѹжба, хочъ бы й лыхенька та найменшъ видповидна ихъ бажаннямъ и здатностямъ. И я пробуваю въ тимъ шпытали по-просту черезъ те, щобъ не вмерты зъ голоду.

— Ну, — видповивъ докторъ зъ солодкымъ усми-
хомъ,—але кримъ шпыталоу е ще й домашне личення...

— Для такыхъ, що мають за що!

— А якъ бы такъ, наприкладъ, вы пани знайшли
кошты на таке домашне личення?

— Я? Де жъ мени ихъ найты? Хиба выиграю сто ты-
сячъ на лотореи.

— Ну, се трудненько. Але колы бъ такъ, визьмимо,
кошты найшлыся—чы прыняли бъ вы ихъ, пани, чы
може бъ видкынули ихъ зъ якои фальшывои амбициі?

— Зъ фальшывои амбициі? Ии у мене чей же нема!
Залежало бъ се видъ коштивъ и видъ джерела, зъ
якого йдуть.

— Джерело—якъ Богъ прыказавъ, а кошты, визьмимо
такъ, невелички, але щобъ на домашне личення ихъ
выстарчало?...

— Признаюся пану,—сказала Целя, зупыняючысь въ
синяхъ передъ дверыма помешканя,—що зовсимъ не
розумію, про яке личення и про яки кошты се вы го-
ворыте?

— Може воно й такъ,—зъ якоюсь двозначною ми-
ною сказавъ докторъ.—Можемо про се инымъ ра-
зомъ поговорыты. Вы, пани, прыдете жъ до насъ на
вечерю?

— Або я знаю?

— Прыйдить!—сказавъ докторъ.—Батька нема дома,
а мени самому зовсимъ йисты не хочеться. Тай такъ
поговорымо, колы васъ се не буде нудыты.

— Ну, такъ до побачення!—сказала Целя й, подавши йому руку, пішла до своєї свитлички.

Х.

За вечерею, не вважаючи на докторське упевнення, бувъ присутній и старый Темныцький. Докторъ мовчавъ и навіть сьлкувався не дивитися на Целю. Старый Темныцький бувъ такожъ якийсь понурый, а Целя, яка даремно ломала собі голову надъ тымъ, що властиво хотивъ сказати їй докторъ, сама не мала охоты распочынати розмову. Гожъ заразъ по вечери вона видійшла до свого покою, вымовившысь тымъ, що завтра рано мусить встаты до службы.

Йдучы до себе, Целя мусила переходыты черезъ пекарню, де на моментъ задержала її Осыпова, оповидаючи про сторожа, що наговоривъ, упившысь, грубіянствъ господареві кам'яныци, а особливо старому Темныцькому, про якого на всю вулицю выкрикувавъ таки погани исторіи, що ажъ слухаты гыдко.—„Ну, але буде йому за те въ полиціи!“—додала стара.

— Якъ то, його взяли въ полицію?

— А вже жъ! Панъ Темныцький знайомый зъ старшимъ комисаремъ, побигъ, поскаржився, ну, и взяли нашего сторожа. Вже на його мисце иншого маємо.

— Отъ якъ!—сказала Целя дывуючысь.

— А чы не панунця то загубылы сього лыста?—сказала Осыпова, добуваючы з-за пазухы пом'ятого, распечатаного лыста й даючи його Целини.—Може зновъ

яка дурныця,—додала вона,—и панунця на мене розгніваються, але така вже моя доля, що все до панунци зъ лыстами налажу.

Целя зырнула на лысть и затремтила.

— Видкы Осыпова мае того лыста?

— Та я знайшла його ось тутъ на сходахъ! Я гадала, чы не панунця його выпустилы. Най-но панунця глянуть до середины, може тамъ лысть иншый, не належный до сеи коверты. Лысть лежавъ осибно, се я сама його вложила до коверты.

Целя выняла лыста, зырнула въ нього до лампы й зареготалася голоснымъ сердечнымъ реготомъ.

— Ха, ха, ха! Отсе такъ! Отсе гарно! Отсе цикаво! Ха, ха, ха!—реготалася Целя складаючы лыста й ховаючы його зновъ до коверты. Регочучысь вона вбигла до свого покою, але тутъ наразъ регить, ии урвався, уста сципылыся, лице поблидло. Ии почиало де-що прояснюватися въ голови, але яке жъ болюче було те прояснення. Вона швыдко почала ходыты по покою, дали зупынылася коло викна и прытулылася чоломъ до холодной шыбы. Въ уяви ии мыгнувъ образъ Стоколосы зъ переляканою фізіономією, блискучымы очыма, згорблений и негарный, але зъ горячымъ та щырымъ сердцемъ. Зъ хвылыну винъ немовъ вдывлювався ии въ лице, а потимъ лице його заволоклося несказанымъ сумомъ и звильна расплылося въ сирій мли. Целя махнула рукою.

— Що мени зъ того! Бувъ мени чужымъ и останется мени чужымъ. Се не жадна страта.

Важче дзвенилы струны въ іи души видь згадки про Ольгу. Фантазія Цели, що всяку думку заразы прыстроювала въ плястычни картыны, мыттю роскынула передь нею шырокій, запыленый и погано выбрукованый гостынецъ*). Се жиноча служба публична. Тымъ гостынцемъ иде нечысленна жменька жинокъ—молодыхъ и старшихъ, веселыхъ и понурыхъ, повныхъ надіи й повныхъ зневир'я. Здається, що вси вони йдуть у сумишъ, ривнымъ, розмиреннымъ крокомъ, але прыглянувшысь блыжче до тіеи громадки, выдно неначе тры купкы, тры шляхы на гостынці.

Шляхомъ на-право йде купка жинокъ, у якыхъ въ серцяхъ горе жыття, розчаровання й сама служба высушылы джерело чуття й людської самодіяльности, що видмоложуе людей. Се жинкы бюрократкы, яки непохытно пыльнують своихъ обов'язкывъ у жытти, але жинкы зъ дуже тиснымъ круговыдомъ жыттьовыхъ интересивъ, симпатій та антипатій. Се истоты людськи, симпатычни зъ багатьохъ поглядивъ, гидни спивчуття такожъ зъ багатьохъ поглядивъ, але дуже упроцени, зведени, такъ сказаты, до спильного знаменныка. Курява гостынця насила на нихъ густою верствою, вгрызлася въ ихъ шкуру й выгрызла зъ нихъ усякій кольоръ, усякій полыскъ свижосты.

Другымъ шляхомъ на-ливо йдуть истоты як-разъ протывни тамтымъ—жыви, палки й охочи до жыття, повни запалу до праці, повни посвячення та спивчуття,

---

*) Гостынецъ—шляхъ.

але власне черезъ те саме спиткають ихъ найтяжчи спокӯсы, найбільши небезпеки й помылкы, Въ тій групи нема одностайности й униформы, тутъ кожне лице—справди видминна фізіономія, тутъ повно руху й контрастивъ, смихъ лупає й роспука глухо стогне, а вздовжъ шляху, якимъ ся громадка пройшла, видъ часу до часу лышається якыйсь недовидомый останокъ: то трупъ, то калюжа кровы.

А третій шляхъ—середній. Иде нымъ дуже мишана, найчисленниша компанія. Є тутъ жинкы загартовани досвидомъ, яки зъ тяжкою жыттьовою боротьбы вынеслы все жъ такы чутлыве серце й душу непорочну; є молоди панночки, якыхъ щаслывыи темпераментъ боронить видъ екстраваганцій, а молодистъ видъ рутины, натуры гармонійни, зъ жывымъ чуттямъ и бажаннямъ діяльности, але керовани бильшъ розумсмъ, нижъ чуттямъ. Боротьбы та внутришнихъ роздвоєнь и тутъ не бракує, не бракує такожъ спокӯсь и помылокъ, бо де жъ ихъ нема въ дилахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожчый—людськисть, гиднисть та индивидуальнисть людська—въ тій громадци хороняться свято, переносыться якъ найцинниша спадщина все напередъ, до далекои, кращои будущины.

Лехкый стукъ до дверей перервавъ ии мріи.

— Чы можу ввійты?—запытавъ у дверяхъ докторъ.— Чую, що пани ще ходыте по покою, не спыте, то й подумавъ соби...

— Прошу, прошу, ходить блыжче,—сказала Целя.

— Я тилькы на хвылечку. Тато по вечери забрався до свого касына, а я не звыкъ такъ рано йты спаты. Але колы бѣ я мавъ пани перешкодыты...

— Ни, пане докторъ, я ще не хочу спаты,—сказала Целя.—Прошу, сидайте.

Докторъ сивъ. Целя не переставала ходыты по покою, а винъ не зводывъ зъ ней очей.

— Дывна ричъ,—почавъ винъ говорыты по хвылевій мовчанци.—Дывлячыся на васъ, пани, такъ и здається мени, що чытаю ваши думкы, якъ зъ кныжки.

— Се вамъ такъ здається, — видказала Целя зъ усмихомъ.

— Ну, о що закладъ, що знаю, про що вы думалы въ тій хвыли?

— Добре, о що закладъ?

— О... о... знаете пани, якъ выиграю, то тоди скажу свою цину, а якъ програю, то вы подиктуете.

— Могло бѣ вамъ багато коштуваты те, що я подиктую!

— Все одно. Але я такожъ вымагаты буду не абыякои ричи.

— Я спокійна, прыстаю. Ну, говорить, про що я думала?

— Про одного паныча, що зветься Семіонъ Стоколоса.

Докторъ сказавъ ти слова звильна, зъ прытыскомъ, впершы проныкльвый поглядъ въ Целине лице. Вона стояла насупроты нього. Слова доктора, бачылось, не зробылы на ней ніякого вражиння.

— Я знала, що вы въ той бикъ стрильнете, хочъ и не сподивалася такихъ сливъ. Вы програты, пане докторъ. Я думала про долю жинокъ въ публичній служби.

— Слово честы?

— Слово честы.

— Прошу диктуваты свое выгране.

— Мусыть панъ докторъ якъ на сповиди вызнаты мени тры правды,—на пивъ гуморыстычно, а на пивъ зъ якымось нервовымъ неспокоємъ сказала Целя.—На-сампередъ, видкы панъ докторъ знае Семіона Стоколосу и на якій пидстави судыть, що я могла про нього думаты?

— О, на се питання дуже лехка видповідь. Пана Стоколосу знаю ще зъ гимназіи. Власне сьогодни, колы вы, пани, выйшли до службы, я побачывъ його черезъ викно, якъ ишовъ вулицею. Выпадкомъ побачывъ його и мій тато и показавъ мени на нього, якъ на того молодого чоловіка, зъ якимъ... якого... про якого винъ згадувавъ за обидомъ.

Кровъ ударила Цели до головы.

— И вы заразъ повірылы, що я маю зъ нымъ якисъ блыжчи зносыны?—скрыкнула вона.—Фе, пане докторъ, встыдайтеся!

— Що жъ, хиба въ тимъ було бь щось погане? Панъ Стоколоса чоловікъ здатный и симпатычный, не вважаючы на свою... комичну поверховисть.

— И проте мени до нього зовсимъ байдуже.

— Але жъ вы, пани, зъ нымъ лыстуетесь?

— Помыляетесь, пане. Я одержала видъ нього пару лыстивъ,—се правда, але на жадный не дала йому видповиди.

— Ну, такъ! Возьмимъ такъ, видповиди лыстомъ вы йому не дали, але словомъ...

— Пане докторъ!—скрыкнула Целя прыкрымъ, болючымъ голосомъ.

— Але жъ, прошу пани, и се не було бъ ніякимъ злочынствомъ.

— Але колы бъ було фактомъ, то я бы зъ тымъ не крылася.

— Га, то перепрашаю! Нехай пани перейдуть до другого пункту, колы ласка.

— Ни, пане, дарую вамъ другой пунктъ,—сказала Целя зъ досадою,

— Овъ, пани вже й гниваются на мене,—сказавъ докторъ.—Може скажете йты геть?

— Але сидить, сидить! хто вамъ сказавъ, що я гниваюся!—сквапно сказала Целя.

— Ну, спасыби за дозвиль! А що до другого пункту, то я можу пани видповисты на нього й безъ пытанья. Пани хотилы знаты блыжчи подробыци про панну Амалию Шмидтъ! Що жъ, зъ дорогою душею!

Целя глянула на нього зъ зачудованьямъ, вкинци засміялась голосно.

— Сымъ разомъ угадалы. Але пам'ятайте—говорыты правду!

— Що жъ, — сказавъ спокійно докторъ, — не маю причыны таиты правды. Панна Амалія Шмидтъ, якъ я вже пани говорывъ, дочка протомедика виденського головного шпыталю, має 28 литъ и надію на пивмиліонову спадщину. А що я зъ їи батькомъ у великимъ прыятелистві, то винъ сылкувався деликатно нахылыты мене, щобъ я ставъ його зятемъ. Ну, ничого гриха таиты, чоловікъ не святый, — спокусыла мене не стількы маєтокъ, скількы карієра, яку мени обицявъ докторъ Шмидтъ, и я заручывся зъ панною. Але сьогодни, якъ пани бачылы, я видпысавъ їй „слово твердо“ и розирвавъ ти заручыны.

— И се все правда? — запытала Целя, пыльно дывлячыся докторови въ лице.

— До слова правда!

— Слово честы!

— Слово честы!

— Ну, добре. А що жъ властыво нахылыло васъ до такого вчынку?

— Що мене нахылыло?... Гмъ! — сказавъ докторъ, удаючы заклопотаного. — Дозвольте, пани, покы лышыты се пытанія на боци, бо воно й такъ не належить до темы другого пункту — панны Шмидтъ.

— Такъ, такъ! — сміючысь сказала Целя. — Трактуймо ричъ парламентарно! — Переходымо до третього пункту. Що властыво мала значыты ваша вечирня розмова? Може воно нетактовно, що я такъ просто пытаю, але, панъ докторъ, вы програлы закладъ, такъ уже, значыть, не прогнивайтєся!

— Що властво мача значыты моя розмова?... Гмъ, гмъ!—И докторъ сымъ разомъ справди зъ заклопотаннямъ порушывся въ крисли.—Се дило досыть деликатне, и я не знаю, въ якій бѣ форми вамъ його сказаты.

— Не дбайте про форму! Форма—се зрадныкъ. Нехай ричъ сама за себе говорыть,—поважно й навить якось суворо сказала Целя.

— Моя розмова, прошу пани, мала значыты, шо я...—ти слова докторъ цидывъ звильна, де дали, то помалише, ажъ вкинци пошепки, нахыляючыся на крисли, додавъ:—васъ люблю!

И сказавшы се, схопывся, кынувся до Цели, щобъ узяты ии въ свои могучи обіймы. Целя зблидла, але энергичнымъ рухомъ рукъ зупыныла його.

— Ни, пане,—сказала,—не забувайтесь! Сядить. Я ще маю васъ де про шо спытаты. Кажете, шо мене любыте. Що жъ, велька честь для мене. Очевидно скажете такожъ, шо для мене вы покынули панну Амалію Шмидтъ, правда?

— Ну, а якъ бы й такъ?

— Такожъ велька честь и велька жертва для мене, о, велька!—зъ якымось нервовымъ прытыскомъ сказала Целя.—А теперь скажить, чого вы видъ мене за ту честь и за ту жертву жадаете?

— Дывно вы, пани, говорыте,—сказавъ докторъ.—Ани за ту честь, ани за ту жертву, ани за мою любовь я видъ васъ ничего не жадаю й жадаты не можу. Я можу тилькы бажаты...

— Ну, такъ чого жъ бажаєте?

— Щобы... щобъ вы хочъ трошки полюбылы мене.

— И на що вамъ моя любовь?

— Ахъ, пани! Якъ вы можете такъ пытаться! Ваша любовь була бъ для мене наибольшымъ скорбомъ, новымъ жыттямъ, була бъ...

— Пане докторъ!—суворо перебыла його Целя.—Не вдавайте зъ себе поета! Се вамъ дуже не до лица. Килькы разивъ вы говорылы про себе, що вы чоловікъ практычный. Такъ говорить же по свойому, практычно.

Докторъ выдыввся на Целю, що стояла передъ нимъ, усе ще блида, зъ затыснутымы устами и зъ выразомъ якогось сконцентрированного напруження й ричучосты. Винъ окынувъ ии быстро допытльвымъ поглядомъ, въ якимъ на моментъ мыгнуло щось, нибы злисна насмишка й певнисть перевагы, и сказавъ:

— Ну, пани, трохи вы мене розчаровуєте. Я не думавъ, що вы въ такихъ ричахъ таки практычни.

— А що жъ вы думалы?—видказала Целя.—Що зловите мене на сами слова, якимъ я маю прычину не вирыты?

— Маєте прычину?—здывувався докторъ.—Прошу, яка се прычына?

— Се вже моя ричъ!—видповила Целя.—Якъ прыйде на мене черга говорыты, то я скажу ии, не бійтеся. А теперь говорить вы. Тилькы остерегаю васъ—говорить щыро!

— Хйба жъ я доси не шыро говорывъ?—зъ миною ображеной невинности сказавъ докторъ.

— До ричи, пане докторъ, до ричи! Чого вамъ треба видъ мене?

— Колы я люблю васъ, то що жъ тутъ натуральнишого, якъ бажання, щобъ вы... были моею?

— Була вашою? Такъ що жъ, хочете женытыся зо мною?

Докторъ поблидъ на се питання и хвылю вагувався.

— Що жъ, пани,—сказавъ винъ,—се було бъ моимъ найгарячишымъ бажаннямъ, найвышымъ идеаломъ, але є тутъ де-яки перешкоды, яки бъ треба впередъ усунуты. Не думайте, що такою перешкодою я вважаю вашу биднисть. Про се мени байдуже! Правда, на початокъ практыкы здалось бы трохы фондивъ, ну, але въ тимъ уже моя голова, не вамъ сымъ журытыся. Важнишою перешкодою є...

Докторъ на хвылю зам'явся.

— Що таке?—спытала Целя.

— Ваша почтова служба, ось що!—сказавъ докторъ и видитхнувъ, мовъ бы звалывъ якийсь важкый каминь зъ грудей.

Целя дывылась на нього зъ нимымъ зачудованнямъ.

— Такъ, пани!—зъ выдымою полегкистю й навить зъ якымось запаломъ говорывъ докторъ.—Ани мій батько, ани я не прыстанемо на те, щобъ моя наречена зъ почтового бюро йшла пидъ винецъ. Жинка—се для мене щось таке святе, нижне, недосяжне, що я навить въ

думци не можу безъ обурення бачыты іи тамъ, на публичній выстави, на тимъ рынку, де безсоромність и брутальна сыла штовхаються въ боротьби за кусныкъ хлиба. Уявляты соби васъ пани, середъ той юрбы—се для мене такє болуче, такє ганебне...

Целя стояла блида, холодна, недвижна. Тилькы груды іи хвлювалы раптово, швыдко и свидчылы сымъ про глыбоке внутришне зворушення.

— Та що жъ маю зробыты?—спытала вона ледви чутно.

— Покрынуты почту якъ найшвыдше, хочъ завтра!

— И куды жъ видтакъ подитыся? Адже жъ тутъ... у васъ... на вашій ласци буты не можу, не ставшы ще вашою.

— Ну, на ласци! Якыхъ вы се сливъ ужываете? Для того, кого люблю, всяка ласка, всяка жертва е тилькы обов'язкомъ. Правда, тутъ вамъ буты ніяково, але на се е рада. У мене е стара титка въ Станиславови, одвезу васъ до неи, пробудете тамъ, погы тутъ усе готове буде до шлюбу. Ну, що, згода?

И докторъ зъ усмихомъ зновъ простягъ руки, щобъ узаты іи въ свои обіймы.

— Ще ни,—холодно сказала Целя.—Теперь моя черга сказаты слово. Не буду довго говорыты. Прошу васъ, пане докторъ, прочытайте мени на голось отсей лысть и пояснить його змысль!

И вона подала йому лыста, якого передъ тымъ дала іи Осыпова.

Докторъ зирвався зъ крисла, мовъ опеченый, кынувши окомъ на грубе мазгуляння та курячи лапы, якымы надряпане було його им'я на коверти.

— Видкы вы взяли сього лыста?—сказавъ винъ остро.

— Не бійтеся, пане докторъ, я його не вкрала,— холодно видказала Целя.—Осыпова найшла його на сходахъ и думаючи, що воно мое, подала його мени. Лысть бувъ окремо видъ коверты, й поглянувши на лысть, я побачыла рахункы за прання, за мыття пидлогы, за чыщеня чобитъ, а пидъ нымъ пидтысь: „Amalia Schmidt, Ihr altes Stubenmadl“. Ажъ тоди я глянула на коверту й побачыла, що лыста сього до васъ адресовано. Прошу, пане докторъ, звертаю вамъ сей цинный документъ.

Докторъ стоявъ, якъ то кажуть, ни въ п'ять, ни въ дев'ять, а дали зъ сылуванымъ усмихомъ почавъ звильна:

— Ну, панно Целино, и що жъ зъ того выходить?

— Ничого,—сказала Целя,—окримъ хиба того, що вы словомъ честы запевнылы, що ваша байка зъ панною Амалією правдыва. Значыть, теперь я знаю, яка ваша честь!

— Але жъ се жартъ, невынный жартъ!

— Такой самый невынный, якъ той, що вы хотилы зо мною зробыты! О, теперь я васъ зрозумила! Теперь я знаю, чого вамъ на завади стояла моя служба. Знаю, до якои титкы вы хотилы мене завезты! Знаю, въ якимъ значинню хотилы вы зробыты мене своею! Боже

мій, Боже!—додала вона, выбухаючы голоснымъ плачемъ,—и що я вамъ вынна, що вы такъ знущаетесь надо мною? Що вы, якъ ти вовкы, видъ першой хвыли тилькы надъ тымъ и миркуете, абы пожерты мене, втоптаты въ болото, з'огыдыты у власныхъ очахъ!

И залываючысь горячымы слизьмы, въ знесылли вона впала лицемъ на подушку. Тяжке хлыпанья пидкыдало всимъ їи тиломъ. Доктора давно вже не було въ покою, а замість нього стара Осыпова мовъ маты нахылялася надъ дивчыною, що заходылася зъ плачу.

Пизно Целя заспокоилась и довго не могла заснуты. Жыття выдалось їй такимъ тяжкымъ, небезпечнымъ и зрадлывымъ, якъ тому, хто заблудывсь у лиси—повнимъ гадюкъ, вовкивъ и отрутного сопуху.

Другого дня черезъ Осыпову вымовыла Темныцькымъ помешкання. А зъ полудня, по урядовыхъ годинахъ поспишыла до старои Невирськой. Нещасна жинка, яка, бачылось, выплакала вже вси слъозы надъ трупомъ Ольгы, прыняла Целю якъ першый проминь свитла по темній ночи. Їи слова, повни горячой, сердечной любви до помершой, повни чыстого, дивочого спивчуття навить до їи помылкы й до їи велького терпиння, стара пыла, мовъ сцилющу росу. А колы вкинци Целя розказала їй свою прыгоду зъ докторомъ Темныцькымъ, стара мицно-мицно обняла їи и, зрошуючы слизьмы їи молоде чоло, сказала:

— Мое дытятко золоте, биднѣ! Ходы до мене! Займы те мисце, яке такъ нагло опорожныла люта смерть

Будь мени за дытну! Будемо любытыся, будемо рятуваты одна одну. А тыхъ, що пасуть на нашу погыбель, нехай Богъ судыть, якъ самъ хоче!

Целя цилувала стару въ зив'яли руки, облываючы ихъ слизьмы...

У червни 1888 р.

Мижъ добрымы людьмы.

I.

— о вы такъ дывытеса на мои руки? Ну, облыште! Негарни воны, ще зъ мозолямы. Панове у дивчатъ такихъ рукъ не люблять. Вы не думайте, що я на лехкимъ хлиби выросла и такъ соби, зъ лехкимъ сердцемъ на лехкый хлибъ пустылась! Ну, цуръ його зъ сердцемъ! Не хочу про нього говорыты—и не пытайте! И згадуваты не хочу.

А про давнише жыття що вамъ розказуваты? Се така нецикава и звычайна исторія, якыхъ тысячи можете побачыты.

Мій батько бувъ економомъ у одного пана на Подиллю. Добре йому велося. Маму свою не багато й пам'ятаю. Тилькы й згадую, що мене пестыла й цилувала и звала рум'янымъ яблучкомъ. Певно не думала й не сныла николы, куды їи яблучко покотытеса!...

Дали мене до школы до Тернополя. Не довго я тамъ и вчылася. Я була дуже гарна зъ лыця и мама дуже мене любила, то й намовыла тата, щобъ мене видобравъ изъ школы вже на третимъ роци.

— На що нашій Ромци школы,—казала вона,—по що ій соби голову морочыты? Зъ іи красою ій не прыйдеться довго дома засыжуватыся. Швыдко іи визьмутъ видъ мене, то нехай хочъ надывлюся, якъ вона, моя квиточка, росте та красою наливається.

Вернула я до-дому й такожъ рада була. На сели такъ гарно. Въ двори такожъ панночки були, мы бавылысь разомъ, на фортеп'яни гралы, гулялы по величезнимъ двирськимъ саду, мій тато возывъ насъ по ставу на човни. Та не довго тривала радисть. Мама вмерла на запалення лехкыхъ, тато дуже чогось засумувавъ, почавъ пыты и плакаты по ночахъ, а дали одного рана найшла я його на лижку нежывого, зъ переризанымъ горломъ, въ калюжи кровы. Я тремтила, побачывшы його, плакала и вбывалася, не можучы зрозумиты, що йому сталося. Говорылы зразу, що винъ убывъ себе зъ тугы по мами, але я тому не вирыла. Я вже мала дванадцять литъ и знала, що винъ мамы не любывъ, що часто въ своїй спальни вони сварылыся, що мама нышкомъ плакала и все повторяла:

— Ну, що той поганецъ робыты! Що винъ робыты! Винъ мене въ грибъ вжене! Власну дытыну зариче.

Я тоди не розумила сього й потимъ не могла додуматысь, що воно значыло. Я тилькы неясно догадувалася, що й мама мабутъ черезъ те померла. Я мучы-

лась думками, що воно могло значыты, але не могла дійты ничого. Тато такый бувъ добрый для мене, такъ мене любывъ, убиравъ мене гарно, купувавъ мени все, чого я хотила, що страшни мамыни слова „власну дытыну зариче“ не могли мени и въ голови помистытысь, выдавалысь якоюсь дыкою обмовою. Ажъ по батьковій смерти все видразу мени видкрылося.

Ще не встыгли умыты й нарядыты тила, колы до хаты ввійшовъ дидычъ, управытель и ще килька офіцялиствивъ уразъ изъ комисаремъ видъ староства и жандармамы. Почалы видмыкаты вси шуфляды, перетрясаты вси сховкы й закуткы. Що тамъ найшлы—не знаю, бо я весь часъ стояла коло трупа, тыслася до нього, мовъ у нього шукала охороны—не плакала, а тилькы тремтила й хлыпала, якъ дытына. Тилькы потому я чула, якъ шепталы довокола:—Злодій, злодій, обкрадавъ панську касу, державъ полюбовныцю въ сели!

Я й не дослухувала всього. Я такъ любила тата!...

Прыходывъ дидычъ ще разъ, колы трупъ лежавъ уже наряджений, але й не поглянувъ на нього, а тилькы прыклькавъ мене, взявъ за пидбориддя, поглянувъ на мое заплакане лыце, погладывъ по голови, давъ дуката, а по похорони казавъ мене зъ дрибною моихъ манаткивъ спакуваты, посадыты на воза й видвезты до Тернополя, до вуйка—брата небижки мамы. Решту, що було въ доми, дидычъ задержавъ для себе, якъ видшкодовання за те, що тато покравъ.

II.

Вуйко бувъ бидный урядныкъ магистратськый и мавъ п'ять дочокъ—найстарша мала вже 28 литъ, а наймолодша—15. Все на пори, все замижъ хочуть, а тутъ ништо ани рушь до нихъ не наворачтається. Бидни були дивчата. Безъ шкиль и науки, безъ маєтку, безъ ніякого ремесла, окримъ того нужденного шиття, тай ще безъ уроды, якись косооки, зъ велькымы губамы, низеньки, якъ полумацькы. А претенсіи були—все жъ такы вони диты урядныка, а ихъ маты була шляхтянка, зъ обывательського дому. Зъ простою робитницею стоварышуватыся—се були бѣ уважалы страшенною ганьбою. Прынести зъ крыныци воды або зъ поблызького склепу хлиба—де тамъ, нехай Богъ боронить! П'ять такыхъ дивокъ, а ще служныцю держалы! А тутъ беда въ хати, батькова пенсія скупа. Ну, що я вамъ буду расповидаты, яке тамъ жыття було въ тій хати. Прокоштувала я його цили чотыри роки, и знаете... Може буты, що те, що я теперь роблю—й велькый грихъ. Але я думаю, що за те пекло, яке я выбула тамъ у вуйка черезъ ти роки, все мои грихы будутъ прощени. Я свою кару ще передъ грихомъ видпокутовала... Скоро тилькы я ввійшла въ хату, такъ заразъ и почувла, що починається для мене нове жыття. Мои кузынны обступы мене, стыскають, цилують, гладятъ по-пидъ бороду... „Ромця! Ромця! Ай-ай, якъ вона выросла, яка гарна!“ Обзырають мене на все боки, якъ якого звиря. И ховай Боже, погостылы, килька день водылы на спа-

церы, до знайомихъ и такъ по мисти. Все зо мною деликатно, лагідно. „Ромцю! а подай те!“ „Ромцю а прынесы се!“ Я по килькохъ дняхъ, побачывшы, яка страшенна пустота въ ихъ жытти, вични тилькы розмовы про панычывъ, яки не хотилы прыходыты, про сукни, а якъ та убрана, а якъ ся—почула якесь обрыдження. Тыхъ людей, про якихъ воны говорылы, я не знала, а дома, ще пры мами, тай потому по іи смерти, я прывыкла до праці—я вела циле татове господарство. То й тутъ я рвалася до роботы. А имъ тилькы того й треба було. Заразъ видъ першого служныцю видправылы, и я, на пивъ добровильно, а на пивъ за ихъ прозьбамы, якось такъ незначно стала на іи мисце.

— На що намъ служныця? Правда, Ромцю? Мы й сами дамо соби раду! Крыныця блызько, склепъ блызько, ну, а коло кухни та коло баліи намъ такожъ не першына!

Я згожувалася, бо воно була правда, й тилькы дывувалася трохы, чого воны мене за кожнымъ словомъ такъ цилують и стыскають, неначе бь я кожній зь нихъ по дукатови подарувала.

— Правда, Ромцю, мы все будемо разомъ роботы, будемо соби помагаты, якъ сестры? Ты жъ наша сестрычка, правда?...

И почалося таке, що я стала у нихъ за служныцю. Я була ще слабосыла, пидлитокъ, але й не чыслылася зи своею сылою, двыгала воду, прала шо-тыжня ихъ билызну, чыстыла чоботы вуйкови й паннамъ, варыла йисты. Нибы то значылося, що й воны мени пома-

гають, але така то була ихъ помичъ! Якъ билизна випрана й высушена, то визьмутъ и попрасують. Якъ иты рано на торгъ до миста, то котра-небудь иде зо мною: я несу кошыкъ и закуплене (не разъ прыходилося несты на плечахъ), а вона платить и всмихається. „Ромцю, зроби се!“ „Ромцю, зроби те!“ „Ромцю, збигай туды!“ „Занеси лысть на почту!“ „Купы татови тютюну!“ Оттакъ видъ рана до пизньої ночи. И все деликатно, ласкаво. Що правда, колы мы йшли по рынку, то я мусила держатися ззаду, якъ служныця. Ба, дали почалось трохи и зъ иншого тону.

— Ромка, якъ же жъ ты помалу ходышь!

— Ромка, якъ ты довго сыдышь коло тои крыныци! А тутъ посуда не мыта!

— Ромка, якъ ты довго чешешся!... Що се ты такъ довго гуздраешся, а наши сукни не вычыщени лежать!

А у мене волосся було густе, роскишне, и справди треба було попрацювати надъ нымъ шо-день, щобъ довести його до ладу. Бачу, що николы мени панькатыся зъ моими пышными косама, взяла тай пообтынала ихъ. Якъ радилы зъ сього мои деликатни кузынки, то й сказаты вамъ не можу.

— Ай, Ромця! Яка жъ вона ладна! Що за мылый хлопчыкъ! Йй-Богу, хлопчыкъ!

И зновъ цилування, гладження по-пидъ бороду, устыскы... Я знаю, що се зъ доброго сердца, але трохи мени вже за-багато було. Та що дияты—не було куды обернутыся, чуюся здоровою, бачу, що й вони мною задоволени й шо-дня выраховують, скильки то вы-

даткивъ теперь ошаджується: и на плати для служныци (бо мени ничего не платылы), и на живности й на дровахъ. Бачыте, служныця на торгъ усе ходыла сама, й ажъ тоди, якъ пишла видъ насъ и панна стала зо мною ходыты, показалося, що що-дня ошукувала ихъ на якыхъ 20 або 30 кр., та й ще пликшу живнисть купувала. Ну, й топлячы въ кухни, колы панны туды не заглядалы, спалювала далеко бильше дровъ, выдаткувала бильше омасты, нижъ я. Ну, а справляты на мене ничего не потребувалы: у мене було досыть гардеробы своеи й по мами, було й дещо грошей за продану татову гардеробу, що я, видйижджаючы видъ пана, спакувала разомъ до своеи. Ти гроши я берегла про чорну годыну, не показувалася зъ ными дома й не говорыла про ныхъ паннамъ, миркуючы, що не потрибно доводыты ихъ до спокусы, а себе до неприемности.

Особлыво прыпавъ мени до серця вуйко. Дуже добрый бувъ чоловикъ, сывый уже, згорблений и тыхый такый, що николы дома його не було чуты. Верне зъ канцеляри—абы йому обидъ подалы, й николы було не скаже: се зле зварене, сього не люблю, якъ бы мени того або того!... Ни, жадныхъ гримасивъ! Зйисть, ше й дочокъ утышуе, щобъ не гримасувалы, а дякувалы Богу й за те, що е. А потому, чы зима чы лито, сяде соби на крисли, закурыть люльку й чытае газету, докы не задримае. Дочки въ сусиднимъ покою скачуть, гуркочуть, хыхикають та регочуться, а дали зберуться та цилою юрбою йдутъ на spacerъ, а йому се байдуже,— такъ якъ той мелныкъ привыкъ до туркотаня пытля.

Не разъ, колы дочки повыходять, а тилькы я сама зостануся, кручуся по кухни або спрятую въ покояхъ, винъ було стане й довго дывыться на мою роботу, пожалуе мене:

— Бидна Ромцю, дытно моя золота! Чымъ я тоби виддячу за твою щыристь, за твою працю невсыпущу?

Я мовчу, тилькы очи на нього вытрищу—дурну зъ себе вдаю, бо й що йому маю сказаты?

А винъ пидійде, поцилуе мене въ чоло, а въ самого ажъ сльозы на очахъ.

— Виджывъ я пры тоби, дытно моя!—каже.—И тиломъ, и духомъ виджывъ. Давниша служныця обкрадала насъ, годувала всякою поганню. Дочки сварылыся зъ нею день-у-день, але ани одна й рукою не рушыла, щобъ лыхови зарадыты. А пры тоби й на ныхъ якыйсь встыдъ найшовъ, хочъ що-небудь часомъ роблять. Господы мій, и що зъ ными буде, на кого вони надіються?

Видно було, що дуже турбувався своїмы дочкамы, але не мавъ видвагы сказаты имъ у очи ани слова, боявся ихъ цокотання. Тилькы передо мною душу свою розважавъ, бо знавъ, що я все прийму й паннамъ ничего не скажу.

— Богъ тоби заплатыть, дытно моя, — повторывъ винъ по кожній такій мови.—Богъ тоби заплатыть за твое добре сердце, бо я, бидный, немичный чоловікъ, николы сього зробыты не зможу!

III.

Мынавъ рикъ за рокомъ. Я пидростала й мое становыще мижъ незамужними кузынками ставало де дали, то гирше. Не вважаючы на безупынну працю, я була здорова, крепка й весела. Не подобалося имъ те, що я була краща видъ ныхъ усихъ. Коли було йдемо на базаръ, то хочъ я зодягнена въ брудну, пошарпану одижъ, хочъ панны навмысне не дають мени передъ тымъ умытыся ани росчесатыся, то все-таки прохожи панычи не дывляться на панну, а обертають очи за мною.

— Ромка, куды ты дывышся!—фукае на мене панна, коли я зустринусь очыма зъ поглядомъ якого молодого чоловіка. А сама, не бійсь, ажъ благае очыма у того самого паныча: до мене! до мене! Та що коли у ии очахъ, якъ казалы, заздристь тліе, якъ искра въ попели, а въ моихъ веселисть живымъ полум'ямъ горыть. Се мени такъ ихъ власный батько говорывъ.

На жадный прохидъ мене не то зъ собою не бралы, а й самой не пускалы.

— Не можна!—говорылы мижъ собою.—Вона наша своячка, сырота, мы за неи видповидаемо. А ий вже зъ очей видно, яка дорога ии чекае, коли ий даты волю

И пры тимъ ззыралыся одна по другій и всмихалыся такъ якось погано, що я вся паленила зо встыду, хочъ и не знала, куды вони гнуть и що саме мене чекае.

Такимъ способомъ изъ слугы я переминылася въ невилыныцю. Зо мною вже не робылы ніякихъ церемоній. „Ромка, якъ ты смієшь говорыты зъ нами, якъ зъ ривными?“ „Ромка, маршь до кухни!“ „Розтовстила на нашимъ хлиби та й ще хоче зъ себе панну вдаваты!“—оттаки слова я тилькы й чула видъ ныхъ. Почалы дорикаты мени й батькомъ - злодіємъ, ба, почалы й поштуркуваты по куткахъ. Побачылы, що я йимъ за-багато, хочъ я йила тилькы те, що писля ихъ обиду лышалося. Постановылы не даваты мени того, а купувалы для мене осибно картофли, крупивъ ячминныхъ або гречаныхъ и казалы варыты се для себе въ окреимъ горщыку.

Видъ якогось часу завелы такойъ звычай, що по четвергахъ просылы до себе когось на гербату. Просылы звычайно молодыхъ панычивъ, студентивъ зъ высшихъ клясъ, урядныкивъ, військовыхъ. Я въ такимъ рази не смилла показуватыся зъ кухни, панны сами usługувалы, щобъ показаты, яки то воны госпоdynи. Я не разъ було заб'юся въ темный кутокъ кухни, поплачу трохы, а дали плюну и слухаю до пивночи, що воны тамъ гомонять въ покою. Панны мои цокочуть, сміються голосно; батька ихъ не чуты николы: винъ хочъ про око такожь сыдивъ пры гостяхъ, але я знала, що старый, забывшыся въ кутокъ на своимъ крисли зъ поручамы, дримає десь зъ люлькою въ зубахъ.

Важко мени стане, колы послухаю того веселого гомону тамъ, въ освитленимъ покою, колы уявлю соби всмихнути лыця та блыскучи очи панычивъ, и поду-

маю, що й я не гирша видь ныхъ, а мушу оттутъ бовваниты въ темній, брудній кухни. Але дали думаю: що жъ мають робыты бидни дивчата, ти мои кузынky! Вони бояться, щобъ я у ныхъ якого жениха не видбыла. Биднисть наша робыть насъ злымы й завидющымы, а не зле серце.

IV.

Одного такого четверга вже гости булы зибрани, панны пры ныхъ, я сама була въ кухни, поралась. Звычайно колы гости прыходылы, панны стричалы ихъ у кухни и старалысь такъ заступаты, щобъ жадень зъ ныхъ не мигъ до мене прыдывытыся. Ще й штуркне мене одна або друга й оберне лыцемъ до кута. Такъ и думалы ти гости, що у ныхъ якась стара служныця. А теперь сталось такъ, що колы вони тамъ сыдили та чай пылы, увійшовъ ще оденъ гистъ, молодой офицеръ, гарный такый, прывитный. Першый разъ мене побачывъ—и здывувався.

— А, кухарочка!—сказавъ весело,—нова кухарочка.

Тай хотивъ ущипнуты мене за пидбориддя.

— Перепрашаю,—сказала я, чуючы раптомъ, що въ мойй души щось бунтується,—ани кухарочка, ани нова. Я тутъ вже тры роки!

— Овъ, а я ани разу не бачывъ!—сказавъ винъ, знимаючы плаща.

— А що жъ, буду для пана на выстави стояты?—видповила я и прынялась за свою роботу.

— Ну, ну,—каже винъ по-тыху и зновъ хоче поглядиты мене,—тильки не фыркайся! Такъ ты кажешъ, що вже уры роки тутъ служышъ?

— Не служу!—видказала я гостро,—я тутъ у свого вуйка.

Немовъ холодною водою облылы його ти слова. Ставъ, вытрищывшы широко очи, й ничего бильше не говорывъ, тильки по лыци якась тинь пробигла,—выдно, вдумувався въ мое становыще. Въ тій хвыли видчынылыся двери видъ покою, вбигла старша панна зъ тациою, й такожъ остовпила, побачывшы офицера.

— А, панъ лейтенантъ,—скрыкнула вона, не знаючы, чы радиты його прыходови, чы гниватысь на мене.—То такъ панъ додержуе слова? Чы то теперь у васъ сьома годына?

— Даруйте, пани,—сказавъ офицеръ кланяючысь,—мусивъ патрули разводыты, то й запизнывся.

И воны пишы до покою.

Не знаю—чого, я була дуже люта на нього, ажъ слезы крутылысь у мене на очахъ, хочъ ривночасно въ души я мусила була признатися, що винъ мени сподобався. Въ лыци його выдно було доброту и лагіднисть, а його зачудовання, колы почувъ, що я кузынка паннивъ, такожъ свидчыло на його корысть.

Попрятавшы, я сила зновъ у своимъ кутыку и прыслухувалась до гомону гостей. Серце мое былося якось незвычайно и я старалась ловыты ухомъ и распизнаваты його голосъ. Говорывъ просто, безъ звычайного у багатьохъ офицеривъ сылуваного прыкрого

тону. Говорывъ коротко й мало. И се такожь мени подобалося.

На другой день першый разъ панны накынулись на мене зъ лайкой: „Ты опудало, ты непотрибе, якъ ты смила йому показуватыся на очи!“ Я заплакала и сказала, що я сьому не вынна, що прыйшовъ несподивано й самъ першый до мене заговорывъ. Що зачипавъ мене такъ, якъ молоди панычи звычайно зачипають служныць, се я встыдалась и боялась имъ казаты. Змяклы панны, почалы мене цилуваты, купылы мени хустку за 5 рынськыхъ и просылы, щобъ я все, скоро гости зйдуться, гасыла свитло въ кухни й сидила по-ночи. Зъ усього я порозумила, що офицеръ той и имъ дуже сподобався. Але якый же бувъ ихъ сумъ, колы на другой четверть винъ, хочъ його запрошувано, не прыйшовъ. Тысячни здогады, дусання та гримасы, навить на мене почалы булы гриматы, колы втимъ прыйшовъ видъ нього лысть. Выправдувався тымъ, що бувъ комендерованый на патруль.

За килька день, колы я ранисенько пишла по воду, чую, що хтось иззаду кладе мени руку на плечи. Оглянулась—винъ.

— Добры-день вамъ, панно Ромуальдо! (Видкысь и им'я мое довидався!)

— Добры-день пану,—кажу й затремтила чогось.

Почавъ иты поручъ зо мною, хочъ я несла коновкы въ обохъ рукахъ. На вульци було ще пусто. Мовчавъ добру хвylie и прыглядався до мене въ по-ранковимъ пивсумерку.

— Бидне дятя!—сказавъ вкинци.—Значыть, вуйко не ставъ для васъ батькомъ.

— Мій вуйко добрый чоловікъ,—сказала я, не пидводячы до нього очей.

— Знаю, знаю,—сказавъ зъ лехкымъ усмихомъ въ голоси.

Зновъ помовчавъ. Мы вже були близько крыныци, коло якои стояло дви—тры служныци.

— Вы ходыте часомъ на почту?—спытавъ винъ раптомъ, немовъ прокынувшыся зъ якоись задумы.

— Вуйко посылае за газетою.

— Тамъ на ваше им'я е листъ, *poste restante*. Вы вміете чытаты?

— Ну, якъ же жъ бы не вмила?

— И не забудете? *poste restante*, саме им'я, безъ призыва. Прочытайте його! Подумайте про те, що вамъ пышу. Я не маю нагоды зъ вами говорыты, то задумавъ напысаты вамъ. Прощайте!

И не дожыдаючысь моеи видповиди, винъ швыдко пишовъ.

У мене мовъ каминь у груды залигъ замість серця.—Лысть до мене! Видъ нього! И чого йому видъ мене треба? Чень же ничего злого? Выглядае якъ чоловікъ поважный, який знае, що робыть. А зла ніякого я йому не зробыла, то за що жъ винъ мавъ бы мени зломъ платыты?

Тяжко мени було уккрыты свое зворушення передъ паннамы. Цылый ранокъ я була мовъ сама не своя, все дожыдалась десятой годыны, колы звычайно мене по-

сылано на почту по газету для вуйка. Закотурмавши голову хусткою, я побигла на почту и протыснулася до деревляныхъ крратокъ, за якими експедиторка выдавала лысты *poste restante*.

— Прошу пани, чы нема тамъ лысту „Ромуальда?“ — сказала я такимъ непевнымъ и тремтячимъ голосомъ, що килькохъ панивъ, яки такожъ стоялы передъ крраткамы, ззырнулося до мене зъ насмишкуватымы, якъ мени бачылось, поглядамы.

Ескпедиторка почала перебираты лысты въ шафци.

— А видкы се мае буты лысть?—спытала вона.

— Мисцевый,—ледве вышептала я, закрываючы лице хусткою.

Въ тій хвыли въ рукахъ моихъ опынввся невеличкый подовгастый лысть. Я стыснула його и вся затрусылася, немовъ бы взяла въ руку жменю прыску. Выбигшы зъ канцеляриі, я стала пры викни такы тамъ, въ корыдори почтового будынку, щобъ прочытаты той лысть. Я знала, що дома не буду маты змогы прочытаты його потай. Третьючою рукою я розирвала коверту й выняла аркушыкъ, але литеры килька хвиль немовъ скакалы, немовъ палахкотилы у мене передъ очыма. Дали я заспокоилась трохи и прочытала ось що:

„Сымы днямы я выйижджаю до Перемышля й не буду бильше въ доми вашого вуйка. Не хочу навить тамъ буты,—зъ якои прычины, заразъ домиркуетесь. Я побачывъ ваше нещасне становыще и зъ вуйкомъ вашымъ говорывъ про васъ. Коны бъ я сказавъ, що

люблю васъ, то вы малы бѣ право не повірыты мени, бо якъ же можна полюбыты когось, не знаючы його блызше? Тымъ то я не буду говорыты вамъ про любовь, а тилькы скажу ось що. Я бидный офицеръ, зъ простого роду. Жыття бурлацьке остогыдло мени, хочеться закоштуваты хочъ трохи тепла родынного гнизда. Родыны власной у мене нема, женытысь безъ кавціи *) не можна, такой дивчыны, що зложыла бѣ за мене кавцію и до того була бѣ мени до вподобы, я певно не знайду, а продаватися за кавцію такій, якои не можу любыты—такожъ не хочу. А тымъ часомъ моя мисячна плата хочъ сякъ-такъ выстарчае на удержання родыны. Що жъ маю робыты? Правни дороги для мене замкнени, сама устава пхае мене на неправни. Я знаю васъ за чесну дивчыну й не повиненъ бы корыстаты зъ вашого сумного становыща. Але я знаю, що становыще те безвыхидне и черезъ те думаю, що липше вамъ буде статысь моею, хочъ нешлюбною дружыною, нижъ вичною служныцею своихъ кузынокъ. Будемо жыты разомъ, будемо обходытыся тымъ, що маемо, а колы я дослужуся выщой рангы, то уступлю зъ службы й тоди поберемося. Не буду таиты передъ вами, що се не лехка й не швыдка ричъ. Але може трапытысь вѣйна, я можу въ нѣй видзначытыся, й тоди дило пиде краще. Миркуйте, якъ знаете, скажу вамъ тилькы про себе дещо. Я чоловикъ простый, тихый, вырись у бидности, звыкъ до тихого, не бучного жыття и працы, й колы

---

*) Кавція—забезпека, „залогъ“.

правда те, що я чувъ про васъ, то мени здається, що люблю васъ. Коли риштесь иты зо мною, то будьте въ субботу ввечери зъ усимы своїмы пакунками на двирци коліи. Я добуду вамъ билетъ. На всякій спосибъ въ субботу ввечери буду ждаты на двирци. Коли не прыбудете—ваша воля, я певно вамъ того за зле не визьму. А коли прыбудете, такъ до побачення!”

Якъ бачыте, я добре вивчыла на пам'ять той лысть. Винъ и доси є у мене—одынока пам'ятка мого щастя. Чытаючы його, я чула, що вся облываюсь рум'янцемъ, то зновъ блидну. Мене кынуло въ пропасныцю, я не знала, що зъ собою робыты, куды сховаты папиръ, куды йты й що думаты. Мени прыгадалося, якъ колысь мама цилувала й пестыла мене и вышукувала для мене що найкращихъ и найбагатшыхъ жєныхивъ, а пизнише, колы я почала пидростаты, все остеригала мене передъ вїськовыми. Мени прыгадалося зачути часомъ розмовы кузынокъ про офицеривъ, про ихъ ненормальне жыття, про дивчатъ, якихъ вони удержують и по якимось часи проганяють и виддають на ганьбу, й мени страшно стало того лысту, який сховала на груди пидъ корсеткою. Такъ и бачылось мени, що тамъ заворушылася холодна гадюка. Але описля погадала я про свое нужденне й безвыхидне становыще, про те, що й сами мои кузынки не багато бь надумувалыся, колы бь першый липшый офицеръ обернувся до ихъ зъ тымъ самымъ, що й до мене; дали стало мени передъ очыма гарне, всмихнуте лице мойого офицера, його мяхкый голосъ, привитлыви рухы, а

особливо його очи ясни, глибоки та щыри, и я вже тоди почула, що не устою проты сеи першої въ моимъ жытти спокусы, що пиду туды, куды мене клыче надія хочъ недовгого й дорого оплаченого щастя.

До суботы було ще тры дни, але за ти тры дни я майже ничего не думала надъ своею будушыною. Я прожыла ти тры дни въ якійсь ненастанній гарячци, въ якійсь нетями, въ страху й надіи разомъ. А въ суботу ввечери, колы мои кузынки зъ батькомъ вийшли на прохидъ, я перебралася въ що мала найлипше й, зибравшы свои ричи въ невелычкый пакуночокъ, пишла на двирецъ зализныци, не оглядаючысь, не кажучы никому й слова, и тилькы вже зъ Перемышля напысала вуйкови лыста, подякувала йому за хлибъ, за силь, и сказала, що я пишла до нового обов'язку.

V.

Та що я буду нудыты васъ довгымъ оповиданнямъ! Офицеръ мій бувъ дуже добрый чоловикъ. За того пивтора року, що мы жылы разомъ, я не чула видъ нього злого слова. Писля тяжкой школы, яку я пройшла у вуйка, винъ бувъ для мене якъ соняшне свитло и тепло. Прыголубывъ мене, вызволивъ зъ тяжкой працы, давъ виддыхнуты вильнише, говорывъ зо мною якъ зъ ривною, любывъ мене якъ сестру. За килькы недиль я виджыла, прыйшла до пам'яты. Выйду бувало на мисто—люде на мене оглядаються, а не разъ чую, що й шепочуть панычи: „Що за гарна пан-

ночка!“ Офицеръ посправлявъ мени вбрання, й видно, що любывъ мене, бо вышукувавъ тысячни нагоды, щобъ зробыты мени прыемнисть: прыносявъ дарункы, кныжки, квиткы. Одно тилькы сталося не такъ, якъ я думала: мы не жылы разомъ. Йому велено зъ прычынъ службовыхъ жыты въ касарни,—ну, а я не могла тамъ быты зъ нымъ разомъ. Вынайшовъ мени кватырку — оденъ покоикъ гарный, мебльованый; стравувалась я у сусидкы, жинкы якогось ремисныка, а винъ прыходывъ до мене вильнымъ видъ службы часомъ, звычайно на ничъ. Мы пылы разомъ чай и розмовлялы до пивночи. Винъ оповидавъ мени про свое жыття, про свою службу та и трудности, про те, що діється въ свити. Я сыдила, очей зъ нього не зводячы, и, бачылось, була бь його слухала цилу ничъ. Цилый день сыдышъ са чытаешъ, шыешъ, у викно глядышъ, то й рада живому голосови людському. А винъ такъ гарно вмивъ оповидаты!...

— Ромцю, ну роскажы жъ ты що про себе,—каже винъ було.

Я чула, що люблю його, и въ мени зародылося бажання удержаты пры соби його любовь, то жъ я не давалася николы просыты. Мени хотилося показаты йому, що я не така дурна та неосвичена гуска. Я росповидала найменши дрибныци зи своего жыття зъ тымъ горячимъ бажаннямъ, щобъ його заняты, й не разъ винъ слухае, слухае, тай почне мене цилуваты, прыгорне до себе тай каже:

— Бидна дытно! Чы те зъ тебе могло буты, якъ бы доля була тоби всмихнулася!

Колы зъ часомъ вычерпалось усе, що я знала про свое жыття, я росказувала йому те, що читала й передумала вдень. И се такожъ його займало.

— Нудно тоби, мое серденько,—говорыть винъ бувало,—та що вже діяты? Таки мы обое бидни зійшлыся. Ты думаешъ, мени не ллеться не разъ вухамы моя служба? Потерпимо, Ромцю, ще пару литъ, чень то якось инакше буде.

— Мылуй мій,—кажу йому на те,—хиба жъ я передъ тобою жалуюсь на нуднисть? Мени не нудно. Я все соби найду роботу, то чого мени нудытысь? А колы подумаю, зъ якого пекла ты мене вырвавъ и яка я теперь щаслыва, то не разъ приходыть мени въ голову: Господы, чы не за-багато сього щастя для мене? Знаешъ, я видъ малку звыкла боятыся щастя и все думаю, що за кожне щастя прыйдеться видпокутуваты, якъ за яку тяжку провину. Прынаймни мени доси все такъ траплялося.

По жнывахъ йому прыйшлося иты на маневры, и мы мусилы розстатыся на пару недиль. Позаплачувавъ винъ за мене все и, прощаючысь, не казавъ ничего, якъ тилькы: „Не забудь за мене, Ромцю! Я тебе люблю!“ Вирывъ мени, що я його не зраджу, хочъ и не знавъ ще, що я вже заваgotила. Я вже килька днивъ якъ се спостерегла, та не хотила йому ничего казаты, але тилькы теперь почула докладно, якъ дуже я його люблю. На його слова я расплакалася и повысла на його шыи,

цилувала його уста й очи, не можучы нічого промовыты, якъ тилькы:

— Милый мій!... Любий!... Золотый!...

Скучно було по його видїизди. Духота въ мисти, порохъ. Выйду було за мисто, надъ Сянъ, сяду на берези десь въ такимъ закутку, щобъ мене ніхто не бачывъ, тай цылымы годынамы дывлюсь на воду.

Ой сяду я на шпыльочокъ—

Та рыне вода, рыне...

Ой и не дайте мене за нелюба,

Та нехай винъ загыне!

Си слова й мелодія такъ и снуються мени по голови, колы пидъ моими ногами мерехтыть та ховзається хвыля за хвылею, безъ кинця и спочынку. И думается мени бувало: що се таке—вода? Для чого вона мусить усе бигты? Видкы іи тамъ у горахъ стилькы набирається? Не разъ мене такъ и маныло щось кынутыся въ іи таемнычу, крышталеу глыбинь. Пидо мною звильна плавали груби, червонопери клени, увывалысь срибни уклїи, линыво въ глыбни дрималы товсти коропы та выгривалася на самимъ бережку ненажерлыва щука, простягшысь недвижно мовъ полино, и я думала, що тамъ у води й жыття, й порядкы мусять буты далеко липши, сумырниши, нижъ у насъ. А инколы задывлюсь було на хвыли, й мени бачыться, що й циле жыття наше, зъ усимъ його горемъ, зъ усима радощама та надїяма—не що инше, якъ ось така хвыля. Одна блыскуча, друга мутна. Одна шумыть и клыкоче,

друга тихо, ледве чутно сковзне по поверси й пропаде безслідно. Чы жъ не таке саме й жыття наше? И хотилось бы мени не разъ кынутысь у ти крышталеви хвыли, пирнуты въ ныхъ и розплыстысь. И то не зъ биды, бо я тоди не бидувала. Видйизжаючы винъ лышывъ мени де-що грошей, заплатывъ за хату и страву, а яки жъ кримъ сього мои выдаткы? И про будущее я не думала. Я чула за собою опору—його, и бачыла тилькы одну мету передъ собою, щобъ удержаты пры соби його любовь, осолодыты його жыття. А колы часомъ мени хотилось пирнуты въ отыхъ чыстыхъ хвыляхъ, то тилькы зъ якогось неясного почуття, що тамъ було бъ мени якось дуже спокійно та любо, що я плыла бъ кудысь вично безъ власной воли й думкы, гойдалась на хвыляхъ и не потребувала бъ ани думаты, ани дбаты ни про що.

Але ось мынувъ мисяць, скинчылысь маневры, винъ повернувъ утомлений, запылений, обшарпанный, але здоровый та веселый. Прышлось мени добре попрацюваты, щобъ привести до ладу його бильзну й убрання, але праця та була для мене правдывою роскишшо. Винъ одержавъ видпустку на килька день для спочынку и весь часъ просыджувавъ у мене. Мы безъ перестанку розмовлялы, оповидалы соби про свое жыття въ розлуци. Винъ росказувавъ, що бачывъ цисаря и що цисаръ навить похвалывъ його за мудре виконання якогось маневру. Мы радилы обое, бо похвала цисарська и пры аванси богато значыть. Килька разивъ мы ходылы вдвохъ на прохидъ, звычайно надъ Сянъ,

на мое улюблене місце въ лозахъ. Винъ справывъ соби удку й ловывъ рыбу, але звычайно не мигъ ничего зловыты. Та все такы ти дни были може найщаслывиши въ моимъ жытти. Сыдымо було отакъ у-двохъ поручъ, глядымо на поплавокъ и не говорымо ничего, а тилькы чуемо одно одного блызькысть и знаемо, що одно за одне готови все виддаты.

Ну, ну, не смійтеся! Бувають такы хвыли въ житти кожного чоловика, не конче тилькы въ кныжкахъ мусымо про ныхъ читаты!

VI.

— Слухай Ромцю! Мени дуже пыты хочеться!

— И мени такожъ,—сказала я.

Мы верталы власне зъ проходу на Сянъ. Винъ уже видъ килькохъ недиль повернувъ до службы, але колы тилькы мавъ вильный пополудень, прыходывъ до мене, я ждала його вже одягнена й мы йшли на Сянъ.

— Знаешъ щò, зайдимо сюда до реставраціи на пиво!

Мени чогось ніяково стало пры тыхъ словахъ.

— А може бь липше пыты до дому й казаты прынести пыва?—сказала я.

— Е, що то за пиво буде! Тутъ липше! Ходы лышень! Чы боишся?

Я ничего не видказала, хочъ справди боялася—не знаты чого. Мы силы пры столи. Винъ замовывъ пиво. По хвыли пидійшовъ до насъ офицеръ, його знайомый,

проговоривъ до нього килька сливъ, салютувавъ и пишовъ. Ще мы не допылы пыва, колы прыйшовъ иншый офицеръ, присивъ коло насъ, побалакавъ зъ нымъ и якосъ дивно вперъ очи въ мене; я запымитыла, що мій Олесъ змишався. Офицеръ вставъ, салютувавъ и пишовъ. И мы такожъ пишли. Олесъ бувъ якыйсь засмучений, мовъ самъ не свій.

— Мылый мій! — кажу до нього, — тоби неприємно було, що той офицеръ такъ уперто въ мене вдывлявся?

— Дурень! — буркнувъ Олесъ кризь зубы.

— Ни, любый, не говори сього, — сказала я. — Сами мы вынни, що пишли до реставраціи, де всякому вильно въ мене вдывлятыся.

— Якъ бы ты була моя шлюбна жинка, то нихто бъ не посмивъ. А такъ... А й такъ винъ, дурень, повиненъ маты на стилькы деликатности...

Я чула, що въ грудяхъ у його кыпило й варылося, що гнивъ здавлювавъ йому горло, й ажъ теперъ пизнала, якъ сыльно винъ мене полюбывъ.

— Мылый мій, — кажу йому, колы мы прыйшли до дому, — заспокійся! Забудь про се! Я тоби скажу шось веселише!...

— Що таке? — понуро промовывъ винъ.

Мене холодомъ обвіяло видъ тыхъ сливъ, того тону й того погляду, якимъ винъ змирывъ мене, и я рада була бъ вернуты свое слово й лышыты признання на липшу хвылю, але годи було. Я обняла його за шыю, нахылыла до себе його голову й шепнула йому

на ухо ти слова, що мене саму не разъ наповнялы якоюсь несказаною радистю та втихою.

Його вони зовсимъ не владувалы. Якась нехить и тривога, щось навить немовъ обрыдження проблыснулы въ його очахъ. Страшенно заболывъ мене той поглядъ. Але й недобрый выразъ його, и биль у мойй души булы тилькы хвылыну.

Винъ прояснивъ, обнявъ мене, почавъ цилуваты й роспытуваты—якъ, що, колы? И мени було любо звирьтыся передъ нымъ зъ тайною, про яку я доси никому ани слова не сказала. И якый винъ бувъ мыльй, колы по якимось часи почавъ говорыты про рижни прыборы, потрибни для сподиваного гостя, и то такъ поважно, немовъ бы той гистъ мавъ уже завтра прыбуты. И якъ сердечно мы обое сміялыся, колы я сказала йому, що таки й таки прыборы я вже вильными хвылямы попрылагоджувала, таки й таки знайомосты поробыла,—значыть, йому тутъ ничымъ турбуватыся.

Чудесно провели мы той вечиръ. Выпылы плящыну вына за здоровля будущего дытаты, жартувалы, навить на спивъ зложылыся голосамы. Але я почула, що видъ того часу зъ нымъ зайшла якась змина. Часто бувавъ понурый, мовъ згрызеный. Не разъ середъ розмовы урывавъ на пивслови, немовъ туманывъ або шукавъ розгубленыхъ думокъ. А про свое жыття въ касарни, про свои видносыны до иныхъ офицерывъ николы ани слова. Навить просывъ мене, щобъ його николы про те не пытаты. Зъ того я домиркувалася, що му-

сивъ маты якись неприємности, й мучылась тою думкою, що може се все черезъ мене.

И такъ межы нами звильна почала залягаты темна хмарка. Кожне зъ насъ мало якусь грызоту, якою боялось, чы не хотило подилытыся зъ другимъ. Одно тилькы в'язало насъ—думка про будуще дытя. Мы розмовлялы про його, якъ про щось, що вже е, бигае, гомоныть и сміється, мылувалысь нымъ, турбувалысь, щобъ де не вдарылось, не впало, не застудылось, обговорювалы, що треба буде зминыты кватыру, прыняты служныцю, миркувалы, скильки се буде коштуваты. И зъ усього того я бачыла одно, що винъ мене любыть, и почувала ще бильшу вдячність и любовь до нього.

Надійшла зима, и винъ зновъ почавъ ридше буваты у мене. Служба зупыняла його. Не разъ бывало такъ, що й цилый тыждень не мигъ прыйты. Я познайомылася зъ килькома сусидкамы—жинкамы ремисныкывъ та зарибныкывъ, бо до „пань“—уряднычокъ та професорокъ—боялась пидходыты, чуючы, що могли бъ мене видипхнуты. А середъ тыхъ темныхъ та бидныхъ жинокъ я найшла бильше щыросты й порады. Я спробувала навить черезъ ныхъ перепытуваты за деякою роботою, щобъ заробыты шо-небудь на удержання своеи дытыны. Я вмила шыты и брала шытво до-дому. Дали черезъ одну служныцю, шо услуговувала у одного професора, мени трапывся добрый заробокъ—перепысуваты начысто якусь кныжку, шо той професоръ самъ напысавъ. Я пышу гарно и швыдко и, прысившы твердо до работы, за два мисяци заробыла щось изъ пятде-

сятъ рынськихъ. Олесьови я ничего не казала про свои заробиткы: боялась, щобъ винъ не прогнивався. Довидавсь одначе по якимсь часи самъ,—мабуть видъ того жъ такы професора, взявъ мене на экзамень и, розвидавшы все, ничего не сказавъ, тилькы поцилувавъ у очи й, описля якось сумно замыслывшысь, прошепотивъ: „Бидне дытя!“

Въ червню въ кинци я родыла. Дытя було гарне, якъ ангель, але мени було не весело, глядючи на нього. Ажъ теперь я почала думаты надъ своею будущиною й будущиною своеи донечкы. Що зъ неи буде? Чы те саме, що зъ мене? И я, що доси не разъ Богу дякувала за свое щастя, раптомъ почувла якусь несказану тривогу. Боже мій! И що жъ таке я справди? Удержанка и бильше ничего! Чы шыро чы нешыро говорыть Олесь про свій будущый авансъ, про намиръ одружытыся зо мною, а все-таки теперь справа черезъ се не зминюеться. Теперь я зрозумила мылосердни погляды, таемни зитханя та похытування головою моихъ сусидокъ, бидныхъ зарибныцкихъ жинокъ, зрозумила ти урывани слова, колы ричъ заходыла про Олесья, ти шептаня, колы въ хату ввиходыла яка нова сусидка, ти тысячни подробности, яки хочъ и не булы прызначени на те щобъ мене шпыгаты й раныты (ти жинкы дуже добре розумилы мое становыще, бо бильша частына зъ ныхъ и сами черезъ нього перейшлы за-молоду), та все-таки дуже болилы и смутылы мене.

Олесьови я ничего не говорыла про свои муки, бо й по що? Колы винъ мене любыть, думалось мени,

то певно й самъ такъ само мучыться, а колы ни, то й не варто. А винъ справди мучывся. Маленьку нашу цилувавъ и мылувавъ, якъ маты, не якъ батько, и часомъ я бачыла, що колы дывывся на неи, якъ спало, то сльозы наверталыся у нього на очи. И що мени було йому говорыты? Оставалось тилькы ждаты й буты терпеливою.

VII.

По трьохъ мисяцяхъ дивчынка наша вмерла.

Олесь зачавъ ридше буваты у мене. Литни марши, дали маневры, дали зновъ якась служба,—цилымы тыжнямы, а дали й по довше не бувавъ у мене. Наши стричи byly холодни й коротки. Здавалось, що зъ смертю дытыны зныкло наше щастя й те тепло, що давнише проймало насъ обохъ, колы мы byly разомъ. По маневрахъ винъ захорувавъ и пролежавъ бильшь мисяця. Напысавъ мени, щобъ я сыдила дома й не важылася прыходыты до нього. Що я вытерпила за той часъ!...

Ажъ на третимъ тыжни я дизналася, що винъ мавъ поедынокъ черезъ мене. Ти офицеры, що тоди пидходылы до насъ въ реставраціи, здыбавшыся зъ нымъ пидъ часъ маневривъ (воны byly львивськи) почалы роспытуваты його про ту даму, що зъ нымъ сыдила и чому винъ имъ ии не представывъ, и въ додатку сказалы про мене щось таке, що Олесь вызвавъ ихъ обохъ на поедынокъ. Отже одного винъ ранывъ,

а другый ранывъ його, и то досыть небезпечно. Се я дизналась видъ одного жовнира зъ його компаніи, якого просто зачепыла зъ викна.

Я не могла довше вытрыматы, побигла до нього. Зъ тяжкою бидою я добылася, щобъ мене до нього допустылы. Винъ лежавъ на постели, блидый якъ крейда, помарнилый. Куля попала йому въ груди й тилькы дывнымъ случаемъ не положила його на мисци трупомъ.

Рыдаючи прыпала я до нього, цилувала його ноги й руки. И винъ расплакався.

— Ну, чого ты! Чого ты!—повторявъ.—Тутъ тоби не можна буты. Йды до-дому, я тоби напышу.

Довго я не хотила вступытыся; ажъ колы прыйшовъ докторъ и сказавъ мени, що винъ буде здоровъ, але теперь ще потрибно йому спокою, я пишла.

Винъ не пысавъ мени, але по килькохъ тыжняхъ самъ прыйшовъ. Зъ якою нетерплячкою, зъ якимъ неспокою я ждала його! Якымы чудовымы фарбамы малювала соби першу зустричъ зъ нымъ по тій страшній проби, якъ крипко божылася, що все, все жыття свое, працю и вси помыслы виддамъ йому! А колы прыйшовъ и глянувъ на мене й мовчки сивъ на крисло, я видразу почула, що мижъ нами все скинчене, що намъ треба розстатыся, що те, що дали буде, те буде тилькы довшымъ чы коротшымъ прощаннямъ.

Прощання выйшло короткымъ. Винъ сказавъ мени заразъ, що його авансъ пропавъ теперь на довгий часъ и що його за кару перенесено до Араду—пыль-

нуваты вѣйськової тюрмы, и що винъ за тыждень мусить выбиратыся въ дорогу.

Я выслухала його сливъ, якъ холодный стовпъ. Винъ почавъ потишаты мене, говорывъ, що никола про мене не забуде, що буде мени пысаты,—але я знала, що й винъ самъ потребуе потихы. Я тилькы плакала. Мы розстались добрымы прыателямы. Видѣижджаючы винъ давъ мени трохи грошей на жыття та пару лыстивъ до своихъ знайомыхъ и радывъ пошукаты соби якого заробитку.

Я спродала де-що зъ своеи гардеробы и зразу не потребувала журытыся жыттямъ, могла въ крайнимъ рази переждаты пару тыжнивъ, помы щось бы добре трапылося. Але служба трапылась заразъ, у того самого професора, якому я перепысувала кныжку. Професоръ бувъ добрый чоловикъ, але жинка його почала ревнуваты мене до чоловика й по двохъ мисяцяхъ, середъ зимы, я мусила выступыты зъ службы.

Я кынулась до другихъ Олесьовыхъ знайомыхъ, до якихъ мала лысты, але нажыла стилькы прыкростей и сорому, що плюнула на все. Все воны знали мою исторію, все зыралыся на мене, якъ на звирия, посылали мене одни до другихъ, щобъ уси побачылы ту „лайдачку, що звела и зныщыла такого доброго и здатного чоловика“. Ти слова сказавъ мени пры кинци одень старый ротмистръ, до якого мене такожъ послано по заробитокъ.

Писля сього я вже бильшь не ходыла, а пойихала до Львова. Тутъ я зупынылася въ однимъ изъ жы-

дивських готеливъ и почала зновъ шукаты роботы. Але роботы не було, грошей не стало, пару день я бигала, якъ одурила; цилый день описля сыдила въ отупинни въ своимъ покоику, помы до мене не пидійшовъ кельнеръ и не сказавъ мени килькохъ сливъ. Я останкамы кровы вся почервонила видъ тыхъ сливъ, скочыла мовъ на грани, але кельнеръ не вступався, я не втекла, не могла втекты никуды видъ своєї доли...

Я не разъ бачыла, якъ галузка, видирвана видъ дерева, плыне по води, домы не поаде въ крутижъ. И тутъ ще зразу плыве вона спокійно, описує далеки кругы; але де дали, то кругы вузши, рухъ ии швыдшый, помы течія не змеле нею й не кыне въ спинене гырло, де вона й пропадає. Чы вынна гылька, чы вынна вода, що такъ воно діється?...

9. IV. 1890.

Р г л а в ъ .

	Сторинкы.
До свитла	5
Цыганы	39
Лисы и пасовыська	59
Исторія моєи сичкарни	77
Довбанюкь	89
Домашній промысль	103
Манипулянтка	117
Мижъ добрымы людьмы	210

ОТДВВР

2	По окладам
33	Цитаты
52	Титон и Песочнык
77	История моего семейства
88	Добрыня
103	Домашний быт
117	Минувшие времена
210	Мужья добрыя люди

Музей Ив. Франк
 пор. № ~~257~~ 3128
 из № 2190424

СКЛАДЪ ВЪДАННЯ
ВЪ КНЫГАРНИ ЖУРНАЛА
„Кіевская Старина“.

(Кіевъ, Безаковская, 14).

Тамъ же продаются

отси выпуски „Украинської бібліотеки“:

- 1—2. Шевченко. Повисти. Т. I и II К. 1901 г. Цина за томъ 40 коп., на кращому папери 75 коп.
3. Свидныцький. Люборацьки. К. 1901. Цина 65 к., на кращому папери 80 коп.
4. Руданський. Твори. Т. I. К. 1902. Цина 50 к., на кращому папери 75 коп.
5. Крымський. Изъ повистокъ и эскизивъ. Москва, 1902. Ц. 50 коп.
- 6—7. Марко Вовчокъ. Народни оповидання. Т. I и II. К. 1902. Цина за томъ 50 к., на кращому папери 75 к.
8. Крымський А. Пальмове гилля. Звенигор. 1902. Цина 50 коп.
9. Чернявський М. Зори, поезіи. К. 1903. Цина 65 и 85 коп.
10. Бордулякъ Т.—Оповидання. К. 1903. Ц. 75 к. и 1 р. 25 к.

Викъ. Збирныкъ. Т. I. Украинська поезія. Т. II и III — проза К
1902. Цина кожного тому 2 р., на веленовому папери
3 р., на слошовому 4 р.

Творы И. С. Левицького. Т. I.—Повисти и оповидання. Цина
1 р. 50 коп., т. II—Старосвитські батюшки та матушки.
Повість. Цина 1 р. 50 к., на веленовому папери 2 р., т.
III—Прычепа. Цина 1 р. 50 к., и 2 руб.

Литературный Збирныкъ на спомынъ про Ол. Кониського. К.
1903. Цина 2 руб.

Мырный П. Перша кныжка творивъ. К. 1903. Цина 1 р. 25 к. и
1 р. 75 к.

Коцюбинський М. Оповидання. Т. I. К. 1903. Цина 1 р. 50 к.
и 2 руб.

Гринченко Б. Пысанья. Т. I. К. 1903. Цина 1 р. 50 к. и 2 руб.

Творы Кониського-Перебснди. Т. I и II—по 50 к., т. III—1 р.,
на веленовому папери 1 р. 50 к. т. IV—цина 80 к

Драмы и комедіи И. К. Тобилевича (Карпенка-Карого). Т. I и
II—по 1 р. 50 к. за томъ; т. III и IV—по 1 р. 25 к.

Кобзарь Т. Г. Шевченка. К. 1901. Цина 35 к., 50 к. и 1 р. 50 к.

Гринченко Б. Драмы и комедіи. Черн. 1902. Цина 1 р. 50 к.

Корифеи украинской сцены. К. 1901. Цина 65 коп.

Лыстовни карткы зъ портретами украинськихъ пысьменныкывъ.
Цина за кожну—5 коп.

Тамъ же можна достаты и вси инши кныжки, украинською мо-
вою пысани.

Цина 65 коп., на кращому папери 85 коп.